

økonomi og politik

Kvartalsskrift udgivet af
Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi

53. årgang · nummer 2 · 1979

Munksgaards Forlag · København 1979

27. juni 1979

Indkaldelse til årsmøde

På grund af Post- og telegrafvæsenets problemer med det nye post-sorteringsanlæg i København forsinkedes udsendelsen af sidste nr. af Økonomi og Politik med indkaldelsen til årsmøde i Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi.

Styrelsen har derfor besluttet at udsætte årsmødet.

Det ordinære årsmøde i Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi afholdes tirsdag den 2. oktober d. å., kl. 16.00 på Københavns rådhus, 1. sal, værelse 28, med følgende

Dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Formandens beretning.
3. Regnskab for 1978/79 og budget for 1979/80.
4. Valg af 5 medlemmer til styrelse.

De nuværende medlemmer er:

Professor Sven Henningsen (formand),

Lektor Jørgen Estrup,

Professor Steen Leth Jeppesen,

Professor Niels Thomsen,

Lektor Christian Thune.

5. Optagelse af nye medlemmer.
6. Eventuelt.

Sven Henningsen

H. Thustrup Hansen

ØKONOMI OG POLITIK

53. årgang nr. 2 - 1979

Indhold

- Kjeld Møller Pedersen:* Fordelingen af levekårene i Danmark
– en kritisk vurdering af og kommentar til en undersøgelse 77
- Erik Jørgen Hansen:* Hvad velfærdsundersøgelsen drejer sig om
– eller kritisk forskning kontra social teknologi 117
- Niels J. Blunch og Kai Kristensen:* Kønsdiskriminerende
reklame – kommentarer til en empirisk undersøgelse 121
- Henning Sørensen:* Den militære profession – som profession 139
- Udviklingen i den internationale og den danske økonomi 162

Kvartalsskrift

udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi
Munksgaards Forlag · København 1979

FORFATTERNE

Kjeld Møller Pedersen, lektor, Institut for Samfundsvidenskab, Odense Universitet, cand. oecon.

Erik Jørgen Hansen, forskningsleder, socialforskningsinstituttet, cand. polit.

Niels J. Blunch, lektor, Institut for Markedsøkonomi, Handelshøjskolen i Århus, cand. merc.

Kai Kristensen, lektor, Institut for Statistik og Datalogi, Handelshøjskolen i Århus, cand. merc.

Henning Sørensen, adjunkt ved Gladsaxe gymnasium.

Den økonomiske oversigt udarbejdes af cand. polit. *Anne-Katrine Pilegaard*, Privatbanken A/S.

Udgivelsen er støttet af Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 110 kr. incl. moms. Enkelte hæfter 30 kr. incl. moms. Ansvarshavende redaktør: Borgmester, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN, tlf. (01) 15 38 00. Selskabets formand: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN. Redaktionsudvalg: Professor H. P. CLAUSEN, lektor, cand. mag. KNUD LARSEN, professor MOGENS PEDERSEN og lektor, cand. mag. CHRISTIAN THUNE. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Rosenborggade 15, 1130 København K. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Nørre Søgade 35, 1370 København K, tlf. (01) 12 70 30. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Tryk: Anton Nielsens Bogtrykkeri, København.

Udsendt i boghandelen september 1979.

Fordelingen af levekårene i Danmark

– en kritisk vurdering af og kommentar til en undersøgelse.

Kjeld Møller Pedersen

I august-september 1976 blev et landsdækkende, repræsentativt udvalg på godt 5.000 danskere i alderen 20 - 69 år udspurgt om et bredt spektrum af deres leveforhold. Undersøgelsen blev udført af Socialforskningsinstituttet. I daglig tale kaldes undersøgelsen *velfærdsundersøgelsen*. Titlen på de to indtil nu udgivne rapporter om undersøgelsen viser noget om undersøgelsens hovedsigte: Fordelingen af levekårene ¹⁾).

I denne artikel vil den *teori* og den *statistiske analyseteknik*, som er anvendt i de indtil nu udkomne rapporter, blive gennemgået og kritiseret. Endvidere vil der blive skitseret en alternativ analysemetode, der eksemplificeres med materiale fra undersøgelsens bind 2. Med hensyn til teorien vil der blive givet et *omrids* af, hvorledes en mere tilfredsstillende teoretisk ramme kunne være opbygget ved hjælp af nyere socio-økonomiske teorier. Det er håbet her ved at give et bidrag henimod en ændring af den faglige ensidighed, der ifølge Erik Jørgen Hansen har præget væsentlige dele af dansk socialpolitisk teori ²⁾), ligesom det er af værdi at få en åben diskussion om sådanne store undersøgelsers teori og metode. Omend den kritik, der fremsættes i nærværende artikel, tager udgangspunkt i en konkret undersøgelse, bør det pointeres, at sigtet er bredere, idet kritikken skal danne baggrund for dels det teoretiske alternativ dels for den alternative analyseteknik. For begge alternativer gælder, at de med fordel kan benyttes på en række centrale socialpolitiske områder.

Fremstillingsmæssigt er artiklen udformet således, at hovedafsnit I er hellet den teoretiske ramme, såvel kritik som alternativ. I hovedafsnit II behandles velfærdsundersøgelsens statistiske analysemetode og den alternative metode. De to hovedafsnit kan i et vist omfang læses uafhængigt af hinanden, men det skal pointeres, at statistisk analyse og teori altid skal ses i sammenhæng, hvilket betyder, at man i praksis bør holde sig teorien in mente, når de statistiske overvejelser læses og vice versa. Formålet med velfærdsundersø-

1) Hansen, Erik Jørgen, *Fordelingen af levekårene*, bd. I, København 1978. Geckler, S., Rasmussen, M. K., Enevoldsen, B. Hansen, H. og Bredahl, Ditte. *Fordelingen af levekårene*, Bd. II, København. Kapitlerne 1 - 5 er indeholdt i bd. I, medens Bd. II udgøres af kapitel 6. Der er planlagt yderligere to bind.

2) Hansen, Erik Jørgen, *Behovet for og modstanden mod velfærdsundersøgelser*, p. 116 - 141 i Ringen Anders: *Velferdsforskning og socialpolitik*, Oslo, 1975.

gelsen gennemgås i begge hovedafsnit, uden at der dog bliver tale om overlapning, idet der vil blive fremdraget forskellige aspekter. Et nogenlunde afrundet billede af undersøgelsens mangesidede formål fås derfor ved læsningen af de indledende afsnit i hovedafsnittene.

1. Teorien bag velfærdsundersøgelsen: Kritik og alternativ

1. Baggrund

Før en egentlig kritik er det hensigtsmæssigt at give en kort beskrivelse af undersøgelsens formål og teori. I denne forbindelse vil der blive trukket på kilderne (2) - (7), der på trods af, at de er publiceret over en periode på fire år, er forbavsende ensartede. Eksempelvis er den referenceramme/teori, der fremlægges i »Fordelingen af levekårene – hovedresultater fra velfærdsundersøgelsen«³⁾ en næsten uændret version af den først publicerede referenceramme: »Hvordan måler vi det umålelige«⁴⁾ fra 1973.

I afsnit 1.1 - 1.2 fremlægges undersøgelsens teori summarisk. Der knyttes enkelte kommentarer til afsnittene, men kun med det formål at henlede opmærksomheden på forhold, der tages op til kritik i afsnit 2.

1.1. Formål

Undersøgelsen har til hensigt at tilgodese to formål⁵⁾, dels et *beskrivende formål* og dels et formål, der sigter på at *indkredse politiske ændringsmekanismer*. Med hensyn til det beskrivende formål ønskes det at få kortlagt omfanget af sociale forskelle i Danmark, bl. a. fordi selve belysningen af de faktiske forhold er en nødvendig forudsætning for politiske overvejelser og eventuelle beslutninger. Om det andet formål anføres, at undersøgelsen skal være politisk anvendelig. Dette medfører, at man må interessere sig for variable, der peger på mulige ændringsmekanismer, herunder en interesse for magt- og indflydelsesaspektet, specielt med hensyn til arbejdslivet. Det anføres endvidere, at en fornuftig fordelingsanalyse næppe kommer uden om ideer vedrørende årsagerne til de sociale forskelle, når man skal udvælge variable – og »er den væsentligste årsag til forskelle arbejdsdelingen og magtkoncentrationen, har man en vejledning i sin prioritering«⁶⁾.

1.2. Teori/referenceramme

De ovenfor nævnte formål søges virkeliggjort på baggrund af en bred velfærdsteori⁷⁾, der fremgår af figur 1. Om denne model anførtes i 1974⁸⁾ at

3) Hansen (6).

4) Hansen (7).

5) Hansen (5), p. 24, 36/37.

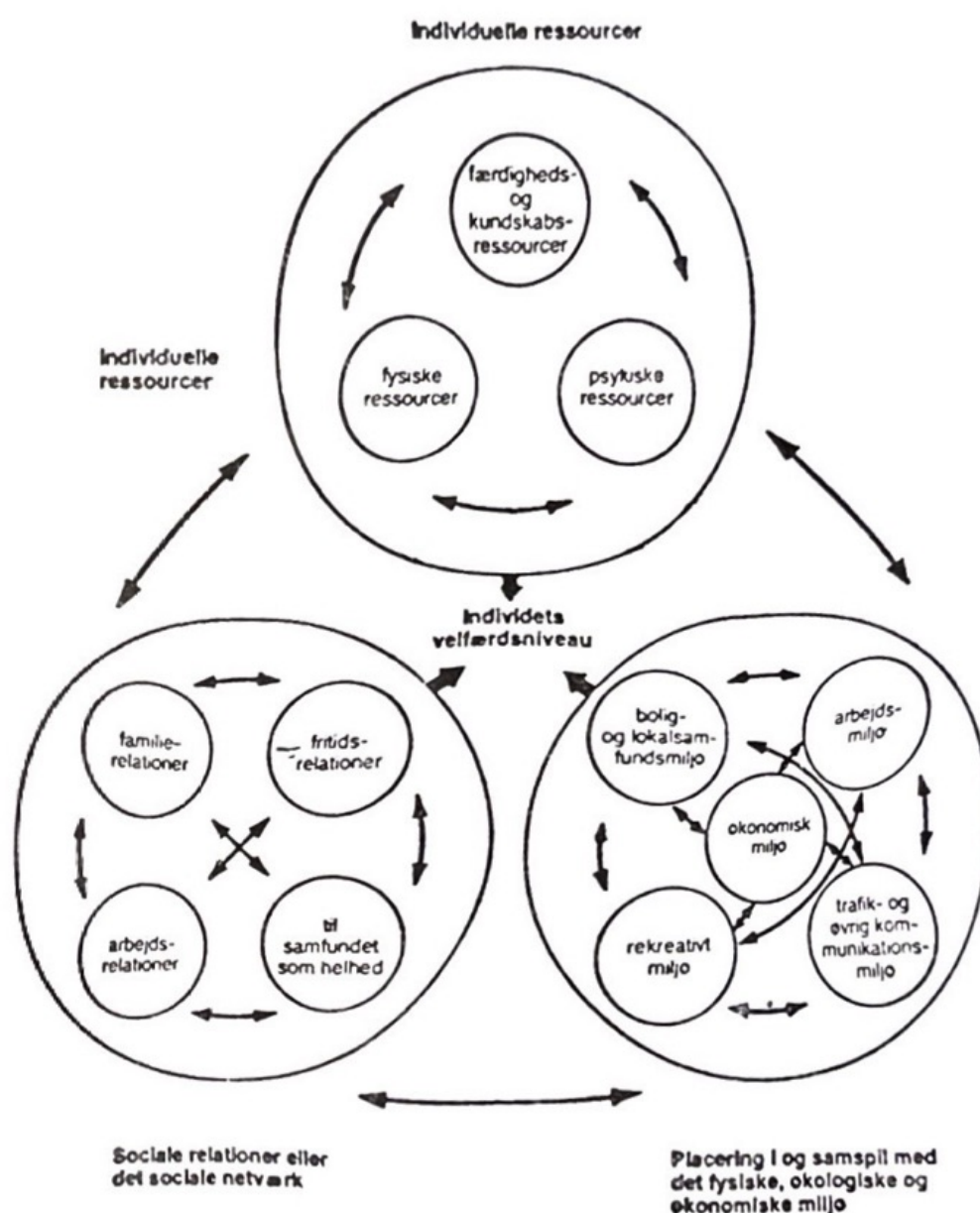
6) (5), p. 37.

7) Udtrykkene teori, model og referenceramme anvendes tilsyneladende i flæng i de forskellige publikationer.

8) (5), p. 4.

det er bemærkelsesværdigt, at næsten ligegyldigt hvilken teoretisk udgangspunkt man tager, ender man i praksis i næsten den samme referenceramme for, hvad der bør indgå i velfærdsbegrebet. I 1977 ⁹⁾ siges det mere forsigtigt, at nogen almen accepteret teori eller model for, hvad der skal forstås ved, og hvad der betinger velfærd, fandtes og findes ikke. Specielt ikke hvis man ved en teori eller model forstår et tankesystem, der angiver arten, styrken og retningen af alle de væsentligste sammenhænge, som formodes at være til stede i den virkelige verden.

Figur 1. En referenceramme til analyse af det enkelte individs velfærdsniveau

9) (6), p. 90.

Uanset om udsagnene i det foregående afsnit er holdbare eller ej medfører det ikke, at enhver teori er lige god. Der kræves stadigvæk en argumentation for, at en valgt referenceramme er den mest hensigtsmæssige set i lyset af de opstillede formål. En sådan argumentation savnes i velfærdsundersøgelsen.

Som inspirationskilde til referencerammen nævnes arbejdet med sociale indikatorer i internationale organisationer, den nordiske velfærdsundersøgelse udført af sociologen Erik Allard (9), den svenske levestandardundersøgelse, som også overvejende er udført af en sociolog, og i beskeden omfang den norske levestandardundersøgelse (10), ledet af et tværfagligt team bestående af en økonom, en sociolog og en geograf¹⁰⁾. Den største inspiration er hentet fra Allards undersøgelse¹¹⁾, dog med den væsentlige forskel, at de »objektive« forhold tillægges stor vægt i den danske undersøgelse, mens de subjektive forhold blev tillagt størst vægt i Allards undersøgelse.

Med udgangspunkt i disse inspirationskilder, deres indhold samt forskellige overvejelser omkring den danske undersøgelse er det muligt at konstatere, hvorfra man tilsyneladende *ikke* har fundet inspiration, og det bliver ligeledes muligt at undersøge konsekvenser af dette bortvalg. Dette forhold tages op i afsnit 2.

Således som *referencerammen* fremstår i figur 1 ses den at vedrøre individuelle ressourcer, sociale relationer og placering i og samspillet mellem det fysiske, økologiske og økonomiske miljø. Det fremgår ligeledes, at et individs levestandard betragtes som et samspil mellem disse tre elementer. Der gives ingen egentlig teoretisk begrundelse for elementerne, kaldet levestandardkomponenter i hovedrapporten. Ved læsningen bibringes man det indtryk, at det enkelte individs vilkår er strukturelt bestemt. Således synes de individuelle ressourcer at være exogent givne, dvs. de er ikke i synderlig grad resultatet af det enkelte individs bevidste handlen. Dette tema tages op i afsnit 2.

For at kunne analysere mulige *forskelle* (»uligheder«) i levestandardene er det nødvendigt med en teori om, hvad der betinger og fremkalder ulighed. Det anføres, at teorierne herom er baseret på et af »de nyeste teoretiske studier over ulighedens årsager i samfund af vores type«¹²⁾. De centrale årsager hævdes at være strukturelle forhold: Arbejdsdelingen og magtforskellene og i sammenhæng hermed ejendomsretten og den fremherskende produktionsmåde. Det fremhæves, at disse forhold vedrører ulighedens *opståen*. I undersøgelsen må man¹³⁾ derfor i højere grad centrere sig om faktorer, der drejer sig om ulighedens *vedligeholdelse* samt faktorer, der kan ændre omfanget af uligheden. Det anføres, at disse faktorer udover at omfatte de tidligere nævnte strukturelle

10) Ringen (8), p. 15.

11) Hansen (7), p. 55 og (4), p. 3.

12) Der refereres til Iver Hornemann Møllers bog *Om Ulighedens Årsager* (43).

13) Udgangspunktet er, at man i den anvendte socialforskning skal beskæftige sig med, hvad der ligger inden for den legitime sfære for et lands politiske myndigheder.

forhold også indbefatter kendetegn ved det enkelte individ (såsom køn og alder) og kendetegn ved dele af samfundet (såsom bopælsområde). Hertil kommer processer i samfundslivet som f. eks. uddannelses- og socialiseringsprocessen.

Det karakteristiske ved den anvendte ulighedsteori er den store vægt der tillægges strukturelle-deterministiske forhold (de nævnte processer og kendetegn). Det korte rerefat ovenfor dækker groft taget de teoretiske overvejelser om ulighed. Fremstillingen i hovedrapporten, som har været kilden her, tyder på, at en tidligere udtrykt uafklarethed med hensyn til problemer vedrørende analysen af fordeling af velfærd synes fjernet ¹⁴⁾. Det skal her bemærkes, at der ingen dyberegående diskussion gives af, hvad ulighed er og hvorledes ulighed måles og vurderes. Det er ligeledes værd at bemærke, at det nært tilknyttede spørgsmål om teorier om og effekt af omfordeling overhovedet ikke behandles.

For at afrunde billedet af teori og referenceramme i »velfærdsundersøgelsen« skal et par temaer som i varierende grad har indgået i de forskellige rapporter tages op: *Velfærdsbegrebet* (1.2.1.), *individualisme contra paternalisme* (1.2.2.), *subjektiv contra objektiv måling* (1.2.3.) og *menneskebillede* (1.2.4.).

1.2.1. Definitionen af *velfærd* har givet en række problemer. I hovedrapporten afgrænses det som »i hvilken grad menneskets behov bliver tilfredsstillet« ¹⁵⁾. I forbindelse med denne definition sker der såvel direkte ¹⁶⁾ sam inddirekte ¹⁷⁾ en afvisning af at anvende økonomisk teori i denne forbindelse. – Med hensyn til behov anføres det, at nok er velfærd et spørgsmål om at få tilfredsstillet en række behov, men en aktuel undersøgelse kan alligevel af en række årsager (behovs relativitet osv.) ikke tage udgangspunkt i behovene. »Derimod bør man pejle sig ind på, hvad der i almindelighed anses for gode og dårlige levevilkår i Danmark, vel vidende, at normerne herfor ikke nødvendigvis er acceptable for alle« ¹⁸⁾. På basis af disse normer (som manifesterer sig ved operationaliseringen af referencerammen og ulighedsbegrebet) defineres velfærd da i virkeligheden ved de komponenter, som indgår i figur 1.

1.2.2. Der er nær sammenhæng mellem velfærdsbegrebet og diskussionen af den *individualistiske* contra *paternalistiske* opfattelse af velfærdsanalyser. Her ved forstås spørgsmålet om hvis værdier, der skal ligge til grund for levekårs/velfærdsbegrebet ¹⁹⁾. Uden at det direkte omtales fremgår det af diskussionen, at der er tale om den fra mikroøkonomien velkendte diskussion af betingelserne

14) (4), p. 6.

15) (6), p. 105.

16) (2), p. 130.

17) (6), p. 105/106.

18) (6), p. 107.

19) (6), p. 97.

for, at det enkelte individ kan nyttemaksimere (fuldkommen information m. v.). Omvendt vedrører paternalisme betingelserne for offentlig intervention i et socialt system eller i et marked. I den danske undersøgelse afvises det individuelle princip ikke, mens »det paternalistiske princip blev inddraget i det omfang, der findes anerkendte og accepterede normer for menneskers levevilkårs-situation«²⁰⁾. Det skal dog bemærkes, at det ikke ganske klart fremgår om det er i den danske eller den norske undersøgelse, at dette gælder, men diskussionen i det foregående afsnit synes at bekræfte, at det også har været synspunktet i den danske undersøgelse.

1.2.3. Overvejelserne omkring *subjektiv contra objektiv* forekommer rodede. Det er svært at gennemskue, *hvad* der egentlig er problemet. Er det et måleproblem eller et teoretisk problem vedrørende, hvad der bestemmer folks adfærd? I den danske undersøgelse forstås ved objektiv måling tilstedeværelse eller ikke-tilstedeværelse af nærmere definerede ressourcer, aktiviteter og relationer, medens der ved subjektiv måling forstås individets erklærede tilfredshed eller utilfredshed med sin situation, hvad angår ressourcer, aktiviteter og relationer²¹⁾. I velfærdsundersøgelsen tog man udgangspunkt i den objektive måling. Dette begrundes ud fra overvejelser om forklaring og anvendelse, hvor det centrale er, at det ud fra en policy-synsvinkel ikke opfattes som legitimt at beskæftige sig med den enkeltes subjektive oplevelse. Hertil kommer, at resultaterne fra Allard's undersøgelse viste, at der ikke kunne måles subjektivt uden, at der »først« var målt objektivt. – I afsnit 2 vil emnet blive behandlet ret indgående med udgangspunkt i en traditionel økonomisk tankegang.

1.2.4. Afslutningsvis skal »*menneskebilledet*« omtales. I det første publicerede oplæg nævnes, at referencerammen uundgåelig vil være farvet af »vort eget billede af et menneske med størst mulig velfærd«²²⁾. Et menneske med størst mulig velfærd er ifølge dette billede ikke et menneske med størst mulig forbrug eller en psykisk tilstand, hvor man passivt affinder sig med tilværelsen. I stedet opfattes et menneske med størst mulig velfærd, som et menneske, der på baggrund af rigelige individuelle og kollektive ressourcer er aktivt og skabende, har positive oplevelser af kreativ art og er i konstant samvirke og kommunikation med andre mennesker. – Det er interessant at bemærke, at ridset af dette normative menneskebillede udelades i senere publikationer. I sin redegørelse til nordiske socialforskere anfører EJH i 1974 lakonisk i forbindelse med udarbejdelsen af et mere formaliseret undersøgelsesoplæg, at »her blev den længere, teoretisk rettede, diskussion om velfærdsbegrebet udeladt sammen

20) (6), p. 98.

21) (6), p. 114/115.

22) (7), p. 53.

med redegørelsen for forfatterens »menneskebillede«²³⁾. Det er interessant at bemærke sig, at det »nedkølede« menneskebillede først optøes i hovedrapporten, hvor det omtales som hovedprincipper for fastlæggelsen af de vigtigste områder for leved forholdene, ligesom der foretages en subtil »objektivisering«. Dette sker under henvisning til viden og data, der »blev kombineret med fremherskende tilkendegivelser i vor kultur af, hvordan mennesket ønskes udviklet«²⁴⁾. Passivformen »ønskes« er interessant set i lyset af tidligere bemærkninger, ligesom det der tidligere omtales som forfatterens menneskeopfattelse, nu er blevet gjort universelt.

Hermed er fremstillingen af undersøgelsens referenceramme afsluttet. Omend der enkelte steder indsniger sig vurderinger af referencerammen i form af kommentarer med hensyn til senere behandling har præsentationen været søgt holdt i overensstemmelse med fremstillingen i de tidligere omtalte kilder. Det skal endvidere bemærkes, at vægtningen af de enkelte emner i denne summariske fremstilling nogenlunde svarer til vægtningen i af hovedrapporten.

2. Kritik

Indledningsvis skal det understreges, at den opstillede referenceramme og den teoretiske begrundelse derfor findes utilfredsstillende ud fra så godt som alle synsvinkler. Kritikken vil blive udformet på den måde, at intentioner og ønsker sammenholdes med de muligheder den opstillede referenceramme giver for at imødekomme disse ønsker og intentioner – herunder om inspirationskilderne er blevet udnyttet. På tværs heraf vil teoris rolle blive undersøgt nærmere, herunder spørgsmålet om teori for de enkelte individers adfærd, individets værdsætning af levevilkår m. v.

2.1. Policy-relevans. Et af undersøgelsens hovedformål har været at levere materiale, der kan indgå ved policyformulering, jfr. 1.1. Det materiale, der fremlægges i denne forbindelse, må derfor afspejle en opfattelse af velfærdsbetingelserne, som muliggør ændringer/indgreb. Der stilles med andre ord krav om en teori, der dels muliggør opstilling af hypoteser og derved giver mulighed for estimation af sammenhænge, som igen giver mulighed for at vurdere forventet effekt af mulige indgreb (retning som minimum og omtrentlig størrelsesorden og retning som maximum, jfr. det statistiske afsnit). Jævnfør afsnittet foran synes dette ikke at have været erkendt klart, herunder en skelnen mellem teoretiske variable og deres sammenhæng og den empiriske estimation af sammenhængene, hvor retning og størrelsesorden fastlægges²⁵⁾. Herimod kan indvendes, at en sådan ret omfattende teori enten ikke eksisterer eller

23) (2), p. 126 i afsnittet »nedkølingsfasen«.

24) (6), p. 108.

25) Det er her værd at bemærke sig den klare forståelse af disse forhold i den norske undersøgelse (10), p. 15 - 18.

ikke umiddelbart kan konstrueres. Dette synes at have været opfattelsen af undersøgelsen, jfr. 1 og det forhold, at det anføres, »at man for en stor dels vedkommende selv måtte sammentømre det teoretiske grundlag for, hvad der burde indgå i velfærdsbegrebet«²⁶⁾ mens »teoriene om, hvad der betinger forskelle i levevilkårene er betydeligt mere udviklede«²⁷⁾. Det må for det første undre, at det er nødvendigt selv at sammentømre en del af teorien, når en anden del af teorien, der nødvendigvis forudsætter den første, er relativt veludviklet. For det andet må det undre, at den norske referenceramme tilsyneladende ikke har været inddraget, idet der i denne undersøgelse anvendes en bred, homogen, teori om sociale processer – og vel at mærke et tankeskema, der kan benyttes ved udformningen af velfærdsbegrebet og forklaringen af, hvad der betinger uligheden i levevilkårene. Det er samtidig en teori, der betjener sig af strukturelle og individuelle forklaringer på ulighed. Det sidste er et forhold som næsten totalt negligeres i den danske undersøgelse – og et forhold der udspringen af nogle indledende teoretiske overvejelser, der udover at være fejlagtige, førte til forkastelse af teorielementer, som kunne have muliggjort opbygningen af en sådan homogen, policy-relevant teori. Der tænkes her på nyere velfærdsøkonomi og socio-økonomiske modeller. Det er endvidere karakteristisk for undersøgelsen, at de ansatser der er til egentlige teoretiske overvejelser til stadighed afbrydes/nedbrydes af empiriske overvejelser, jfr. at det første »teoretiske« oplæg bærer titlen »hvordan måler vi det umålelige«. Før operationalisering er det nødvendigt at formulere en ren teori uden smålig skelen til om, der kan foretages operationalisering. Kun derved bliver det muligt at erkende dels teoriens forudsætninger og implikationer dels erkende, hvor der må indgås kompromis mellem det teoretiske ønskelige og det praktisk mulige.

2.2. *Økonomisk teori.* Muligheden for at anvende økonomisk teori omtales to steder, dels i (2) og dels i form af referat at overvejelserne i den svenske levkårsundersøgelse, hvilket må tolkes som en tilslutning til de i referatet fremsatte synspunkter. EJH afviser, at økonomisk teori er anvendelig, bl. a. fordi »dens modeller . . . stadigvæk (er) baseret på en række urealistiske forudsætninger, f. eks. ideen om eksistensen af et perfekt fungerende frikonkurrence-samfund med et reelt frit forbrugsvalg og økonomisk rationalt kalkulerende individer . . . hertil kommer, at det for mange forskere må være en uacceptabel normativ begrænsning, at et velfærds optimum ifølge den fremherskende velfærdsøkonomiske teori er«²⁸⁾ et paretooptimum. (Sic!).

Den enkleste måde at diskutere og kritisere denne opfattelse af økonomi på

26) p. 123 i (6).

27) p. 123 i (6), hvor det endvidere præciseres, »at der er stor overensstemmelse mellem de forskellige teorier på dette felt«.

28) (2), p. 130.

ville være at lade den stå ukommenteret, men da den eksplicite og implicitte argumentation i citatet ofte fremføres, må der en egentlig kritik til. Indledningsvis identificeres al økonomisk teori med velfærdsøkonomi, hvilket uværgeligt letter kritikken – herunder har man automatisk udelukket sig fra den blomstrende tværfagligt inspirerede personlige fordelingsteori – en teori hvor der indgår en række ikke-økonomiske variable (variable der ikke kan gøres op i penge, noget centralt i den svenske kritik mod økonomisk teori). Tages argumenterne mod velfærdsøkonomien for pålydende værdi, må det undre, at Pareto-kriteriet tillægges så stor vægt, når man i anvendt velfærdsøkonomi anvender f. eks. Kaldor-Hick's hypotetiske kompensationskriterium. Det står i det hele taget ikke klart, hvilke principper der har været lagt til grund for den hastige forkastelse af velfærdsøkonomi og økonomisk teori. Indenfor velfærdsøkonomien består en yndet eksersits i at gennemføre analyser under forskellige forudsætninger. Denne mulighed har tilsyneladende ikke været overvejet i den danske undersøgelse. I stedet citerer EJH Nath's populære bog om velfærdsøkonomi, som det definitive bevis for velfærdsøkonomiens uanvendelighed. Imidlertid vil man fra læsning af Nath's bøger om velfærdsøkonomi vide, at han kun forkaster, hvad der i hans terminologi betegnes som *a priorisk velfærdsøkonomi* – hvilket er, hvad der hentydes til i det citat EJH har udvalgt i (2). Dette indebærer imidlertid ikke, at økonomisk teori og ad hoc velfærdsøkonomi af Nath betragtes som irrelevant. Følgende citat fra det sidste afsnit i Nath's hovedværk om velfærdhøkonomi modsiger med al ønskelighed EJH's vurdering af velfærdsøkonomiens relevans:

»Human welfare is important (this is a value judgement). There is no such thing as »economic welfare«. Whenever an economic theory is applied to a practical problem, we are in the realm of welfare economics. Though the traditional, a priori welfare economics has proved barren, ad hoc welfare economics is fertile. We have defined ad hoc welfare economics as a study of problems of applied economics in the light of positive economic theories and some *explicit* value judgement which an economist introduces on his own or which – if he is doing an assigned job – are given to him by »parliament«; in either case the value judgements are value judgements«²⁹⁾.

De af EJH givne begrundelser for at forkaste økonomisk teori/velfærdsøkonomi holder således ikke for en nærmere analyse³⁰⁾. Desværre synes forkastelsen af økonomisk teori at have umuliggjort EJH's ønske om tværfaglighed³¹⁾ – i hvert fald hvis tværfagligheden omfatter økonomi. Hvis man ved læsningen af den endelige rapport kan skelne en faglig grundstamme i referencerammen/

29) (14), p. 235.

30) At velfærdsøkonomi således som den fremtræder anno 1978 er meget andet ses eksempelvis af (15) og (16).

31) (2), p. 130 »... et forskningsoplæg med intentioner i retning af tværfaglighed ... «.

teorien synes det at være sociologi og kun dette fag. Det må beklages, at det i undersøgelsen ikke har været muligt at skelne mellem en bestemt gren/version af økonomisk teori og økonomisk teori i almindelighed for slet ikke at tale om den økonomiske analysemetode, som på ingen måde forudsætter fuldkommen konkurrence, at »alt kan gøres op i monetære termer« og andre »urealistiske forudsætninger«. Dette forhold vil blive taget op i afsnit 3.

Diskussionen af økonomisk teoris rolle fører direkte over i følgende problemstillinger: Adfærdsmodel for det enkelte individ, implikationerne heraf og værdiers placering og rolle. Dette er forhold som kendetegner økonomisk teori og er samtidig områder, hvor økonomisk teori ofte har været udsat for voldsom kritik – f. eks. karikerende fremstillinger af »economic man«, der ofte blot omtales som et økonomisk rationelt kalkulerende individ – og det sidste hører ifølge EJH også til blandt velfærdsøkonomiens urealistiske antagelser ³²⁾. Det var derfor at vente, at en mere realistisk adfærdsmodel indgik i velfærdsundersøgelsen.

Det pointeres flere steder, at det skulle være *individdata*, der skulle indgå i undersøgelsen ³³⁾. Alene som følge heraf var det at vente, at der i teorien/referencerammen indgik overvejelser om *individets adfærd*, dvs. en »menneske-model«, der kunne vejlede ved valg af variable og ved den senere dataanalyse. Imidlertid er det eneste, der indgår, den tidligere omtalte menneskeopfattelse, som er præget af én lang række bør'er, og hvor implikationen synes at være, at det enkelte individ uhjælpeligt er fanget i det strukturelle net. Omvendt implicerer omtalen af politisk manipulerbar variable, at det er muligt at påvirke menneskers adfærd og dermed deres velfærd. Dette sidste kræver alene en adfærdsmodel – noget som overhovedet ikke indgår i undersøgelsens referenceramme/teori. En anden årsag til kritik af dette punkt er berørt tidligere. Ønsket om at lave en policy-relevant undersøgelse indebærer, at det skal være muligt at foretage forudsigelser – hvilket igen kræver blot en rudimentær adfærdsmodel. Dette sidste er noget centralt i positiv økonomi, men som det er fremgået ovenfor, har EJH afskåret sig fra denne mulighed. En tredje årsag til undren over fraværet af adfærdsteori er at finde i det afsluttende kapitel i Allards undersøgelse ³⁴⁾, der som tidligere nævnt har været en vigtig inspirationskilde. Med udgangspunkt i sine undersøgelsesresultater spørger Allard, hvad det er, som ligger bag den uforklarede del af variansen. Der fremhæves to forklaringskategorier: (1) De individuelle kræfter og (2) de sociale kræfter såsom markeder, bureaukratier og politiske magtgrupperinger. Ved individuelle kræfter forstås »att individen aktivt påvirker sin velfærd gennem at vælge handlingsalternativ och göra planeringsbeslut« ³⁵⁾. Diskussionen af denne observa-

32) (2), p. 130.

33) (6), p. 88.

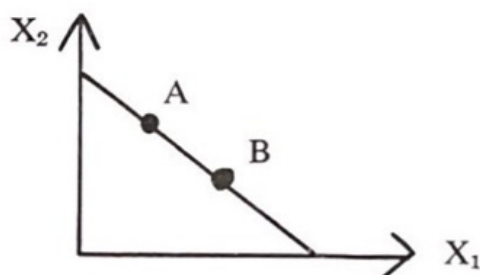
34) (9), p. 223 - 33.

35) (9), p. 223.

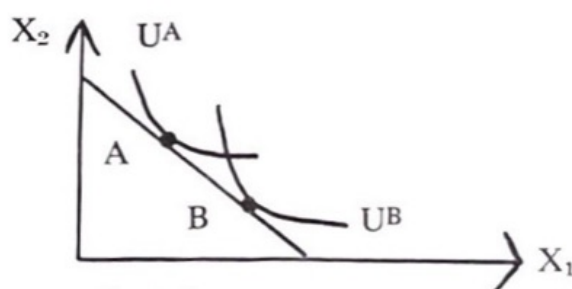
tion får Allard til at erkende: (1) at en række ressourcer ikke er exogene størrelser for det enkelte individ – noget der synes antaget i den danske undersøgelse. De ressourcer der arbejdes med i den danske undersøgelse er i en lang række tilfælde endogene (set ud fra individets synspunkt). (2) Et individs situation på et givet tidspunkt er bl. a. resultatet af en række beslutninger i fortiden ³⁶⁾. (3) og i forbindelse hermed: individets tidshorisont. Omsat til økonomjargon er der tale om tidspræference og determinanter herfor.

Den mikroøkonomiske orienterede økonom vil nikke genkendende til sådanne tanker og sige, at der burde afvikles en valghandlingsmodel, statistik såvel som dynamisk. Dette afviser Allard imidlertid, fordi han mener, at økonomiske modeller er baseret på egeninteresse og »i sociologin kan antagandet att människor alltid handlar i eget interesse knappast betyda annat än ett steg tillbaka ³⁷⁾. Som argument herfor anføres, at mennesker ofte handler ud fra solidaritet. Jævnfør den tidligere nævnte nyere velfærdsøkonomiske litteratur er noget sådant ikke uforeneligt med økonomisk teori. Bortses der fra denne argumentation, er der således i ét af oplæggene til den danske undersøgelse peget på behovet for en adfærdsmodel til forklaring og forståelse af det enkelte individs adfærd. Endnu engang må der udtrykkes undren over, at dette forhold slet ikke diskuteres.

Uden her at argumentere for anvendelse af økonomisk metode, skal det kort vises, at såfremt en simpel mikro-økonomisk model havde været inddraget, kunne man med udgangspunkt i følgende to diagrammer systematisk have overvejet en række spørgsmål, der indgår i undersøgelsen.

figur 2

figur 3

Den rette linie i figur 2 og 3 markerer forbrugsmulighederne ved en given indkomst og på et givet tidspunkt. Det antages med andre ord, at hele indkomsten opbruges i den betragtede tidperiode. Der er således ikke tale om opsparing – og dermed mulighed for øget forbrug i senere perioder – en af de enkleste overvejelser, når der inddrages et tidsperspektiv. I en crosssection undersøgelse observeres to personer A og B, der har valgt at fordele deres (ens)

36) ikke blot afhængig af forældres uddannelse og erhverv – som synes at være den eneste refleksion af dette forhold i den danske undersøgelse.

37) (9), p. 227, men erkender med en vis misfornøjelse, at nogle sociologer betjener sig af denne tankegang.

indkomst på goderne X_1 og X_2 svarende til punkterne A og B ³⁸). A og B har således en forskellig vurdering med hensyn til ønskværdigheden af X_1 og X_2 – og dette har resulteret i forskellige valg/adfærd. A og B's situation kan nu ansues som et spørgsmål om *objektiv* contra *subjektiv måling*. Mængden og arten af X_1 og X_2 samt indkomsten kan direkte måles («objektiv måling» defineret som tilstedeværelse, ikke tilstedeværelse, jvf. afsnit 1). Positionerne A og B er imidlertid resultatet af en adfærd, som bundet i subjektive forhold hos det enkelte individ. Disse subjektive forhold udtrykkes i individets præferencefunktion U^A og U^B . Man kan da spørge, om det er muligt at måle det enkelte individs subjektive opfattelse af situationen A og B, subjektiv forstået som individets erklærede tilfredshed eller utilfredshed med sin situation. På baggrund af den adfærdsteori, der ligger bag valget af punkterne A og B, ville man umiddelbart svare, at A og B er udtryk for den mest tilfredsstillende situation for individerne A og B under hensyntagen til den restriktion (indkomsten), der var forbundet med valget samt de exogent givne forhold, dvs. markedsstruktur og dermed priser. Det ville således ikke være nødvendigt direkte at spørge om tilfredshed med situationen. Gjorde man det, ville den almindelige »umættelighedsantagelse« udsige, at ingen ville udtrykke ubetinget tilfredshed. Diagrammerne kan ligeledes illustrere og belyse spørgsmålet om *individualisme* contra *paternalisme* – eller om der skal accepteres, at individerne A og B vurderer deres situation som værende tilfredsstillende. – I negativt fald skal »man« da overveje hvilke indgreb, der skal foretages, f. eks. slække restriktionen, dvs. øge indkomsten og via et Engelkurve argument håbe på en udvikling i den ønskede retning. Alternativt kunne man påvirke præferencerne via oplysningskampagner. En tredje mulighed består i via én eller anden form for påbud/forbud at sørge for, at den ikke ønskede forbrugskombination heller ikke realiseres. – Et paternalistisk synspunkt og påfølgende policy-ændring kunne her medføre, at det enkelte individs tilfredshed mindskes, fordi retten til frit at disponere blev indskrænket.

Med udgangspunkt i denne simple adfærdsmodel er to af de centrale punkter i velfærdsundersøgelsen blevet illustreret i en homogen ramme. Det er ligeledes blevet vist, at spørgsmålet om policy-indgreb systematisk kan analyseret indenfor en sådan model. Disse »indgrebs-overvejelser« har indirekte vist noget om den overordnede politiske myndigheds *sociale velfærdsfunktion*, hvor der med udgangspunkt i eksemplet tilsyneladende indgår såvel gennemsnit som varians for fordelingen af enkelte godekategorier, ligesom den simple Bergsonske velfærdsfunktion ikke accepteret. Når der således betragtes policy-ændringer, er det nødvendigt med en social velfærdsfunktion. Det er her muligt lidt maliciøst at inddrage nogle overvejelser fra Nath's holdning til velfærdsøkonomi. Om sociale velfærdsfunktioner hedder det:

38) Læsere der bemærker, at A og B kunne være forskellige på andre områder: køn, familiesammensætning m. v. kan blot opfatte A og B som ens på disse områder.

»Any social welfare function specifies the aim of social policy; this is shown by what the dependent variable is meant to be. Similarly it also contains the independent variables and their relative weights; in other words, a list of evaluative rules. This is true of both a social welfare function . . . and of the a priori welfare criteria«³⁹).

Problemet med den sociale velfærdsfunktion, som den findes i den rene Paretianske velfærdsøkonomi er, at det er en økonomisk velfærdsfunktion, som ikke tager hensyn til ikke-markedsaktiviteter eller fordelingsproblemer. Heraf følger ikke nødvendigvis, at et princip skal forkastes, fordi en speciel version af dette princip ikke kan anvendes. Dette gør Nath som vist foran heller ikke. Og – det er interessant at bemærke, hvorledes han foreslår et eksempel på en simpel, men operationel social velfærdsfunktion:

$$W = W(E, \sigma^1, \sigma^2, R, B, G, Y)$$

W er en uspecificeret funktion og vægtene for de forskellige sociale mål er heller ikke specificeret. E står for beskæftigelsesniveauet, R er vækstraten i bruttonationalproduktet, B er betalingsbalancen, sigma 1 og 2 er ulighedsmål for indkomst og formue, G er en vektor af ikke-økonomiske variable, der påvirker velfærden. En sådan specifikation leder tanken hen på de fra Theil-Tinbergen økonomisk-politik modeller kendte overvejelser, – herunder trade-off mellem mål, policy-instrumenter og antal mål osv. Forhold som uanset definitionen af velfærd/levestandard er af betydning, hvis der skal frembringes relevant arbejde til brug ved planlægning.

2.3. Fordelingsteori. Den i undersøgelsen anvendte fordelingsteori/opfattelse er omtalt ganske kort tidligere i nærværende artikel. I forbindelse med diskussionen af fordeling er det bemærkelsesværdigt, at det ikke diskuteres, hvorledes to eller flere fordelinger vurderes, f. eks. to indkomstfordelinger: indkomstfordelingen i henholdsvis lejer og ejergruppen eller i to regioner. Der er to spørgsmål i denne forbindelse, dels hvorledes uligheden måles (Gini-indeks, Lorenzkurver, variationskoefficienter osv.) og dels valg og vurdering/værdisætning af sådanne fordelinger. Til belysning af netop disse to nært forbundne spørgsmål er det nyttigt at anvende nogle af resultaterne fra nyere økonomisk teori, henholdsvis teorier som inddrager såkaldte ulønnet produktion⁴⁰) og teorier om måling af ulighed⁴¹). Beskrives en levestandardkomponentfordeling f. eks. ved forventningen og variansen kræver en vurdering/sammenligning af flere levestandardkomponentfordelinger, at beslutningstagerne har en præ-

39) (14), p. 139.

40) Der tænkes her på teorier i den nye efterspørgselsteori (»household production«). Relevansen af denne teori for socialpolitiske analyser har jeg vist i (17) – ligesom teorien vil være udgangspunktet for det teoretiske alternativ i afsnit 3.

41) Der tænkes her specielt på Atkinson's arbejde (18).

ferencefunktion defineret over kombinationer af forventning og varians. Med udgangspunkt i Atkinson's resultater kunne vanskelighederne ved måling og vurdering af ulighed være undersøgt nøjere. Atkinson viser således, at de velfærdsfunktioner, som implicit ligger i hyppigt anvendte ulighedsmål ofte har egenskaber »which are unlikely to be acceptable, and in general there are no grounds for believing that they would accord with social values«. Ved læsningen af den danske undersøgelse spørger man sig selv uværgerligt om, hvilken social velfærdsfunktion de mange indførte *normer* implicerer. Hvad medfører beslutninger baseret på »fremherskende tilkendegivelser i vor kultur«⁴²⁾ og at man »bør pejle sig ind på, hvad der i almindelighed anses for gode og dårlige levevilkår i dagens Danmark, vel vidende, at normerne herfor ikke nødvendigvis er acceptable for alle«⁴³⁾. Som en af fordelene ved det sidste nævnes, at man herved får en slags standardiserede normer, som man kan holde medlemmer af alle samfundsgrupper op imod. I økonomisk teori kan der altid findes »urealistiske forudsætninger« og eksplicitte værdidomme, men teorien har den fordel, at de urealistiske forudsætninger og implikationerne heraf kan kortlægges. Det samme kan ikke siges om den teori/referenceramme, der anvendes i velfærdsundersøgelsen.

Ønsker man på trods af en måske uacceptabel implicit velfærdsfunktion alligevel at sammenligne to levekårsfordelinger ved hjælp af f. eks. variationskoefficienten, kan det for indkomstens vedkommende vises, at hvis ulønnet produktion ikke medtages, vil fordelingen se værre ud end den i virkeligheden er, fordi der sker en undervurdering af den gennemsnitlige indkomst mens spredningen overvurderes⁴⁴⁾.

De her to diskuterende forhold peger på betydningen af dels overvejelser over, hvorledes ulighed måles og dels en teoretisk ramme for forståelsen/fortolkningen af det anvendte ulighedsmål. Hertil kommer spørgsmålet om teorierne vedrørende ulighedens årsager. Det må i denne forbindelse undre, at der ikke synes at have været trukket på de senere års forskningsresultater fra personlig fordelingsteori, specielt fordi man her i betydeligt omfang har beskæftiget sig med mulighederne for at forudsige, hvad et menneske har ud fra, hvad et menneske er⁴⁵⁾. Med udgangspunkt i resultaterne fra disse undersøgelser er det svært at fæste lid til påstanden om den store overensstemmelse mellem de forskellige teorier indenfor fordelingsteorien⁴⁶⁾. Det er i denne forbindelse af speciel interesse at bemærke sig et af de seneste studier, nemlig Phelps Browns »The Inequality of Pay«, som i udstrakt grad betjener sig af en sammenlignende metode, for at danne sig et indtryk af betydningen af strukturelle

42) (6), p. 108.

43) (6), p. 107.

44) se Rødseth (19).

45) en væsentlig problemstilling i hovedrapportens afsnit om ulighedsproblemet. (6), (12) og (13).

46) se eksempelvis (1), (12) og (13).

forskelle som f. eks. arbejdsdeling, produktivitets- og effektivitetsnormer m. v. Ved sammenligningen indgår så forskelligartede samfundstyper som UK, USA, Sovjetunionen, Kina og Cuba – og det viser sig, at der tilsyneladende er andre kræfter på spil end blot de nævnte strukturelle årsager.

Det er vanskeligt yderligere at kritisere fordelingsteorien i undersøgelsen – og den væsentligste kritik går i virkeligheden på den utilstrækkelige behandling emnet har fået – specielt fordi det må være det teoretisk vigtigste afsnit set i lyset af en officiel titel på undersøgelsen: Fordelingen af levestandarder. Der er ikke noget forkert i at bortvælge/eliminere forskellige teorier – forudsat, at der argumenteres for bortvalget. Det er ikke sket i dette tilfælde, og det må beklages, da netop dette område er præget af bidrag fra flere faggrupper.

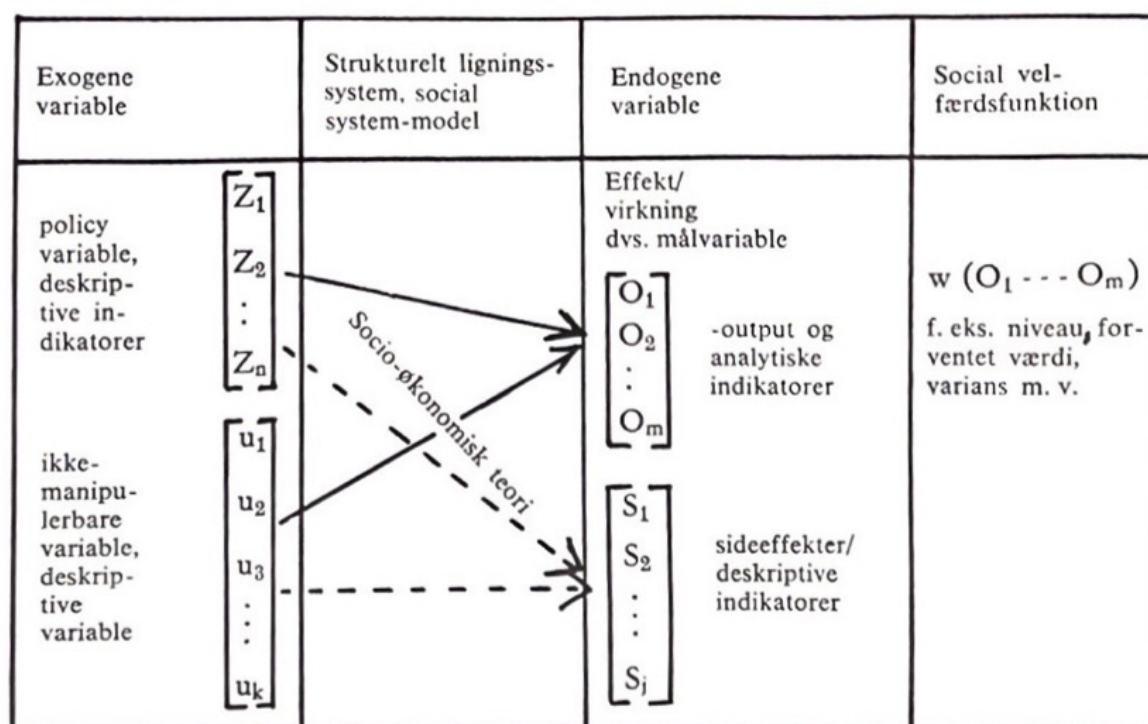
2.4. *Inspiration fra teorien om sociale indikatorer.* Foran er det vist, at væsentlige ideer i inspirationskilderne ikke er blevet benyttet. Dette afsnit er en fortsættelse af dette punkt. Den væsentligste inspiration med hensyn til sociale indikatorer synes at udspringe af de ideelle kriterier for, at der kan tales om sociale indikatorer ⁴⁷⁾: a) at de skal være resultat-orienterede dvs. sige noget om effekten af den offentlige indsats og b) det skal være individorienterede effektdata og c) der skal være data, der er koordinerede på individniveauet. Den danske undersøgelse skal bl. a. ses i lyset af et ønske om at tilvejebringe data, der tilgodeser disse krav. Imidlertid synes der ikke at have været hentet inspiration fra de forskere, som har beskæftiget sig med den teoretiske side af sociale indikatorer, dvs. ud fra en erkendelse af, at de anvendte indikatorer skal være udtryk for en underliggende social proces samt være anvendelige ved planlægning. Det er i denne forbindelse værd at bemærke den amerikanske sociolog Kenneth Land's indsats ⁴⁸⁾. Han skelner mellem tre typer af indikatorer: 1) deskriptive output/effekt indikatorer, som er udtryk for slutproduktet af en social proces, 2) andre deskriptive indikatorer – ofte en beskrivelse af input og 3) analytiske indikatorer, som er kendetegnet ved, at de »are components of explicit conceptual models of the social processes which result in the values of the output indicators« ⁴⁹⁾. Disse tre variabel-typer kan sammenkobles i en art policy-model, hvor der indføres en klar skelnen mellem eksogene og endogene variable. Skridtet fra denne model til en explicit policy-model af Theil-Tinbergen typen er ikke langt. Dette er figurativt vist i nedenstående diagram:

47) (6), p. 91/92.

48) Land og Spilerman (21), hvor specielt Land's artikel har interesse: Social indicator Models: An Overview.

49) Land (21), p. 17.

Figur 4: Sociale indikatorer set i planlægningssammenhæng

Opstillet på denne måde bliver det klart, at det er nødvendigt med en teori om sociale processer, en teori, hvor der skelnes mellem endogene og exogene variable (set fra beslutningstagerens synspunkt) og specifikation af en social velfærdsfunktion, dvs. en eksplicit formulering af, hvad beslutningstagerne ønsker, der skal ske med systemet. Figuren illustrerer ligeledes svagheden ved mere sociologisk inspirerede modeller for sociale indikatorer. Herom siger Land: »...most sociological modeling efforts have concentrated on the analysis of the effect of nonmanipulable indicators on some output and side-effect indicators with only limited attention to policy instrument indicators and their relative impacts«⁵⁰).

I to tidligere arbejder om sociale indikatorer indgår tanken om en eksplicit velfærdsfunktion, hvilket utvivlsomt kan tilskrives en klar forståelse af policy-modeller. Drewnowski indfører i bogen *On Measuring and Planning the Quality of Life* en art lineær programmeringsmodel. Om den sociale velfærdsfunktion siges, at deri indgår sociale mål, »i. e. reflective of the conditions in which people are expected to live at the end of the plan«⁵¹). Imidlertid består Drewnowski's vigtigste bidrag i en klar skelnen mellem *beholdninger* (stock) og *strømningsstørrelser* (flows). Dette er vigtigt af flere årsager. For det første bliver en dynamisk model selvevident, idet beholdningsstørrelser som f. eks. uddannelse (human capital), sundhed m. v. dels kan opbygges/nedbrydes over

50) Land, (21), p. 19.

51) Drewnowski (22), p. 133.

tiden og opbygning/nedbrydning har betydning for afkastet fra beholdningen (arbejde, sunde dage osv.), idet opbygningen f. eks. ofte forudsætter, at der i perioder bruges mindre af afkastet fra den betragtede beholdning eller andre beholdninger. Netop i den danske undersøgelse ville en sådan skelnen have været af betydning, idet flere af de anvendte ressource-begreber har den her skitserede karakter ⁵²⁾.

Hos Fox (23) indgår der ligeledes en art programmeringsmodel. Af større interesse er imidlertid – og som antydnet i bogens titel: *Social Indicators and Social Theory* – forsøget på at udvikle en bred socio-økonomisk teori, baseret på en eksplicit adfærdsmodel for det enkelte individ. Der er tale om *livscykel-model* baseret på Erik Erikson's psykologiske livsstadie-model og Talcott Parson's systemmodel. Hertil kommer blandt andet Gary Beckers teori om tidsallokering. Alt i alt en (matematisk) model, der er baseret på en række adfærdsvidenskaber, og som muliggør en homogen opfattelse af velfærdsanalyser.

Ligesom det var tilfældet for fordelingsteoriens vedkommende er der således rige kilder, der kunne have været udnyttet ved udformningen af den danske undersøgelse – og vel at mærke teorier og modeller som i intention og udformning nøje svarer til det danske oplæg.

2.5. Sammenfatning. I dette hovedafsnit har det været hensigten at demonstrere en række fundamentale mangler ved den teori/referenceramme, der indgår i den danske velfærdsundersøgelse. Når der er givet en så grundig kritik, som det er tilfældet, skyldes det, at netop teoretiske overvejelser er helt nødvendige i forbindelse med en undersøgelse af velfærd ⁵³⁾. Det er blevet vist, at i det omfang der har været gennemført egentlige teoretiske overvejelser, har de været utilstrækkelige og præget af en løst sammenhængende ad hoc argumentation. Det har været karakteristisk, at i de tilfælde, hvor der kunne have været hentet frugtbar inspiration, er mulighederne herfor ikke blevet udnyttet. De rige muligheder for en tværfaglig homogen teori om sociale processer er ikke blevet benyttet – for økonomisk teoris vedkommende ud fra en række fejlagtige argumenter med hensyn til relevans og brugbarhed. – Et andet væsentligt kritikpunkt har været spørgsmålet om anvendeligheden af en undersøgelse af denne type ved planlægning af f. eks. fordelingspolitik. Kravene til teori og referenceramme affødt af dette ønske synes ikke at være erkendt – én af årsagerne hertil har utvivlsomt været den forhastede forkastelse af velfærdsøkonomi.

Kritikken har været baseret på en række mere eller mindre eksplicitte præmisser. For det første, at argumenter i første omgang må tages for pålydende

52) Det kan iøvrigt nævnes, at Allard flere steder har en Stock-Flow-lignende opfattelse, f. eks. (9), p. 184/185.

53) Et forhold, der også fremhæves af EJH, (6), p. 89.

værdi, og deres holdbarhed skal vurderes ud fra dette synspunkt. Derfor den grundige diskussion af økonomisk teori og policy-relevans. For det andet en opfattelse af teoris rolle i en undersøgelse af denne type: 1) der skal være tale om en teori, som omfatter de væsentligste problemstillinger indenfor rammerne af en fælles begrebsramme, 2) teorien skal først udvikles i »ren« form, dvs. uden alt for megen skelen til om den er operationel – specielt fordi visse teorier i én udformning ikke er umiddelbar operationaliserbar, men er det i en anden form. Eksempel: forbrugsteori – den enkeltes kriteriefunktion er ikke umiddelbar observerbar, men via en række manipulationer, som er logisk konsistente med teorien, kan der genereres en empirisk estimerbar formulering, 3), policy-relevant teori skal indeholde mulighed for prædiktion. Dette svarer i en vis forstand til hypoteseformulering og 4) der skal være nøje overensstemmelse mellem teori og operationalisering og mellem operationalisering og statistisk analyse.

Omend det ikke er blevet trukket klart frem i den foregående diskussion, skal det præciseres, at der på ingen måde er blevet argumenteret for anvendeligheden af traditionel økonomisk teori, men der er flere steder indført en skelnen mellem økonomisk teori og økonomisk metode – og de fremførte argumenter har indebåret en accept af relevansen af økonomisk metode for problemstillinger af den type, der behandles i velfærdsundersøgelsen. Eksempel: objektiv contra subjektiv måling, individualisme contra paternalisme, social velfærdsfunktion og måling af ulighed følger ikke af en bestemt økonomisk opfattelse, men snarere fra en bestemt måde at analysere problemerne på. I det næste afsnit skal den traditionelle økonomiske (mikroøkonomiske) analysemetode modificeres for at kunne tilpasses den foreliggende problemstilling.

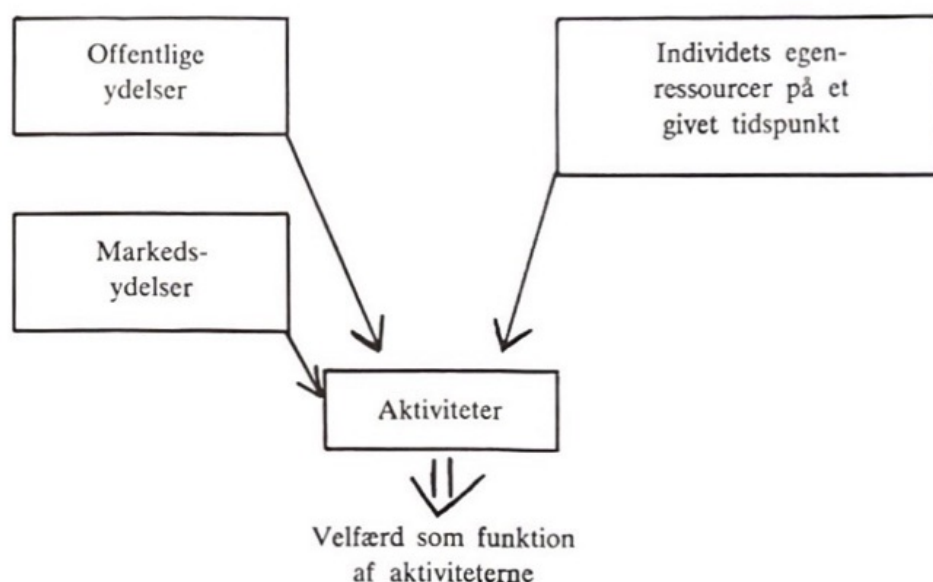
3. Anvendelse af socio-økonomisk teori

3.1. Individuel velfærd

Ved individuel velfærd forstås den *subjektivt* oplevede tilfredshed, som stammer fra brugen af knappe midler, der via en række menneskelige aktiviteter er konverteret til endelige goder. Et individs velfærd afhænger således af en lang række *endelige goder* eller *aktiviteter*. Disse endelige goder og aktiviteter produceres af det enkelte individ – og i en række situationer dennes nærmeste – ved anvendelse af tid, penge, energi og andre ressourcer (egne såvel som eksterne). De endelige goder/aktiviteter produceres i en sådan indbyrdes mængdekombination, at vedkommende kommer i en ligevægtsposition, der er karakteriseret ved den størst mulige velfærd ved de givne restriktioner og subjektive vurdering af aktiviteterens velfærdsfremmende effekt. Som eksempel på aktiviteter kan nævnes »det at arbejde«, hvortil medgår tid, energi, transportydelser og arbejdstøj, »det at gå i teatret«, hvortil medgår forbrug af indkomst, tid og viden, »det at lave mad«, hvortil medgår tid, indkomst, ydelser fra varige forbrugsgoder, så-

som komfur, »det at passe børn«, hvortil medgår tid, indkomst (hvis andre passer dem), energi og »det at være aktiv i politik«, hvortil medgår tid, færdigheder af forskellig slags (human capital). Aktiviteterne ses således at være resultatet af (1) en egen indsats, (2) anvendelse af markedsgoder, (3) anvendelse af offentlige ydelser, hvor de to sidste forhold kan betegnes som strukturelle forhold. Karakteren af aktiviteterne på et givet tidspunkt er bestemt af individets evne til at producere aktiviteterne, f. eks. forudsætter visse typer af arbejde en bestemt uddannelse – og har man ikke tilstrækkelig af denne ressource, som er en beholdningsstørrelse, der giver mulighed for at bestride det pågældende arbejde – er det ikke muligt at udføre den pågældende aktivitet. Det er imidlertid muligt at erhverve de relevante færdigheder, såfremt der afsættes tid og penge, og hvis andre nødvendige ressourcer/færdigheder er til stede.

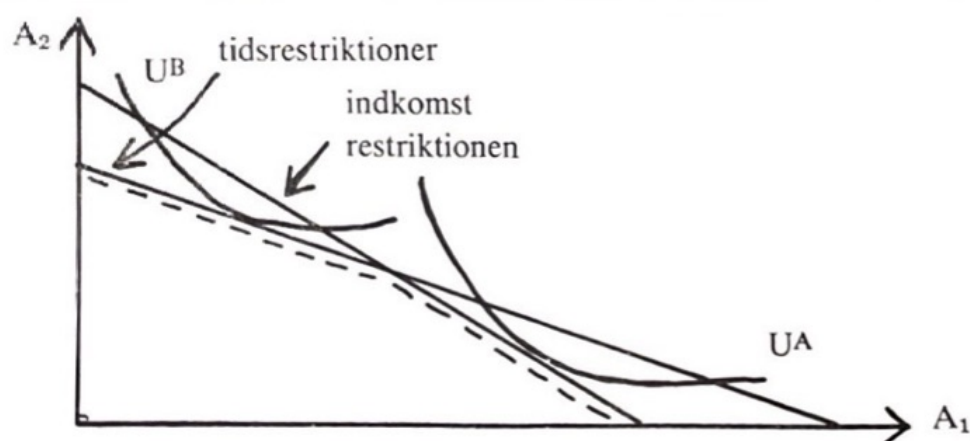
Figurativt kan disse betragtninger opstilles på følgende måde:

Allerede med udgangspunkt i disse indledende betragtninger kan der foretages overvejelser omkring mulighederne for at påvirke det enkelte individs velfærd. På *kort sigt* må det ske ved at påvirke forhold i kasserne i øverste venstre hjørne. På *langt sigt* kan det ske ved at påvirke egenressourcerne, dvs. opbygning af beholdninger af færdigheder m. v. hvilket sker ved indsats af offentlige ydelser og private ydelser. På *langt sigt* må man derfor forestille sig, at der går pile mellem kasserne i venstre side og kassen i højre side, hvilket skulle resultere i bedre/flere aktiviteter. – Antages det, at det enkelte individ ikke blot er aktivt skabende, men også aktivt vælgende, dvs. har bestemte ønsker og opfattelser med hensyn til hvilke aktiviteter, der er ønskelige – at det enkelte individ med andre ord har præferencer – består der naturligvis den mulighed, at man via oplysningskampagner forsøger at påvirke præferencestrukturen.

Et væsentligt træk ved denne aktivitetsformulering er, at den bl. a. er baseret på multiple restriktioner i forbindelse med den enkeltes valg af aktiviteter. Sådanne restriktioner kan f. eks. være indkomst som i den traditionelle mode, tid, energi m. v. Det afgørende er her, at det kan være forskellige forhold, som udgør de bindende restriktioner for forskellige individer. I figur 5 er vist en situation med to aktiviteter (f. eks. »at deltage i sport« og »øvrige aktiviteter«) og to restriktioner, f. eks. tid og indkomst for to personer A og B.

Figur 5: Illustration af model med flere restriktioner

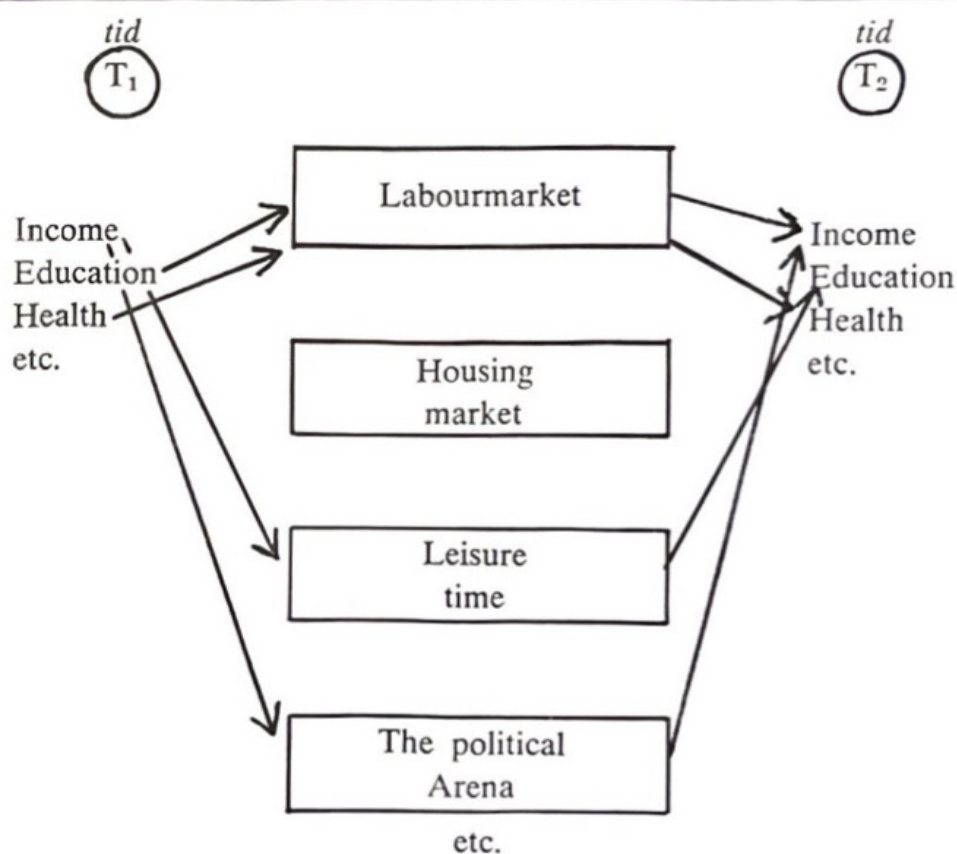
I forhold til de to figurer i afsnit 2.2. er der flere væsentlige ændringer. For det første er velfærd nu betinget af aktiviteter, ikke goder per se, dvs. der impliceres intet om forbrug for forbrugets egen skyld. Aktiviteter frembringes ved at kombinere f. eks. private (markeds)goder og offentlige goder med egen tid, hvorved der tæres på restriktionerne (nemlig tid og indkomst i det her valgte eksempel). Det bliver ligeledes klart, at det enkelte individ står overfor ikke én men flere restriktioner, hvilket fører til, at man kan have situationer, hvor der er »overskud« af en bestemt restriktion. Således fremgår det af figur 5, at indkomsten er den effektive bindende restriktion for person A, mens det er tiden, der er den bindende restriktion for person B. Betragtes et muligt »velfærdsfremmende« indgreb med udgangspunkt i figuren ses det umiddelbart, at indkomsttilskud i den ene eller anden form ikke umiddelbart vil give B et større velfærdsniveau, idet tiden vil være restriktion i et betydeligt interval.

3.2. Implikationer

Det er muligt med udgangspunkt i den her skitserede tankegang at udlede efterspørgselsfunktioner for de enkelte aktiviteter, hvor der indgår et videre pris-begreb end i traditionelle efterspørgselsfunktioner, herunder tid – ligesom der kommer til at indgå variable som alder og uddannelse. Det væsentligste er den selvfølgelig observation, at enhver aktivitet har en veldefineret »pris« ud-

trykt ved alternative omkostninger. Endvidere ses der at blive en glidende overgang mellem markeds- og ikke-markedsadfærd – det bliver således muligt at inddrage ulønnet produktion. Med udgangspunkt i modellen kan man netop analysere spørgsmålet om ulønnet produktion systematisk – f. eks. en bevidst substitution mellem markedsproduktion og hjemmeproduktion som følge af indkomstskat. Analyserammen kan anvendes ved så forskelligartede aktiviteter som arbejdsaktivitet, social-samvær ⁵⁴⁾, politisk aktivitet, fordeling af jobs i hjemmet, børnepasning, sundhed osv. Hertil kommer, at det – uden at det her vil blive vist direkte – er muligt at skelne mellem *stock* og *flow*, og i sammenhæng hermed er det naturligvis også muligt at anlægge en dynamisk synsvinkel. Princippet og tankegangen kan imidlertid illustreres ved hjælp af en hyppigt anvendt figur i den norske levkårsundersøgelse ⁵⁵⁾:

Figur 6: Illustration af det tidsmæssige aspekt

Det fremgår, at der betragtes *to perioder*, T_1 og T_2 . I relation til den skitse-rede teori kan der nu anlægges følgende fortolkning. I T_1 har det enkelte individ en række beholdninger af ressourcer. Disse (rettere ydelserne herfor) kan

54) Her allokerer man f. eks. tid til samvær med andre – men om disse andre allokerer tid til samvær med den pågældende er en ganske anden sag – men en selvfølgelig forudsætning for samvær. For en behandling af dette spørgsmål se Winship, Christopher: *The Allocation of Time Among Individuals*, p. 75 - 101 i *Sociological Methodology* 1978, Schuessel, K., (ed.).

55) F. eks. (8), p. 5.

sættes ind på forskellige områder – f. eks. arbejdsmarkedet, undervisningsområdet – dvs. man øger sin beholdning af human capital. I T_2 vil der være en anden sammensætning af ressourcerne, dvs. beholdningerne. Situationen i T_2 vil være bestemt af mindst tre forhold: (1) individets præferencer, (2) ressourcerne/beholdningerne i udgangssituationen og (3) strukturen af markedet – eller arenaer, som det kaldes i den norske undersøgelse – ligesom sammenhængen mellem arenaerne kan spille en rolle. Dette er ikke direkte vist i figuren. Som antydning ved denne intuitive version af teorien er det vigtigt at bemærke, at det med udgangspunkt i modellen bliver let at identificere forskellige typer af policy-instrumenter – eller brede socialpolitiske strategier. Med udgangspunkt i den netop skitserede figur – har Tor Rødseth identificeret fire hoved-strategier ⁵⁶⁾: (a) præferencepolitik, dvs. direkte påvirke præferencefunktionerne, (b) ressourcepolitik, hvorved forstås forsøg på at øge den enkeltes egen-ressourcer, f. eks. øget (obligatorisk) undervisning, (c) allokeringspolitik – hvorved forstås indgreb som regulerer strukturen på de forskellige arenaer – f. eks. arbejdstidsregler, adgang til bestemte faciliteter etc. og (d) hvad der betegnes som arena-politik. Denne mulighed ligner i virkeligheden (c), som defineret her.

Med hensyn til fordelingsteori skal det blot nævnes, at den ligger i selve teorien – specielt er det her værd at bemærke behovet for en dynamisk teori. Hvis man har en »social arvs onde cirkel« er det naturligvis nødvendigt at kunne inddrage forhold i barndommen, dvs. forældres situation og holdning til aktiviteten »at have børn og kvaliteten af dem«.

3.3. Eksempel: Sundhed

Omend det ikke er muligt og ej heller ikke formålet med denne korte beskrivelse af en alternativ teori at give konkrete anvisninger på, hvorledes teorien kan anvendes ved empiriske analyser, skal der alligevel gives en kort beskrivelse af et eksempel, hvori indgår en række af de tidligere omtalte forhold (beholdning, ydelsesstrøm, tid, aktivitet, produktionsfunktion m. v.) ⁵⁷⁾.

Når en person efterspørger sundhedsydelser – f. eks. lægekonsultation, medicin osv. – skyldes det, at vedkommende ønsker at bibeholde eller forbedre sit helbred. Der efterspørges i virkeligheden »sunde dage« eller en mulighed for at kunne udføre visse aktiviteter. De sunde dage eller muligheden for at kunne udføre de pågældende aktiviteter kan opfattes som en *strøm* af ydelser, som afkastes af »et godt helbred« (en beholdningsstørrelse). Søger man at registrere en persons helbred/sundhed på et bestemt tidspunkt, gælder det naturligvis, at helbredsstatus på det givne tidspunkt er resultatet af på den ene side fortidens slid på helbredet (hårdt arbejde m. v.) og på den anden side fortidens forsøg på at pleje helbredet, dvs. bestræbelserne på at opbygge en ressource ved

56) Rødseth, Tor, Velferdspolitiske strategier, Foredrag på det II. nordiske socialpolitiske forskerseminar, se (8).

57) Eksemplet er baseret på (24) og (25). For en kort beskrivelse på dansk se (26).

at forbruge sundhedsydelser. Det gælder endvidere, at beslutninger om fremtidig forbrug af sundhedsydelser afhænger af nuværende sundhedsstatus, pris for ydelser m. v.

Det er muligt at formalisere disse betragtninger. Dette kræver, i) at der opstilles en præferencefunktion, ii) at der udformes restriktioner, hvorunder individet kan søge at maximere præferencefunktionen: Produktionsformer, tidsrestriktioner og indkomstrestriktioner. På basis af disse to hovedelementer er det muligt at deducere sig til en række sammenhænge, ligesom det efter nogle forenklinger bliver muligt at give dem en formulering, der gør det muligt at undersøge hypoteserne empirisk.

Via en række manipulationer samt antagelser om funktionernes udseende er det muligt at komme frem til følgende empirisk estimerbare efterspørgselsfunktion:

$$(1) \quad \ln H_i = \alpha e \ln W_i + \alpha e \ln Q + \rho e E + \bar{b} e t + e \ln b_{16}$$

hvor e står for efterspørgselselasticiteten, W er lønraten, Q er prisen for sundhedsydelser, E , er beholdningen af human-kapital, t står for alder og b er afskrivningsraten, der i denne model behandles som et stokastisk led.

Formuleringen i ligning (1) er udtryk for, hvad man ville forvente, såfremt de i modellen indførte antagelser holder. Således ventes en negativ sammenhæng mellem sundhedsstatus og prisen på sundhedsydelser og en negativ sammenhæng mellem sundhedsstatus og alder. Ved den empiriske analyse kan man undersøge fortegn og koefficienternes størrelsesorden.

Ud fra et ideelt synspunkt ville man først begynde operationaliseringsovervejelser, efter at ligning (1) er udledt. De to mest påtrængende problemer vedrører måling af de to beholdningsstørrelser sundhedsstatus, H , og human-kapital, E . Dette er diskuteret i detaljer i (24) og (25) – her skal det blot nævnes, at sundhedsstatus måles dels ved, at interviewpersonerne selv vurderer deres helbred på en firetrinsskala, ligesom der anvendes et objektivi (symptom) udtryk for helbredsstatus. Beholdningen af human-kapital måles ved antal skoleår. – En konsekvens af (1) er, at en multivariat analyse bliver en selvfølge.

I den opstillede model bliver sundhed således en endogen variabel – dog med den modifikation, at der ved beslutningsperiodens begyndelse »arves« en vis sundhedsstatus, som dels afhænger af, hvad forældre har gjort for barnets sundhed, dels af biologiske forhold. Modellen kan udvides på forskellig vis, således kan E gøres endogen, se (25), eller man kan undersøge efterspørgslen efter bestemte sundhedsydelser, se (27) og (28).

3.4. Afsluttende bemærkninger om teorien

Den i det foregående skitserede opfattelse af en metode til analyse af en række sociale fænomener, kan opfattes som simpel økonom-empirialisme. Den fø-

rende teoretiker på feltet, Gary Becker, siger direkte, at »it is my belief that economic analysis is essential in understanding much of the behavior traditionally studied by sociologists, anthropologists and other social scientists. This is a true example of economic imperialism«⁵⁸⁾. Man behøver ikke at se noget suspækt i en sådan imperialisme, idet der i virkeligheden blot er tale om en langt bredere opfattelse af økonomi end man traditionelt møder i lærebøger. Der er tale om en systematisk anvendelse af, hvad der kan betegnes som økonomisk metode på en række felter, hvor det gælder, at det enkelte individ kan vælge mellem flere muligheder og skal træffe dette valg set i lyset af egen viden og færdigheder, samt knappe ressourcer i form af f. eks. tid og indkomst og strukturelle forhold som markeder (arenaer), arbejdsmiljø m. v. Der er således blot tale om en usædvanlig bred analyseramme, der muliggør indarbejdelse af sociologisk og psykologisk viden med det formål at skabe en så »realistisk« adfærdsteori, at der kan genereres brugbare prædiktioner til brug ved f. eks. velfærdsplanlægning.

Økonomer har systematisk anvendt teorien på sundhedsområdet, arbejds-markedsforhold (30), fertilitet og familieforhold (31), politik/magt (32), (33) og uddannelsesforhold (34), (35) for at nævne de vigtigste set i lyset af velfærdsundersøgelsen. Sociologer er begyndt at interessere sig for teorien⁵⁹⁾. Således diskuterer Duncan MacRae Jr. i et langt essay mulighederne for at forene sociologisk tankegang med Becker's analyseskema, (36). Det konkluderes, at den socioøkonomiske synsvinkel er særdeles frugtbar – specielt hvis andre discipliner tager tankegangen op – idet »these lines of investigation may continue to be developed largely within economics, but they will not thereby attain their greatest potential. One or more other disciplines may reach out to make contact with them; my review is intended to persuade sociologists to make that effort«⁶⁰⁾.

I fortsættelse af citatet kan det for det første konstateres, at der således eksisterer en homogen teori, der kan anvendes på de områder, som er af interesse i velfærdsundersøgelsen, for det andet er den eller kan gøres tværfaglig. Og for det tredje gælder det, at den har været anvendt – det er således ikke blot en teori, men også en teori, der har dannet ramme for empiriske undersøgelser⁶¹⁾. Der er problemer og huller, men ikke større end, at en sådan analyseramme med stort udbytte kunne have været anvendt i den danske velfærdsundersøgelse. Det må beklages, at et sådant forsøg ikke har været gjort – og man mindes uvægerligt George Stiglers hyppigt anvendte historie om den romerske kejser, der skulle ansætte en ny hofsanger. Der var to ansøgere, som

58) (29), p. 2.

59) Se Lévy-Garboua, L. (ed.), *Sociological Economics*, London 1979.

60) (36), p. 1257. For andre teoretiske eller praktiske bidrag fra sociologer se (37), (38) og (39).

61) Det skal her bemærkes, at dele af teorien faktisk har været benyttet i den norske velfærdsundersøgelse, se eksempelvis (40), (41) og (42).

blev indkaldt til prøve. Efter at have hørt den første ansatte han uden videre den anden. I den danske velfærdsundersøgelse burde sangprøven have været gennemført i sin helhed.

II. Den statistiske analyseteknik

I »Fordeling af levkårene i Danmark« som i de fleste andre publikationer fra Socialforskningsinstituttet anvendes der krydstabeller i udstrakt grad, når et datamateriale skal præsenteres og analyseres. Indledningsvis skal mulige begrundelser for at anvende krydstabeller derfor diskuteres. I det efterfølgende afsnit søges formålet med velfærdsundersøgelsens statistiske analyser klarlagt. På denne baggrund vil en alternativ analysestrategi blive skitseret. I det sidste afsnit vil den foreslåede metode – kategorial regression – blive anvendt til at analysere enkelte tabeller fra velfærdsundersøgelsens bind 2.

4. Anvendelse af krydstabuleringer i samfundsvidenskaberne

Indenfor de fleste af de samfundsvidenskabelige discipliner anvendes krydstabeller i udstrakt grad. Begrundelsen herfor er ikke altid ganske klar. Ses der indledningsvis bort fra et argument om, at et talmateriale skal være let at forstå/bearbejde – et forhold som næppe kan tillægges betydning i forskningsmæssig sammenhæng – kan følgende begrundelser tænkes:

- a) krydstabeller anvendes, fordi man herved bevarer *gennemskuelighed* ⁶²⁾ – i modsætning til forskellige aggregerede mål og teknisk avancerede metoder,
- b) krydstabeller anvendes, fordi resultaterne bliver *overskuelige* ⁶²⁾,
- c) det er muligt at *reducere informationsmængden* i et foreliggende datamateriale ved hensigtsmæssige tabuleringsmetoder ⁶³⁾ – og samtidig fastholde a) og b),
- d) der er *tradition* for, at materiale fra survey-undersøgelser analyseres ved hjælp af krydstabeller ⁶⁴⁾,
- e) det er *enkelt* at udføre procentanalyser,
- f) procentanalyser er anvendelig for variable på alle *måleniveauer* ⁶⁵⁾,
- g) i krydstabeller kan der analyseres såvel symmetrisk som asymmetriske sammenhænge,
- h) behøver ikke at anvende »urealistiske« *fordelingsantagelser* – eller avanceret statistik – ved dataanalysen.

62) Hansen, (6), p. 153.

63) Jfr. Bilag A, Hansen, (6), p. 206 - 214.

64) Jfr. fremstillingen i et standardværk som Rosenberg's The Logic of Survey Analysis, New York 1968 – ligesom der i en række fagtidsskrifter overvejende forekommer krydstabeller.

65) Se Hellevik, Ottar, Kausalanalyse ved hjælp af multivariate prosenttabeller, Tidsskr. f. Samfunnsforskning, 19, 1978: 301 - 33.

Der kunne utvivlsomt føjes andre argumenter til listen, men de væsentligste er nok medtaget – omend de enkelte punkter ikke er gensidigt udelukkende.

De nævnte begrundelser for at anvende krydstabeller kan behandles på forskellig vis. Eksempelvis kunne man om punkt f sige, at argumentet skyldes manglende kendskab til nyere statistiske analysemetoder, idet der findes andre metoder til analyse af data på forskellige stadier, specielt nominalskalerede data, jfr. senere. Om d) kunne man sige, at henvisning til tradition ikke kan være et argument per se uden en supplerende argumentation, f. eks. a) og b). Set i forhold til velfærdsundersøgelsen vil det imidlertid være hensigtsmæssigt at formulere problemet på en noget anden måde. Valg af statistisk analysemetode må tage sit udgangspunkt i den foreliggende problemstilling. Spørgsmålet bliver derfor, om krydstabulering er en hensigtsmæssig analyseform set i lyset af undersøgelsens centrale problemstillinger. Det er derfor nødvendigt indledningsvis at ridse disse problemstillinger og intentioner op.

5. Problemstillinger og ønskede analyser i velfærdsundersøgelsen

Velfærdsundersøgelsens baggrund og formål er at belyse den danske befolknings levestandard/levestandard/velfærd og forskelle heri mellem de forskellige befolkningskategorier og dele af landet ⁶⁶⁾. Man er specielt interesseret i at lokalisere virkeligt dårligt stillede grupper i befolkningen.

Denne formålsbeskrivelse, hvis baggrund og sammenfatning rapportens kapitel 2 er helliget, lider af én stor svaghed. Det specificeres ikke eksplicit, *hvad* det indsamlede materiale skal bruges til, hvilket svarer til en angivelse af det egentlige overordnede formål med undersøgelsen. For at afgøre om en statistisk analysemetode er hensigtsmæssig, må man have kendskab til undersøgelsens overordnede formål. Det anføres ganske vist, at det er formålet at belyse den danske befolknings levestandard, men denne formulering er så generel, at den ikke er til nogen hjælp. Man kunne i stedet spørge: Hvorfor er man interesseret i en sådan beskrivelse? Herved kan man danne sig et billede af, *hvad* undersøgelsens resultater skal bruges til. I det følgende afsnit skal et sådant »hvad-billede« søges sammenstykket.

Ud over at undersøgelsen også skal bruges til at identificere særligt dårligt stillede grupper i befolkningen, synes det overordnede formål at have været tilvejebringelsen af et materiale til belysning af en række socialpolitiske spørgsmål ⁶⁷⁾, dvs. et materiale der kan anvendes ved *policy-formulering/udformning*.

Eksempelvis tales der om, hvordan den offentlige omfordelingspolitik virker i levestandardsmæssig henseende ⁶⁸⁾ – underforstået, at man ved undersøgelsen finder ud af dels den faktiske virkning og dels identificerer faktorer, som forklarer/har påvirket dette forhold – og vel at mærke faktorer som er policy-variable. Dette

66) Hansen, (8), p. 77.

67) Jfr. Henning Friis's forord, (6).

68) Jfr. (6), p. 79.

synspunkt fremgår da også flere steder i rapporten. Senere uddybes, udvides undersøgelsens målsætning til at belyse fordelingen af velfærd i Danmark mellem kategorier, hvorimellem sociale forskelle ønskes formindsket ⁶⁹⁾. Forud for denne uddybning var det blevet konstateret, at interessen ville være centreret om faktorer, der drejer sig om ulighedens *vedligeholdelse* samt faktorer, der kan *ændre* omfanget af uligheden ⁷⁰⁾. Som eksempel på vedligeholdelsesfaktorer nævnes køn, alder og bopælsområde, mens ændringsfaktorer synes at være uddannelses- og socialiseringsprocesser, herunder opvækstvilkår ⁷¹⁾. Andet steds fremhæves, at politisk manipulerbarhed – forstået som forhold, der kan ændres ad politisk vej – har spillet en rolle ⁷²⁾. Undersøgelsen kan således benyttes ved formulering af ulighedsformindskende politikker. Spørgsmålet er imidlertid, om den statistiske analysemetode er adækvat til dette formål.

For at kunne besvare det netop rejste spørgsmål, er det nødvendigt at klargøre, hvilken information, der skal fremkomme via den statistiske analyse for at være af relevans i policy-formuleringsprocessen. Indirekte opstilles der i rapporten et overordnet krav til karakteren af den statistiske analyse: »En kortlægning af fordelingen af levekårene i den danske befolkning på udvalgte komponenter, bl. a. med henblik på at skabe grundlag for diskussion af og evt. foranstaltninger imod de mindre gode forhold« ⁷³⁾. Det anføres, at man for at kunne nå dette må sammenfatte og klargøre fordelingssammenhængene, således at resultaterne bliver overskuelige på en måde, der bevarer *gennemskueligheden*. Den valgte statistiske analysemetode – krydstabuleringer med procentfordelinger – »en forholdsvis traditionel metode inden for socialforskningen« ⁷⁴⁾ må således antages at opfylde de opstillede krav.

Der opstilles to tabuleringsmodeller (A og A.1), der kan besvare spørgsmål af typen »hvorledes fordeler forskellige kategorier af befolkningen sig på de enkelte levekårskomponenter« ⁷⁵⁾. Tabuleringsmodel B giver mulighed for at besvare spørgsmål som »hvilke befolkningskategorier, der især findes inden for de gode og de dårlige positioner på hver enkelt levekårskomponent« ⁷⁶⁾.

For at berede vejen for den senere diskussion kan man spørge: Hvilke spørgsmål besvarer krydstabuleringerne *ikke* – og er det spørgsmål af betydning for hovedformålet med den statistiske analyse?:

69) Jfr. (6), p. 129.

70) Jfr. (6), p. 127.

71) Jfr. (6), p. 127.

72) Jfr. (6), p. 124.

73) Jfr. (6), p. 153.

74) Jfr. (6), p. 103.

75) Jfr. (6), p. 209.

76) p. 209, (6).

- a) Hvad er *effekten/virkningen* af at tilhøre en bestemt befolkningskategori ⁷⁷⁾ målt ved denne gruppes placering på en bestemt leveårskomponent – samt effekten af mulige *samspilsforhold* (f. eks. ugift mor med tre børn boende på landet).
- b) *Den gensidige effekt* af leveårskomponenterne, f. eks. uddannelsens effekt på den økonomiske komponent.
- c) Hvilken ændring i placeringen på en leveårskomponent kan forventes, hvis der sker politiske indgreb (prædiktion/forudsigelse).

Levekårskomponenterne er således undersøgelsens afhængige variable og omfatter helbredsforhold, uddannelsesforhold, sociale relationer, fritid, politiske ressourcer, boligforhold, beskæftigelse, arbejdsmiljø og økonomiske forhold.

De opstillede spørgsmål er af central betydning såvel ved en generel diskussion som ved en vurdering af eventuelle foranstaltninger imod en observeret uønsket fordeling. Ethvert indgreb er baseret på en antagelse om, at en ændring i policy-variablen – f. eks. tildelingskriterium – fremkalder en ændring i den ønskede retning på den tilsigtede leveårskomponent. Det forudsættes således, at effekten af policy-variablen er blevet isoleret – punkt a) og b) – og at det er muligt at foretage mere eller mindre præcise prædiktioner, punkt c). Ud fra de foreslåede tabuleringsmodeller kan der ikke siges noget tilnærmelsesvist præcist om disse forhold, der som vist betragtes som centrale i undersøgelsen.

Begrænsningerne forbundet med tabuleringsmodellerne erkendes dog også indirekte i kapitel 6 (hele bd. II). I kapitel 6 gennemgås forskellene mellem befolkningskategorierne særskilt for hver leveårskomponent. Gennemgangen betegnes som »rent beskrivende« ⁷⁸⁾. Da der imidlertid i undersøgelsen skelnes klart mellem afhængige variable (de enkelte leveårskomponenter) og uafhængige variable (baggrundsvariable til karakterisering af befolkningskategorier) antydes der alligevel i tabellerne en sammenhæng mellem afhængige og uafhængige variable. Sammenhængens styrke specificeres ikke, ligesom der ikke i synderligt omfang har været forsøgt multivariate tabelanalyser, hvor man kontrollerer for virkningen af de forskellige indgående baggrundsvariable. Muligheden antydes dog en passant ⁷⁹⁾.

Den multivariate tankegang er imidlertid af stor praktisk betydning, idet man herved ledes ind på tankegange, der fører ind på spørgsmålene a) – c) foran. Antag således, at man har observeret en sammenhæng mellem A og B, hvor A er en leveårskomponent, og B er en baggrundsvariabel. Man kunne da tro, at man ved at ændre i B kunne ændre A (en policy-manipulation). Har

77) Ved en *kategori* forstås en befolkningsgruppe karakteriseret ved en bestemt konstellation af værdier af undersøgelsens baggrundsvariable – som samtidig er de uafhængige variable: køn, alder, regioner, civilstand m. v.

78) p. 240, (6).

79) p. 242, (6).

man imidlertid af den ene eller anden grund ikke kontrolleret for en anden betydningsfuld baggrundsvARIABLE, C, er der måske en ubehagelig overraskelse i vente: Den oprindelige sammenhæng mellem A og B forsvinder, når det kontrolleres for C. Der har med andre ord været tale om *spuriøs korrelation* mellem A og B. Ændringen i B vil derfor ikke ændre A, idet sammenhængen var et overfladefænomen, der forsvandt, da der blev kontrolleret for den udeladte C-variabel. Som pilediagram har man – idet pilen står for sammenhæng:

Tankegangen kan illustreres indenfor rammerne af en regressionsanalyse-model:

$$(2) \quad A = \alpha + \beta B \quad (\text{simpel regressionsanalyse}) \quad B \xrightarrow{\beta} A$$

$$(3) \quad A = \alpha + \beta' B + \mu C \quad (\text{indfører C, multipel regressionsanalyse})$$

Koefficienterne μ , β og β' siger noget om, hvor meget den afhængige variabel ændres, når den relevante uafhængige variabel ændrer sig, og koefficientens fortegn angiver ændringens retning. I tilfældet med spuriøs korrelation antages det, at der ingen sammenhæng er mellem B og A, i ligning (3), dvs. $\beta' = 0$, men i de fleste tilfælde gælder blot, at β' 's størrelse falder, når der kontrolleres for C. Policy-implicationen heraf er, at man indledningsvis foretager indgreb ud fra sammenhængen i ligning (2), men da den »sande« sammenhæng i virkeligheden er ligning (3), vil den forventede ændring i f. eks. en bestemt levekårs-komponent ikke indtræffe – eller i bedste fald vil der ske en meget mindre ændring end ventet.

Det er nu muligt at sammentrække de indtil nu fremførte betragtninger. Der skal være nøje overensstemmelse mellem en undersøgelses intentioner i policy-henseende og den statistiske metode, der anvendes. Det er vist, at de i undersøgelsen foreslåede tabuleringsmetoder ikke i tilstrækkeligt omfang tilgodeser policy-relevansen. En multivariat analyse, der svarer til tankegangen bag regressionsanalyse, er nødvendig. Denne tankegang indebærer vurdering af *effekt/virkning* af de uafhængige variable, mulighed for *prædiktion* og vurdering af en given models *forklaringsgrad*. Det ville være ønskeligt, om denne løst antydede model samtidig opfylder de særdeles ønskværdige krav, der omtales i undersøgelsen, nemlig *overskuelighed* og *gennemskuelighed*. Såfremt no-

get sådant er muligt, vil der være tale om en betydningsfuld forbedring af analyserne. I det efterfølgende hovedafsnit skal en sådan fremgangsmåde skitses.

6. *Alternativ analysestrategi*

Et hyppigt fremført argument til fordel for den udbredte anvendelse af krydstabeller har været, at man indenfor mange af samfundsvidenskaberne arbejdede med nominal-skalerede data, ofte kaldet kvalitative data. Det var derfor ikke muligt at anvende metoder som f. eks. regressionsanalyse. Allerede i 1957 viste Suits imidlertid, at det var muligt at lade nominalskalerede variable indgå som uafhængige variable (dummy-variable) i en regressionsanalyse⁸⁰). Spørgsmålet om nominalskalerede afhængige variable med to kategorier har ligeledes været behandlet relativt tidligt⁸¹).

I de sidste 10 år er der sket en rivende udvikling i metoder til analyse af krydstabeller – to- og flerdimensionale. Krydstabellen er udgangspunkt for disse analyser, hvor man undersøger variables hovedeffekt og interaktion/samspil mellem de uafhængige variable. »Analyseenheden« er ofte den enkelte celle i krydstabellen – ikke den enkelte observation som ved traditionel regressionsanalyse. Herved bliver det i princippet muligt at bibeholde krydstabellen – og f. eks. under krydstabellen indføje parameterestimer og signifikanstest for estimerne. – Men med den vigtige forskel, at parametrene kan estimeres med væsentlig færre observationer, end hvad der betragtes som tilfredsstillende ved udregning af procenter i en krydstabells celler.

Af modeller af denne type kan nævnes den *log-lineære model* således som den er udviklet af Goodman⁸²) og systematiseret og videreudviklet hos Bishop, Fienberg og Holland⁸³). En anden skole bygger mere direkte på principperne i den velkendte regressionsanalyse, blot med den forskel, at der anvendes generaliseret mindste kvadraters metode ved estimationen af parametrene for at omgå problemerne med heteroskedacitet, når der er tale om en dikotom- eller polytom afhængig variabel. Man taler om WLS-modellen (*Weighted Least Squares*) i nogle fremstillinger⁸⁴). Det er denne metode, der vil blive diskuteret her. Grunden hertil er, at den er en naturlig udvidelse af den velkendte lineære

80) Suits, Daniel, »The Use of Dummy Variables in Regression Equations«, *Journal of American Statistical Association* 1957, 52: 548 - 51.

81) Se Cox, D. R., *The Analysis of Binary Data*, London 1970 for en kontant sammenfatning og fremstilling af den simplest mulige situation: Den 2 x 2 nominalskalerede krydstabel.

82) Goodman, Leo, i) *The multivariate analysis of qualitative data: interaction among multiple classifications*. *Journal of the American Statistical Association* 1970, 65: 226 - 56, ii) *A General Model for the Analysis of Surveys*, *American Journal of Sociology*, 1972, 77: 1035 - 86, iii) *A modified multiple regression approach to the sociological analysis of dichotomous variables*, *American Sociological Review*, 1972, 28 - 46.

83) *Discrete Multivariate Analysis: Theory and Practice*, Cambridge, Mass., 1975.

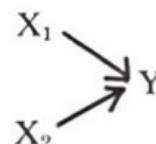
84) Grizzle, James E., Starmer, Frank og Kock, Gary G., *Analysis of Categorical Data by Linear Models*, *Biometrics*, 1969, 25: 489 - 504.

Theil, Henri, *On the Estimation of Relationships Involving Qualitative Variables*, *American Journal of Sociology*, 1970, 76: 103 - 154.

regressionsmodel til et tilfælde med nominalskalerede afhængige og uafhængige variable. Med kendskab til almindelig regressionsanalyse er den let at forstå og anvende. Hertil kommer – og måske vigtigst af alt – metoden er overordentlig fleksibel med hensyn til specifikation af model.

6.1. Som baggrund for de efterfølgende analyseprincipper kan tabel 6.A.1. – (gengivet i appendix) – betragtes. Fysiske helbredsproblemer er et element af levestandardkomponentens helbreds-vilkår og kan dermed betragtes som den afhængige variabel. Som uafhængige variable indgår køn, X_1 , og alder, X_2 . Som grundmodel koncentrerer interessen derfor om:

$$(4) \quad Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + e; \text{ som pilediagram}$$

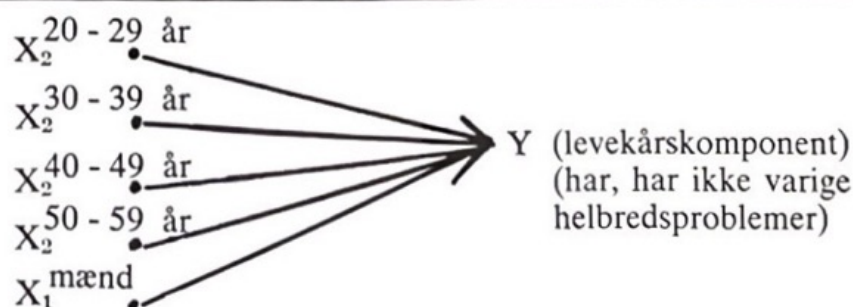

Der er med andre ord tale om et forsøg på at skønne over effekten af køn og alder på sandsynligheden for at have varige fysiske helbredsproblemer. Ved at betragte tabellen fremgår det umiddelbart, at der må forventes en positiv sammenhæng for alders vedkommende, mens det er sværere at afgøre, om der er tale om en kønseffekt. Det skal bemærkes, at eksemplet er valgt, fordi tabellens struktur forekommer ret enkel, ikke fordi den postulerede sammenhæng betragtes som særlig interessant.

6.2. Y_1 er en dikotom variabel – har, har ikke varige helbredsproblemer. Køn er ligeledes dikotom, mand eller kvinde, mens alder – som er en intervalskaleret variabel, bragt på kategoriform (5 kategorier) – er polytom.

Med hensyn til den praktiske opstilling af modellen og beregningsmetoden vil der ikke blive gået i detaljer her⁸⁵). I stedet skal der kort redegøres for fortolkningen af de koefficientværdier, der fremkommer, efter beregningerne er gennemført. For hver variabel udelades der altid én kategori af beregningsmæssige grunde. For kønsvariablen X_1 kunne man forestille sig, at man ved beregningerne udelod kategorien »kvinde«, medens man ved aldersvariablen udelod gruppen af 60 - 69 årige. Opstillet som et pilediagram har man derfor følgende situation:

Figur 7: Pilediagram til illustration af ligning 4

85) For en kort redegørelse henvises til den længere version af denne artikel, Working Papers no. 3 og 4, Institut for Samfundsvidenskab, Odense Universitet, 1979.

For at markere, at der skal fortolkes koefficienter, som er beregnede størrelser, er der over alle koefficienter blevet sat en »hat« $\wedge$. Betragtes f. eks. $\hat{\beta}_1$ siger denne koefficient noget om, hvor meget sandsynligheden for at falde i en bestemt kategori af levestandardkomponenten påvirkes af at være 20 - 29 år, når der skal kontrolleres for andre forhold, målt i forhold til den udeladte alderskategori, altså i forhold til de 60 - 69 årige. Har $\hat{\beta}_1$ således størrelsesordenen $-0,75$ siges der, at sandsynligheden for at have et varigt fysisk helbredsproblem for de 20 - 29 årige er $0,75$ (»75 procent«) mindre end for de 60 - 69 årige, som er den udeladte kategori, når der kontrolleres for køn. Betragtes i stedet $\hat{\beta}_5$ skal denne koefficient fortolkes på tilsvarende måde. Har den f. eks. værdien $0,56$ betyder det, at mænd i forhold til kvinder har en væsentlig større sandsynlighed for at have varige fysiske helbredsproblemer (nemlig »56 procent«), når der kontrolleres for alder.

6.3. Med hensyn til signifikanstestning skal de blot nævnes, at der kan foretages tre typer tests – alle baseret på chi-i-anden tests for multidimensionale tabeller.

7. Eksempler

Efter således kort at have beskrevet den alternative analysemetode, kaldet kategorial regression, skal resultatet af den statistiske analyse af tabel 6.A.1 fremlægges og kommenteres. I tabel 1 ses skønnene over hovedeffekterne, dvs. effekten på sandsynligheden for at have varige fysiske helbredsproblemer af at være i forskellige aldersgrupper eller køn, når det kontrolleres for de relevante kategorier.

Tabel. 1. Estimerede hovedeffekter for alder og køn

kategori	konstant-led	$\hat{\beta}_1$ 20– 29 år	$\hat{\beta}_2$ 30– 39 år	$\hat{\beta}_3$ 40– 49 år	$\hat{\beta}_4$ 50– 59 år	$\hat{\beta}_5$ mænd
estimat	0,52	-0,37	-0,33	-0,24	-0,12	-0,49
X ² -test af estimat	820,88	348,22	252,12	109,43	23,99	0,18

Goodness of fit test: $X^2 = 5,88$.

I forhold til tabel 6.A.1 (i appendix) bekræfter estimaterne i tabel 1 det indtryk, man får ved at betragte procentsatserne i førstnævnte tabel. For de 20 - 29 årige gælder således, at sandsynligheden for at have varige fysiske helbredsproblemer er $0,37$ mindre end for de 60 - 69 årige (den udeladte kategori). I velfærdsundersøgelsens bind II kommenteres tabel 6.A.1 på følgende måde:

»at varige helbredsproblemer klart er relateret til alder, idet andelen, der angiver varige helbredsproblemer for aldersgruppen 60 - 69 år, er tre gange så stor som for aldersgruppen 20 - 29 år«. Ved at anvende kategorial regression ses det, at sådanne grove skøn kan undgås, idet de beregnede sandsynligheder giver klare svar, ligesom der kan testes for signifikans. Eksempelvis ses det, at sandsynligheden, for at mænd har varige fysiske helbredsproblemer, nok er 0,49 gange mindre end for kvinder, men skønnet er ikke signifikant, dvs. der kan ikke påvises forskel mellem mænd og kvinder med hensyn til varige fysiske helbredsproblemer. Betragtes det test, som er anført under tabellen, siger testet, at den model, der er anvendt, ikke er tilfredsstillende, idet »fejlen« er for stor – eller omvendt: tilpasningen (»fittet«) ikke er signifikant. Der er således noget, der peger på, at der forekommer samspil mellem alder og køn. I tabel 2 er samtlige samspilsmuligheder afprøvet (de sidste fire søjler).

Tabel 2. Hoved- og samspilseffekter for alder og køn

kategori	kon- stant	Hovedeffekter: alder og køn					Samspil i alder og køn			
		20- 29 år	30- 39 år	40- 49 år	50- 59 år	mænd (M)	20- 29 xM	30- 39 xM	40- 49 xM	50- 59 xM
estimat	0,53	-0,38	-0,33	-0,28	-0,12	-0,29	0,21	0,11	0,90	0,11
X ² -test af esti- mat	508,44	194,73	132,58	81,17	13,52	0,74	0,27	0,07	3,85	0,05

Det fremgår, at der er et signifikant samspil mellem kategorierne »mænd« og »40 - 49 år«, hvilket tyder på, at mænd i denne aldersgruppe er væsentligst mere udsat for varige fysiske helbredsproblemer end kvinder. Tilstedeværelsen af en samspilseffekt vanskeliggør imidlertid fortolkningen af hovedeffekterne, idet der på grund af samspilelementet sniger sig en fortolkningsfordrejning ind for hovedeffekternes vedkommende. (Bemærk, f. eks. hvorledes skønnet for mænd har ændret sig i tabel 2 sammenlignet med tabel 1). Det er derfor hensigtsmæssigt at forsøge at beregne hovedeffekter for undergrupper i tabellen. Det sker ved at fastholde alder som kontrolvariabel, medens der nu forsøges med hovedeffekter for hver undergruppe af mænd, dvs. for 20 - 29 årige mænd, 30 - 39 årige mænd osv. Resultatet fremgår af tabel 3. Som ventet på baggrund af tabel 2 er der kun én signifikant undergruppe, nemlig 40 - 49 årige mænd.

Tabel 3. Hovedeffekter justeret for samspil

kategori	konstantled	20– 29 år	30– 39 år	40– 49 år	50– 59 år	Mænd 40–49 år
estimat	0,52	–0,37	–0,32	–0,27	–0,11	0,60
X ² -test af estimat	889,70	273,46	175,84	99,34	13,89	4,03

Goodness of fit $X^2 = 2,77$

Tabel 3 kan således betragtes som den typiske form, hvori det endelige resultat af en kategorial regressionsanalyse præsenteres. Der er derved opnået præcise skøn over betydningen af de uafhængige variable, ligesom et væsentligt samspilsfænomen er blevet inddraget. Resultaterne af en sådan analyse kunne præsenteres under den krydstabel, der var udgangspunkt for analysen. Herved bebeholdes det »intuitive« i en krydstabel, men samtidig kan tabellens væsentligste problemstillinger præsenteres i koncentreret form – en form der for praktiske formål er langt mere brugbar end krydstabellen.

For yderligere at belyse anvendelsen af kategorial regression ved analysen af krydstabeller, skal endnu et eksempel gennemgås. Ligesom det var tilfældet ovenfor tages tabellens problemstilling for pålydende. Endvidere skal det bemærkes, at tabellen er valgt ret tilfældigt. Det er således ikke en tabel, der er udvalgt for at finde et særligt interessant tilfælde.

I tabel 6.A.22 (gengivet i appendix) undersøges om der er en tendens til problemophobning hos bestemte grupper. Det synes som om, man har været interesseret i bl. a. at undersøge, i hvor høj grad personer, *der havde varige helbredsproblemer*, y , også havde *fysiske gener*, x_1 , samt om der var en særlig op-hobning hos bestemte *arbejdsstillinger*, x_2 . Dette giver følgende generelle funktionelle form:

$$(5) \quad y = f(x_1, x_2)$$

I tabel 4 præsenteres resultaterne med hensyn til hovedeffekter, medens hoved- og samspilseffekter fremgår af tabel 5.

Tabel 4. Hovedeffekterne af arbejdsstilling og ingen fysiske helbredsproblemer på sandsynligheden for at have varige helbredsproblemer

kategori:	konstantled	selvstændig	funktionær	ingen fysiske gener
ESTIMAT	0,34	0,23	–0,59	–0,24
Chi-i-anden test af estimat	166,44	1,53	20,65	412,43

Goodness of fit $X^2 = 8,70$

For arbejdsstillings vedkommende er kategorien »arbejdere« udeladt, og for fysiske geners vedkommende er kategorien »mindst 1 fysisk gene« udeladt. Effekterne skal derfor vurderes i forhold til disse udeladte kategorier. Det fremgår af tabel 4, at sandsynligheden for at have varige helbredsproblemer er 0,24 mindre blandt dem, der ikke har fysiske gener sammenlignet med dem, der har mindst 1 fysisk gene, når der kontrolleres for arbejdsstilling. Et forhold som ikke umiddelbart fremgår af krydstabellen. Med hensyn til arbejdsstilling ses, at der ingen (signifikant) forskel er mellem arbejdere og selvstændige med hensyn til sandsynligheden for at have varige helbredsproblemer, når der kontrolleres for fysiske problemer. Derimod har funktionærer en sandsynlighed for at have varige helbredsproblemer, der er 0,59 mindre end for arbejderes vedkommende.

Med hensyn til samspil fremgår det af tabel 5, at der som ventet må være samspil mellem at være funktionær og ikke have fysiske gener ($p < 0,10$). Der kunne derfor på samme måde som tidligere estimeres hovedeffekter for undergrupper med fysiske gener som kontrolvariabel. Dette udelades dog her af pladshensyn.

Tabel 5. Hoved- og samspilseffekter for arbejdsstilling og fysiske gener med varige helbredsproblemer som afhængig variabel

kategori	konstant-led	HOVEDEFFEKTER			SAMSPIL	
		selvstændig	funktionær	ingen fysiske gener	selvstændig og ingen fys. gener	funktionær og ingen fys. gener
ESTIMAT	0,35	0,56	-0,90	-0,26	-0,55	0,45
chi-i-anden-test	500,4	3,7	17,4	156,5	2,1	2,9

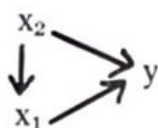
Den regressionsligning, der dannede udgangspunkt for tabellerne 4 og 5, kan (fejlagtigt) opfattes som et postulat gående ud på, at fysiske gener og arbejdsstilling er »årsager« til varige helbredsproblemer. Dette kan naturligvis ikke undersøges på det foreliggende grundlag – men det kan undersøges om der er *sammenhæng*. Der kan imidlertid postuleres andre sammenhænge end den netop gennemgåede – og sammenhænge som giver større indblik i årsagslignende processer. Eksempelvis kunne man formulere følgende simple strukturelle model. Man kunne sige, at fysiske gener »forårsages« af arbejdsstilling, dvs.:

$$(6) \quad x_1 = f(x_2), \text{ eller } (x_2 \rightarrow x_1)$$

Men begge forholdene i udtryk (6) spiller en rolle for varige helbredsproblemer, dvs.:

$$(7) \quad y = f(x_1, x_2) \quad \left(\begin{array}{c} x_2 \\ x_1 \end{array} \Rightarrow y \right)$$

Ligningerne (6) og (7) udgør tilsammen et strukturelt ligningssystem. Ved ligningerne er angivet pilediagrammer, men opfattet som et *ligningssystem* skal pilediagrammet se ud på følgende måde:

Herved bliver det klart, at sammenhængene opfattes på den måde, at der er to endogene variable (x_1 og y) og en eksogen variabel, (x_2). Da der er tale om et rekursivt ligningssystem, kan ligningerne beregnes enkeltvis. Resultaterne fremgår af (6') og (7'):

$$(6') \quad \hat{\tilde{x}}_1 = \underset{(2813,6)}{0,67} \div \underset{(9,1)}{0,71x_2}^{\text{selvst.}} \div \underset{(37,5)}{0,11x_2}^{\text{funkt.}}$$

$$(7') \quad \hat{\tilde{y}} = \underset{(72,7)}{0,98} + \underset{(412,4)}{0,25x_1}^{\sim 1 \text{ fys. gene}} + \underset{(1,53)}{0,23x_2}^{\text{selvst.}} \div \underset{(20,7)}{0,58x_2}^{\text{funkt.}}$$

Tallene i parenteser under skønnene over koefficienterne er chi-i-anden værdier. Af (7') fremgår, at skønnene er **signifikante** for »funktionærer« og »mindst 1 fysisk gene«, medens der som tidligere ikke er tale om et signifikant skøn for »selvstændige«. Af ligning (6') fremgår, at funktionærer har en sandsynlighed for at have mindst 1 fysisk gene, der er 0,11 mindre end for arbejdere. I ligning (7') ses, at funktionærer i forhold til arbejdere har en sandsynlighed for at have varige helbredsproblemer, der er 0,58 mindre. Her er to ligninger fortolket *uden*, at de opfattes som hørende sammen i et ligningssystem. Gør man dette, får man et andet resultat. Spørger man således om følgende: Hvor meget mindre er funktionærers sandsynlighed for at have varige helbredsproblemer sammenlignet med arbejdere, findes svaret ved at betragte de to ligninger *under et*. Da fysiske gener (x_1) indgår i ligning (7'), og da funktionærer ses at have mindre sandsynlighed for at have fysiske gener, er det nød-

vendigt at inddrage dette i ligning (7'). Først beregnes derfor $\hat{\tilde{x}}_1$ ud fra (6'),
($0,67 \div 0,11 = 0,56$). Dette resultat anvendes i (7'), hvor $\hat{\tilde{y}}$ da beregnes på

følgende måde: $\hat{y} = 0,98 + (0,25 \times 0,56) \div 0,58 = 0,54$. Når det således erkendes, at funktionærer har en mindre sandsynlighed for at have mindst 1 fysisk gene, (ligning (6')), og at der samtidig er en positiv sammenhæng mellem at have varige helbredsproblemer og at have mindst 1 fysisk gene, (ligning (7')), må dette forhold naturligvis inddrages, når man søger at besvare det stillede spørgsmål .

Der ses således at være en ikke ubetydelig gevinst forbundet med at tænke i de baner, der er antydnet i de argumenter, der startede med opstillingen af ligningerne (6) og (7). For det første tvinges man til at tænke i en art »årsags-sammenhæng«, hvilket altid afføder yderligere overvejelser om de egentlige, mere fundamentale sammenhænge. Efter at have argumenteret som ovenfor vil man f. eks. uvægerligt spørge, om det er rimeligt at antage, at arbejdsstilling er en exogen variabel. Det kunne f. eks. tænkes, at valg af arbejdsstilling var bestemt af en persons generelle helbredstilstand og ikke den anden vej rundt som postuleret ovenfor. Herved føres man ind på tanker, som kræver, at der opstilles mere komplicerede pilediagrammer (ligningssystemer). For det andet gælder, at de overvejelser, der ligger bag det foregående argument, er fremkaldt af, at man anvender en statistisk metode, der direkte tvinger til at tænke i funktionssammenhænge (ligningsbaner). Endelig gælder det, at man med anvendelse af kategorial regression kan få estimeret sammenhængene således, at der kan gives såvel præcise som nuancerede svar.

Eksemplerne, der har været givet i dette afsnit, er kun tænkt som illustrative eksempler. Men eksemplerne har dog tydeligt vist en række af de fordele, der er forbundet med den her foreslåede alternative analysemetode.

8. Diskussion

Hvis der ses bort fra de tekniske detaljer i det foregående afsnit, er det blevet vist: (1) med udgangspunkt i en traditionel krydstabel er det muligt at trække mere information ud af tabellen ved en regressionsanalyse end ved blot at betragte procentsatserne i de enkelte celler. Hovedparten af tabellerne i bd. II af levokårsundersøgelsen har en form, der muliggør, at de kan analyseres på den her skitserede måde. (2) de enkelte tabellers oplysninger kan derfor suppleres med estimater af effekten af de uafhængige variable. Herved bliver det muligt at levere et input til policy-formulering, som har en form, der kan benyttes ved vurdering af mulige virkninger af policy-indgreb ⁸⁶). (3) Den overskuelige og gennemskuelige form bevares i og med, at de enkelte tabeller fortsat præsenteres, men strukturen i tabellerne kan nu undersøges nøjere – kun fantasien

86) For at undgå misforståelser: De statistiske beregninger er naturligvis kun et blandt flere input til policy-formuleringen – men et vigtigt element.

med hensyn til formuleringen af regressionsmodellen sætter grænsen ⁸⁷⁾. (4) Det er muligt at foretage prædikationer.

Det vil være forkert at opfatte den her foreslåede analysemetode – eller den log-lineære model – som et alternativ til traditionel krydstabulering. Afgørende for hvornår man skal/kan anvende krydstabulering, er den problemstilling, der skal belyses. I en række situationer stilles der imidlertid en række spørgsmål, der kun tilfredsstillende kan belyses ved at gå ud over krydstabellens procenttal. I levekårsundersøgelsen synes der at være ønske om at stille spørgsmål, der nødvendiggør andre analyser end den foreslåede tabuleringsmodel. Det er her blevet vist, at disse analyser i et vist omfang kan udføres indenfor rammerne af de foretagne tabuleringer ⁸⁸⁾

Mod de betragtninger, der er anført i denne artikel, kan anføres, at undersøgelsen kun skal levere data til andre nærmere definerede brugere (Lavindkomstkommission m. v.). Det må så være op til disse brugere, at foretage videre analyser, idet de som oftest står nærmere ved policy-processen end de forskere, der udfører undersøgelsen. Dette kan imidlertid ikke accepteres som et argument for at undlade at foretage mere dybtgående analyser. For det første fordi andre brugere sjældent foretager yderligere statistisk bearbejdning. For det andet – og vigtigst – fordi der er antydning af en række sammenhænge og hypoteser i og med, at bestemte tabeller præsenteres – mens andre muligheder ikke fremlægges. Tabellerne kan heller ikke opfattes som »beskrivende« – i så fald kun som en »beskrivelse« af en underforstået hypotese om sammenhæng mellem de i tabellen indgående variable.

87) Personligt er jeg ikke overbevist om, at krydstabeller er overskuelige – ej heller gennemskuelige – specielt ikke, når der anvendes ret vilkårlige foldninger – dels af sande nominalskalerede variable og dels af intervalskalerede variable (»hvordan havde procentfordelingen set ud, hvis der var blevet foldet anderledes«)?

88) Bemærk, at der ikke her stilles spørgsmålstejn ved meningsfyldtheden af de enkelte tabeller – men ud fra en policy-synsvinkel må man umiddelbart spørge sig selv om, hvordan »alders-effekten« i tabel 6.A.1. undgås.

Litteraturhenvisninger

1. *Lévy-Garboua, L. (ed.): Sociological Economics, London 1979.*
2. *Hansen, Erik Jørgen: Behovet for og modstanden mod velfærdsundersøgelser, p. 116 - 141 i Ringen, Anders: Velferdsforskning og socialpolitik. Oslo 1975.*
3. *Hansen, Erik Jørgen: Oplæg til undersøgelser vedrørende velfærdsindikatorer, København, december 1973, stencil, pp. 10.*
4. *Hansen, Erik Jørgen: Notat om undersøgelse af fordelingen af velfærd i den danske befolkning, København, november 1974, pp. 33.*
5. *Hansen, Erik Jørgen: Plan for gennemførelse af fordelingen af velfærd i den danske befolkning, København, februar 1976, pp. 107.*
6. *Hansen, Erik Jørgen: Fordelingen af levekårene, bd. I og II. København 1977.*
7. *Hansen, Erik Jørgen: Hvordan måler vi det umålelige, SFI's småtryk, nr. 6, København 1974.*
8. *Ringen, Stein: An Introduction to the level of living study, Memorandum nr. 23, august 1975, - the Level of Living Study, Bergen.*
9. *Allard, Erik: Att Ha Att Ålska Att Vara - om välfärd i Norden, Lund, 1975.*
10. *NOU 1976: 28 Levekårsundersøkelsen. Sluttrapport, Oslo 1976.*
11. *Atkinson, A. B. (ed.): The Personal Distribution of Incomes, London 1976.*
12. *Atkinson, A. B. (ed.): Wealth, Income and Inequality, Harmondsworth, 1973.*
13. *OECD: Education, inequality and life chances, vol. I - II, Paris 1975.*
14. *Nath, S. K.: A Reappraisal of Welfare Economics, London 1969.*
15. *Winch, D. M.: Analytical Welfare Economics, Harmondsworth 1971.*
16. *Rowley, C. K. og Peacock, A. T.: Welfare Economics - A Liberal Restatement, London 1975.*
17. *Pedersen, Kjeld Møller: Socialpolitik som produktion - stencil, Odense 1977, pp. 40.*
18. *Atkinson, A. B.: On the Measurement of Inequality, Journal of Economic Theory 2, 1970: 244 - 263 (optrykt i 12).*
19. *Rødseth, Tor: A Note on Non-market Activity and the Distribution of Income, Bergen 1975.*
20. *Brown, Henry Phelps: The Inequality of Pay, Oxford 1977.*
21. *Land, Kenneth, C. og Spilerman, Seymour: Social Indicator Models, New York 1975.*
22. *Drewnowski, Jan: On Measuring and Planning the Quality of Life, Hague 1974.*
23. *Fox, Karl A.: Social Indicators and Social Theory, New York 1974.*
24. *Grossman, Michael: The Demand for Health: A Theoretical and Empirical Investigation, New York 1972.*
25. *Grossman, Michael: The Correlation between Health and Schooling, p. 147 - 212 i Terleckyj, Nestor, E. (ed.): Household Production and Consumption, New York 1975.*
26. *Kamper-Jørgensen, Finn: Sundhedsøkonomi - med socialmedicinsk sigte, København 1973.*
27. *Goldman, Fred og Grossman, Michael: The Demand for Pediatric Care: An Hedonic Approach, Journal of Political Economy 86 (2): 259 - 280.*
28. *Grossman, Michael og Rand, Elizabeth H.: Consumer Incentives for Health Services in Chronic Illness, i Mushkin, Selma (ed.): Consumer Incentives for Health Care, New York 1974.*
29. *Becker, Gary: Economic Theory, Chicago 1970.*
30. *Becker, Gary (ed.): Essays in Labor Economics, in honor of H. Gregg Lewis, Journal of Political Economy, 84 (4), S, 1976: S1 - S254.*
31. *Schultz, Theodore W. (ed.): Economics of the Family - Marriage, Children, and Human Capital, Chicago 1974.*
32. *Breton, A.: The Economic Theory of Representative Government, Chicago 1974.*
33. *Maslove, A. M.: Public Sector Decision Making and the Technology of Consumption - Public Choice 26, 1976: 59 - 70 - se også senere numre af samme tidsskrift for eksempler på anvendelse. - se også senere numre af samme tidsskrift for eksempler på anvendelse.*

34. *Michael, Robert*: The Effect of Education on Efficiency in Consumption, New York 1972.
35. *Becker, Gary*: Human Capital, - 2. udgave, New York 1975.
36. *MacRae, Jr. Duncan*: Review Essay:: The Sociological Economics of Gary Becker, American Journal of Sociology 1978: 1244 - 1258.
37. *Sawyer, Darwin O.*: Review Essay: Social Roles and Economic Firms: The Sociology of Human Capital, American Journal of Sociology 1978: 1259 - 1270.
38. *Sørensen, Aage B.*: Growth in Occupation Achievement: Social Mobility or Investment in Human Capital, p. 335 - 360 i Land, Kenneth C. og Spilerman, Seymour (ed.): Social Indicator Models, New York 1975.
39. *Berk, Richard A. og Berk, Sarah F.*: A Simultaneous Equation Model for the Division of Household Labour. Sociological Methods and Research 6 (4), 1978: 431 - 468.
40. *Mork, Knut Anton*: Education and the Distribution of Lifetime Income: Theory and Some Empirical Evidence, Bergen, Memorandum no. 46, May 1974.
41. *Mork, Knut Anton*: Fordelingsmessige aspekter ved tilbudet av kollektive goder - en generell modell og en empirisk anvendelse på veibudsjettet i Norge, Bergen, Arbeidsnotat no. 47, Juli 1974.
42. *Offer-Ohlsen, Einar*: Økonomisk Analyse og Fordelingsvirkninger Av Ulønnet Produksjon, Bergen, Arbeidsnotat no. 76, September 1975.
43. *Møller, Ivar Hornemann*: Om ulighedens årsager, København 1978.

Appendix

Tabel 6.A.1. Den procentvise andel af den 20 - 69-årige befolkning, der angiver varige fysiske helbredsproblemer, særskilt for 5 arbejdskategorier og køn

Alder	Mænd	Kvinder	Alle
	pct.	pct.	pct.
20 - 29 år	14	15	15
30 - 39 år	18	20	19
40 - 49 år	31	25	28
50 - 59 år	39	41	40
60 - 69 år	50	53	51
I alt	28	29	28

Tabel 6.A.22. Den erhvervsbeskæftigede 20 - 69-årige befolkning procentvis fordelt efter angivelse af varige helbredsproblemer og fysiske gener, særskilt for 3 arbejdsstillingskategorier

Arbejdsstilling	Varige helbredsproblemer		Ingen varige helbredsproblemer		Uoplyst	I alt
	Mindst 1 fys. gene	Ingen fys. gener	Mindst 1 fys. gene	Ingen fys. gener		
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.
Selvstændige	27	3	39	30	1	100
Funktionærer	15	2	42	42	0	101
Arbejdere	24	3	44	30	0	101
Alle erhvervs-mæssigt beskæftigede	20	2	42	35	0	99

Hvad velfærdsundersøgelsen drejer sig om

– eller kritisk forskning kontra social teknologi

Erik Jørgen Hansen

1. Indledning

Det er utvivlsomt et stort arbejde Kjeld Møller Pedersen (KMP) har lagt i sin kritiske artikel om velfærdsundersøgelsen. Derfor er det trist, at det ikke tydeligt fremgår, at hans artikel kun på det formelle plan drejer sig om netop denne velfærdsundersøgelse. Reelt synes hans budskab at være, at undersøgelser med dette formål og med denne metode slet ikke bør foretages, tilsyneladende fordi deres resultater strider mod KMP's opfattelse af samfundets virkemåde. Dette synspunkt skjuler han imidlertid ved at tillægge undersøgelsen helt andre formål end dem, som undersøgelsen selv har opstillet, og herefter erklære, at vi ikke anvender den rigtige teori eller den bedste metodik til at løse de af ham selv opfundne formål.

At KMP er havnet i denne situation kan i nogen udstrækning skyldes, dels at han i sin argumentation inddrager tidligere papirer om undersøgelsens formål – og altså ikke holder sig til den endelige formålsformulering – dels at han – trods opfordring – ikke har villet afvente læsningen af de sidste tre bind, der er under udgivelse ¹⁾.

Af disse grunde kan jeg – i hvert fald i første omgang – klare mig med en forholdsvis kort replik til kritikken af undersøgelsens teori og metode.

2. Hvad drejer undersøgelsen sig om?

Allerede på anden tekstsider i det første bind af publikation 82 (1) er formålet

1) *Udkommet er:* Hansen, Erik Jørgen: *Fordelingen af leviekårene. Teori, metode og sammenfatning*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind I, København 1978 og Geckler, Søren, Mogens Kring Rasmussen, Bente Enevoldsen, Henning Hansen og Ditte Bredahl: *Fordelingen af leviekårene. De enkelte leviekårskomponenter*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind II, København 1978.

Under udgivelse er: Hansen, Erik Jørgen, Søren Geckler og Mogens Kring Rasmussen: *Fordelingen af leviekårene. Den samlede fordeling*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind III, København 1979.

Hansen, Erik Jørgen: *Fordelingen af leviekårene. De dårligt stillede*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind IV, København 1979 og Hansen, Erik Jørgen: *Fordelingen af leviekårene. Sammenlægning*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind V, København 1979.

På grund af problemer med socialforskningsinstituttets trykningskonto i dette finansår kan det helt nøjagtige udgivelsestidspunkt ikke angives.

med velfærdsundersøgelsen formuleret således: »Der sigtes på, for et repræsentativt udsnit af hele landets befolkning, at indsamle relevante data på så mange væsentlige livsområder – i undersøgelsen kaldet velfærds- eller levekårselementer – som muligt. Disse data skal være koordineret på individniveau med henblik på at belyse de enkelte velfærds- eller levekårselementers fordeling mellem de forskellige befolkningskategorier på en sådan måde, at det også bliver muligt at lokalisere virkeligt dårligt stillede grupper i befolkningen, dvs. personer, der har en lav placering på mange velfærds- eller levekårselementer«.

Med denne – i mange henseender ambitiøse – målsætning er det *ikke* samtidig en undersøgelse af årsagerne til forskelle i levekårene eller *virkningerne* – effekten – på nogle sider af levekårene af f. eks. dårlige levekår på andre områder. Der synes da også at være grundlag for at mene, at en sådan evt. udvidelse af problemformuleringen ville have krævet en helt anden tilrettelæggelse af undersøgelsen (2).

Undersøgelsens socialpolitiske sigte er således *ikke* at give svaret på, *hvorfor* nogle befolkningskategorier er særligt dårligt stillede eller *hvordan* dette eventuelt kan ændres. *Derimod* har vi bestræbt os på at besvare spørgsmålet: *Hvilke* befolkningskategorier er særligt dårligt stillede, når så mange sider af levekårene som muligt inddrages på én gang?

Tabel 1. Den procentvise andel af 20 - 69-årige, der har meget svært belastende levekår, særskilt efter forskellige baggrundskriterier

Socialgruppe, arbejdsstilling ¹⁾ alder og køn	Meget svært belastende levekår	Herunder: extremt belastende
Socialgruppe	pct.	
I + II	3	0
III	6	2
IV	9	5
V	16	8
Arbejdsstilling		
selvstændige	7	3
funktionærer	6	3
arbejdere	15	7
Alderskategori		
20 - 29	9	5
30 - 49	8	4
50 - 69	13	6
Køn		
mænd	9	4
kvinder	11	6

¹⁾ For ikke-erhvervsaktive er det den tidligere arbejdsstilling.

Kilde: Erik Jørgen Hansen, Søren Geckler og Mogens Kring Rasmussen: *Fordelingen af levekårene. Den samlede fordeling*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind III, tabel 7.B.30. Under udgivelse.

Derfor må undersøgelsen ende med resultater af den art, som f. eks. fremgår af *tabel 1*, der viser forskelle mellem forskellige befolkningskategorier i andelen, der har »meget svært belastende levkår« (på én gang dårligt helbred, dårlige sociale relationer, dårlige boligforhold og dårligt arbejdsmiljø) eller »extremt belastende levkår« (meget svært belastende levkår plus dårlig økonomi).

Den alternative teori og metodik, som KMP foreslår, har derimod noget at gøre med problemstillinger, der forudsætter kausale analyser og effekt-målinger – ikke problemstillinger, der sigter på at lokalisere befolkningskategorier, som har særligt dårlige eller særligt gode levkår.

3. Velfærdsundersøgelsens teoretiske og metodiske problemer

Det er derfor ikke almindelig mangel på kendskab til gammel eller ny velfærdsøkonomisk teori eller forskellige multivariate analysemetoder, der har gjort, at teori og metode af denne art ikke er taget i anvendelse. Derimod det forhold, at vi ikke kan se, at den nævnte teori og metode løser netop velfærdsundersøgelsens problemer, som kort opridset først og fremmest er følgende: a) Hvilke sider af levkårene er de vigtigste? Herpå findes næppe noget egentligt videnskabeligt svar; men vi er meget overbeviste om, at det især er helbred, uddannelse, sociale relationer, indflydelsesforhold, boligforhold, beskæftigelsesforhold, arbejdsmiljø, lokalsamfund og økonomi, b) Hvad er en dårlig og hvad er en god levkårssituation? På nogle områder er der entydige politiske målsætninger at støtte sig til – på andre ikke. For hver enkelt levkårsvariabel må der imidlertid i undersøgelsen argumenteres for, hvad det forstås ved en dårlig og ved en god situation. Eksempelvis betragter vi boligforholdene som dårlige, hvis »minimumskravene«, dvs. selvstændigt køkken, koldt og varmt vand, eget WC, eget bad (kar eller bruse) og centralvarme, ikke er opfyldt, c) Hvordan koordineres levkårsvariable til levkårskomponenter? Skal eksempelvis dårligt helbred defineres som *både* dårligt fysisk helbred og dårligt psykisk helbred eller er det »tilstrækkeligt«, hvis man er dårligt stillet på ét af de to aspekter og endelig d) Hvordan skal afgrænsningen af de forskellige befolkningskategorier foretages? – idet man selvsagt ikke kan påvise forskelle i levkår mellem kategorier i befolkningen, som undersøgelsens inddelinger ikke identificerer. Her må man først og fremmest definere de kategorier, hvorimellem – ifølge klare politiske tilkendegivelser – levkårsforskelle bør formindskes, f. eks. kvinde-mand, familier med og uden børn osv.

4. Kritisk forskning kontra socialteknologi

Ovenstående problemstillinger skulle pege på, at den danske velfærdsundersøgelse i lighed med den svenske levnadsnivåundersøgelse er, hvad der –

også i denne sammenhæng – er kaldt kritisk forskning (3), nemlig at måle overensstemmelsen eller den manglende overensstemmelse mellem de faktiske levekår for forskellige befolkningsgrupper på hvert leveområde og de samfundsmæssige målsætninger på området, og at gøre dette ved at lade befolkningen selv oplyse om deres levekår – og altså ikke anvende ekspertvurderinger.

Det er min opfattelse, at det i de fleste henseender også er de maximale krav, der i dag kan stilles til socialforskningen. Den kan lokalisere problemerne og hermed være med til at mobilisere kravene om ændringer; men den kan kun i ringe grad selv anvisе ændringsmekanismerne – og bør måske heller ikke gøre det. KMP's artikel tyder imidlertid på, at han tror på mulighederne for at etablere en slags social teknologi, hvor man giver politikerne svaret på, hvilke redskaber de skal tage i anvendelse.

KMP's skarpe angreb på den strukturelle grundopfattelse i velfærdsundersøgelsen og hans fremhæven af resultater fra den såkaldte »personlige fordelingsteori« tyder på, at hans egen evt. rådgivning ville blive af stærkt konserverende karakter.

Lad mig til sidst nævne, at vi i en kommende, dyberegående fase af arbejdet med velfærdsundersøgelsen vil forsøge at anvende mere raffineret metodik, men vel at mærke metodik med udgangspunkt i undersøgelsens problemstillinger og ikke de problemstillinger, der foresvæver KMP. Som oplæg hertil håber jeg senere at få lejlighed til at uddybe de mange, virkelig uløste, teoretiske og metodemæssige problemer, som vi er stødt på i arbejdet med undersøgelsen.

Litteratur

- (1) Hansen, Erik Jørgen: *Fordelingen af levekårene. Teori, metode og sammenfatning*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind I. København 1978.
- (2) Johansson, Sten: Om ULF-projektet – en utvärdering av SCBs undersökning av levnadsförhållandena i samhället. *Statistisk tidskrift*, 1979:1.
- (3) Johansson, Sten: Om »Att Ha, att Älska, att Våra«: En kritisk granskning av en jämförande undersökning av välfärd i Norden. *Sociologisk Forskning*, nr. 4, 1977.

Kønsdiskriminerende reklame

– kommentarer til en empirisk undersøgelse

Niels J. Blunch og Kai Kristensen

1. Indledning

Rapporten *Kønsdiskriminerende Reklame*¹⁾, der er udarbejdet af en af Forbrugerombudsmanden nedsat arbejdsgruppe, har opnået en omtale, som kun sjældent bliver sådanne rapporter til del.

Såvel i begrundelsen for arbejdsgruppens konklusion (rapportens kapitel VIII) som i den almindelige debat, der har fulgt på rapportens offentliggørelse, indtager en af Preben Sepstrup gennemført »undersøgelse af mands- og kvindebilledet i den danske magasin- og dagspresseannoncering« en central plads. For en vurdering af såvel denne undersøgelses resultater som af de konklusioner, der kan drages – henholdsvis er draget – af disse, har naturligvis kvaliteten af selve undersøgelsens udformning og gennemførelse en afgørende betydning.

Da annonceundersøgelsens resultater og konklusioner *kan blive bestemmende for udformningen af eventuelle fremtidige lovindgreb på området*, finder vi det nødvendigt, såvel af hensyn til den fortsatte faglige debat omkring dette betydningsfulde emne som af hensyn til de mennesker, der skal have ansvaret for udarbejdelsen af retningslinierne for sådanne eventuelle indgreb, at foretage en vurdering af den af Sepstrup anvendte undersøgelsesmetode.

Vi vil således *ikke* i denne artikel beskæftige os med undersøgelsens resultater og konklusioner, men *udelukkende* med *kvaliteten* af de frembragte resultater og hermed også med *grænserne* for de *konklusioner*, der rent principielt kan drages af disse resultater. Vor vurdering bygger på den af Preben Sepstrup udarbejdede *Tekniske rapport*²⁾, der indeholder en grundig beskrivelse af projektets metoder og tekniske gennemførelse.

1) Kønsdiskriminerende reklame. Rapport udarbejdet af én af Forbrugerombudsmanden nedsat arbejdsgruppe. København, januar 1979.

2) Preben Sepstrup: Reklamen som socialisationsfaktor – Teknisk rapport. Handelshøjskolen i Århus, 1979.

2. Om videnskabelig metode

Den videnskabelige metode er en erkendelsesmetode, en metode til at erkende indretningen af den verden, der omgiver os, og holdbarheden af de forestillinger, vi gør os om den. Den er dog naturligvis ikke den eneste metode, vi benytter os af for at opnå disse formål. Der er principielt fire baser, på hvilke man kan begrunde sandheden af en fremsat påstand:

1. *Tradition*. Påstanden accepteres, såfremt den er i overensstemmelse med traditionelle opfattelser.
2. *Autoritet*. Påstanden accepteres, såfremt den er fremsat af en person (eller persongruppe), hvis meninger inden for det pågældende område vurderes højt.
3. *Intuition*. Påstanden accepteres, såfremt den er i overensstemmelse med ens umiddelbare opfattelse og »Fingerspitzengefühl«.
4. *Videnskabelig metode*. Påstanden accepteres, såfremt objektive målinger af operationelt definerede variable verificerer den. Accepten er foreløbig og under forbehold af ændringer som følge af fremkomsten af yderligere relevant information.

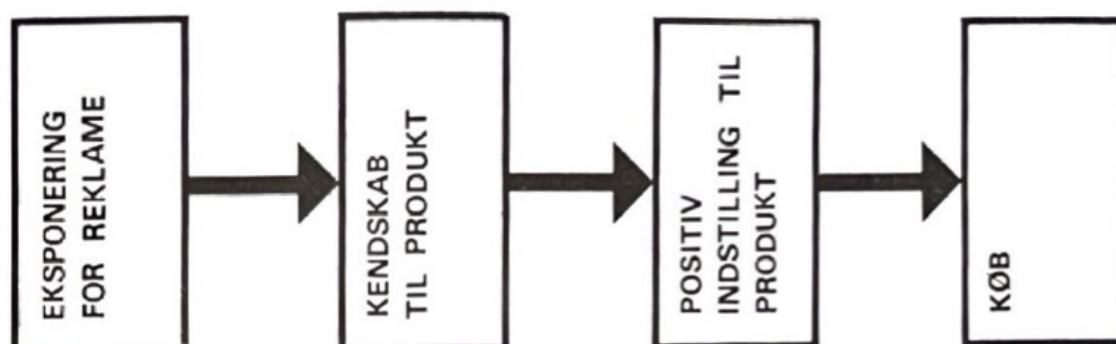
Der er under punkt 4 ovenfor benyttet en del nye begreber, som vil blive uddybet nedenfor, men det er uden videre klart, at den videnskabelige metodes acceptkrav er en konfrontering af den fremsatte påstand med empiriske data indsamlet og bearbejdet efter visse, nogenlunde alment accepterede retningslinier.

Dette kan synes så selvfølgelig, at der næppe skulle være grund til at ofre mange ord på det, ligesom acceptkravene 1, 2 og 3 ved en sådan opremsning let kan få et latterligt skær. Det er derfor vigtigt at påpege, at kravet om en påstands konfrontation med empiriske data – dvs. med »virkeligheden« – som grundlag for påstandens accept ikke til alle tider og på alle steder har været betragtet med den selvfølgelighed, som tilfældet er i vor tids vestlige kultur. Velkendt er f. eks. den rolle, som de græske filosoffer – først og fremmest Aristoteles – spillede som traditionsbegrundelse gennem store dele af den europæiske middelalder.

Et eksempel:

Som grundlag for planlægning af og kontrol med reklameindsatsen må man gøre sig nogle forestillinger om den virkning, reklamen må formodes at øve på modtagerens adfærd. En opfattelse, der i snart mange år har haft ret stor udbredelse, er, at reklamemodtageren efter reklamepåvirkningen bevæger sig gennem en række psykologiske stadier, før det endelige køb finder sted. Antag, at vi ønsker at verificere denne opfattelse, således som den er afbildet i figur 1.

Figur 1.

Grundlaget for den videnskabelige verifikation er, at *hypotesen* om opfattelsens rigtighed skal kunne underbygges med *empiriske data*. Vi må derfor starte med at spørge: »Hvis figur 1 er rigtig, hvilke empiriske følger har da dette?«

Af den *teoretiske hypotese*

H_1 : Den i figur 1 afbillede opfattelse er »sand«,

kan vi aflede en række *empiriske hypoteser*, f. eks.:

H_2 : Kendskabet til produktet er større blandt personer, der har set annoncen, end blandt personer, der ikke har.

H_3 : Positiv indstilling til produktet er større blandt personer, der har set annoncen, end blandt personer, der ikke har.

Disse er kun to eksempler (som desuden hver især kun har relation til dele af figuren), og læseren kan selv aflede yderligere empiriske hypoteser. Sådanne empiriske hypoteser har den egenskab, at deres sandhed – i hvert fald i princippet – lader sig konstatere empirisk, og konstatering af deres sandhed tjener herved til at underbygge den oprindelige teoretiske hypotese.

Der er imidlertid ét meget væsentligt aspekt, som man bør være opmærksom på: *Selv om en empirisk hypotese viser sig at være sand, behøver den teoretiske hypotese, den er afledt af, ikke at være det.* Det er nemlig muligt, at en empirisk hypotese lader sig aflede af mere end én teoretisk hypotese. Således kan såvel H_2 som H_3 afledes af følgende teoretiske hypotese:

H_x : En potentiel reklamemodtager, der kender en given vare og har en positiv indstilling til den, opsøger (bevidst eller ubevidst) annoncer for den pågældende vare.

Det gælder med andre ord om at aflede nogle empiriske hypoteser, der lader sig forene med så få teoretiske hypoteser som muligt. En mulig kandidat er

H_4 : Der kan konstateres en tidsforskel mellem observation af annoncer og kendskab til varen, således at observation kommer *før* kendskab.

H_4 lader sig ikke aflede af H_x (tværtimod!), så hvis H_4 konstateres, er H_x falsificeret, og (en del af) H_1 må accepteres, *indtil der fremkommer nye teoretiske hypoteser, der mindst lige så godt kan være ophavsmand til de testede og accepterede empiriske hypoteser. Bemærk, at verifikation af en teoretisk hypotese foregår ved forkastelse af alternative hypoteser.* Det er bl. a. derfor, man kalder statistikken for »the science of disproof«.

Før en verifikation efter disse retningslinier kan finde sted, må de begreber, der er indeholdt i de empiriske hypoteser, imidlertid gives et empirisk indhold. Ser vi således på hypoteserne H_2 og H_3 , indeholder disse begreberne *kendskab til produkt, set annoncen og positiv indstilling til produkt.* Disse begreber skal altså ikke kun defineres *teoretisk* derved, at videnskabsmanden – i fald der må antages at være udbredt uenighed om begrebernes almindelige indhold – må søges at fastlægge dette så éntydigt som muligt ved at referere til andre begreber, om hvis mening, der råder større enighed. Begreberne skal også gives et *empirisk* indhold gennem en fastlæggelse af målemetoder, hvorved begreberne defineres *operationelt*. Ved en *operationel* definition forstås en definition af begrebet ved hjælp af den operation, hvorved det måles. Et nærliggende eksempel er definition af temperatur som den egenskab, man måler med et nærmere specificeret termometer. I vort eksempel må de operationelle definitioner fastlægges ved specification af spørgeskema og kontaktform.

Før disse målinger (opfattet i den videste betydning af ordet) kan gennemføres, må vi tage stilling til hos hvem, vi er interesseret i at kunne foretage sådanne målinger; er det hos hele den danske befolkning eller hos enkelte geografisk, aldersmæssigt eller på anden måde afgrænsede grupper? Vi må definere *populationen af analyseenheder*.

Sædvanligvis kan ikke alle analyseenhederne i undersøgelsens population gøres til genstand for måling, men undersøgelsen må foregå på *stikprøvebasis*. Næste trin bliver derfor at udarbejde en *stikprøveplan*. Det må her tilstræbes, at videnskabsmanden eller andre, der er involveret i undersøgelsen, ikke bevidst eller ubevidst får mulighed for gennem påvirkning af valget af analyseenheder til stikprøven at øve indflydelse på undersøgelsens resultat. Den simpleste måde at imødegå denne risiko for farvning af resultaterne på er at udvælge stikprøven ved én eller anden form for *lodtrækning*. På lignende vis må populationen af produkter og populationen af annoncer defineres. Disse begrænsninger er medbestemmende for det omfang, i hvilket de fundne resultater kan generaliseres.

Herefter må *kontaktformen* fastlægges: Skal der benyttes postudsendte

spørgeskemaer, personligt interview eller telefoninterview? I visse tilfælde kan også simpel observation af respondenterne komme på tale.

Efter at data er indsamlet, skal de *analyseres* og *fortolkes*, idet spørgsmålet er: I hvilket omfang verificerer de indsamlede data de afledede empiriske hypoteser? Det må her erindres, at data altid er behæftet med en vis usikkerhed (f. eks. stikprøveusikkerhed). *Valg af dataanalysemetoder* må derfor specificeres og begrundes, og fortolkningen af resultaterne foregå ved fremgangsmåder, der opfylder kravet om at være uafhængig af analytikernes (eller andre involverede personers) præferencer for specifikke konklusioner.

Den her beskrevne verifikationsproces kan afbildes som vist i figur 2 og betragtning af indholdet i de enkelte kasser – og forbindelsen mellem dem – vil vise, at den egentlige »filosofi« bag den videnskabelige metode er at fremskaffe viden, der så éntydigt som muligt *kan kommunikeres* til interesserede modtagere i en form, der sikrer, at modtageren – i fald han skulle være interesseret – *kan gentage (reproducere)* hele den proces, hvorved den pågældende viden blev frembragt, med størst mulig sikkerhed for at nå frem til samme resultat og konklusion. *Resultater, der ikke kan »genfremskaffes«, er uinteressante.* Dette er formuleret på den måde, at *den videnskabelige metode er et middel til at dele en erfaring.*

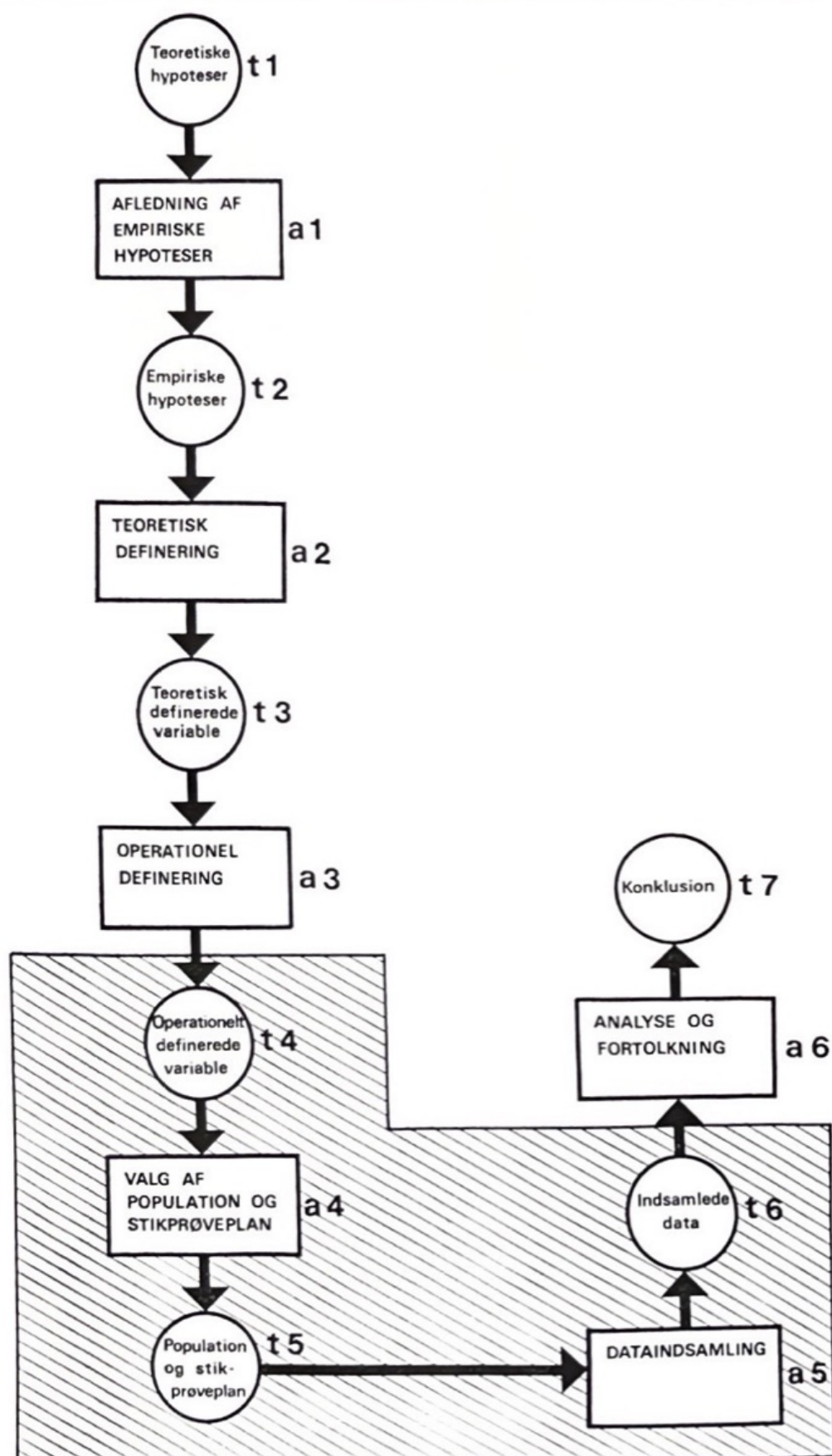
Har en undersøgelsesmetode stor evne til at frembringe (næsten) identiske data ved gentagelse, siges undersøgelsens *reliabilitet* at være høj.

3. Om kønsdiskrimineringsundersøgelsens reliabilitet

I hvilket omfang lader nu kønsdiskrimineringsundersøgelsen sig gentage med samme resultater til følge? For at besvare dette spørgsmål vil vi tage udgangspunkt i de operationelt definerede begreber (variable) – bolle t4 i figur 2 – og følge processen til fremkomsten af de data, hvorpå analysens konklusioner skal bygges, svarende til bolle t6 i figur 2. Som allerede nævnt vil vi ikke i denne artikel beskæftige os med de aktiviteter, der ligger efter bolle t6 i figuren, medens de tidligere aktiviteter – herunder især hypoteseopstillingen – vil blive behandlet i artiklens næste afsnit (afsnit 4).

Rent konkret er den foreliggende kønsdiskrimineringsundersøgelse foregået på den måde, at fem såkaldte *kode* for hver af 4.238 annoncer i danske media har udfyldt et *spørgeskema* med 508 spørgsmål, der refererer til annoncerens indhold. De 508 spørgsmål betragtes af Sepstrup som lige så mange operationelt definerede egenskaber (variable) ved en stikprøve på 4.238 *analyseenheder* (annoncer).

Figur 2.

Hvad skulle hindre, at en gentagelse af denne del af processen fører til identiske data? To forhold springer her i øjnene:

For det første er der tale om en stikprøveundersøgelse, og man må naturligvis forvente, at udvælgelse af en ny stikprøve af annoncer vil føre til en anden svarfordeling. Denne *stikprøveusikkerhed* kan naturligvis formindskes ved at øge stikprøvestørrelsen (dvs. at undersøge flere annoncer), men den kan kun forsvinde helt, hvis der ikke foretages en stikprøveundersøgelse, men en totalundersøgelse, dvs. at alle annoncer i populationen undersøges. Heldigvis lader stikprøveusikkerhedens størrelse sig vurdere ved velkendte statistiske metoder baseret på sandsynlighedsregningen, hvorfor der kan tages hensyn til denne, når data skal fortolkes, og slutninger drages. Dette er Sepstrup naturligvis klar over, og lad os tilføje, at vi ikke mener, at stikprøveusikkerheden *i sig selv* er så stor, at den skulle blive noget væsentligt problem ved datas fortolkning.

For det andet kan forskellige kodere fortolke annoncernes indhold forskelligt. Koderreliabilitetens størrelse lader sig i realiteten kun vurdere ved at lade et antal forskellige kodere vurdere de samme annoncer (helst uden at de er klar over, at det er de samme annoncer!). En sådan realibilitetskontrol gennemføres også, og Sepstrup ofrer – i realistisk erkendelse af problemets afgørende betydning – store anstrengelser på en sådan kontrol, ligesom diskussionen af koderrealibiliteten fylder ca. en trediedel af tekstsiderne i den tekniske rapport.

Hvad siger reliabilitetskoefficienten?

Som mål for reliabiliteten anvender Sepstrup *reliabilitetskoefficienten*, der regnes som den *andel* af tilfældene, hvori koderne opnår overensstemmelse i kodningen. Gennemfører man således 18 parvise sammenligninger mellem kodernes besvarelse af spørgsmålet: »Indgår fysisk tilpashed/sundhed som værdi [i annoncen]?« med svarmulighederne »ja«, »nej« og »usikker« – idet koderne har fået samme annonce til vurdering – og deres svar stemmer overens i 15 af disse 18 tilfælde, siges *reliabilitetskoefficienten* at være $15/18=0,83$.

Nu er det klart, at selv om koderne besvarer et spørgsmål (på annoncens vegne!) ved ren og skær lodtrækning mellem de tre svarmuligheder, må man forvente, at besvarelsene i et vist omfang stemmer overens, og dette forhold må *nødvendiges* tages i betragtning, når størrelsen af en aktuel reliabilitetskoefficient skal vurderes. Sepstrup er selv inde på dette, idet han udtrykkeligt omtaler en alternativ måde at beregne reliabilitetskoefficienten på, den såkaldte *Scott/Hellevik-formel*, der populært sagt kun er baseret på den del af kodernes overensstemmelse, der ligger ud over, hvad man kunne forvente som følge af rene tilfældigheder (lodtrækning!). Scott/Hellevik-koefficienten er altid *mindre* end den ordinære reliabilitetskoefficient. F. eks. er den i ovennævnte eksempel 0,56 mod den ordinære 0,83. Sepstrups begrundelse for at benytte

den ordinære koefficient og ikke Scott/Helleviks-koefficienten fortjener at blive bragt *in extenso* (pp. 25-26).

- »1. Selv om det lyder umiddelbart rigtigt at tage hensyn til en »kunstig« eller tilfældig opnået del af reliabiliteten, så gælder det dog for en vurdering af den enkelte undersøgelses pålidelighed, at den konstaterede reliabilitet rent faktisk *er* opnået, hvilket er det væsentlige, når formålet med reliabilitetstestet er at give et bidrag til muligheden for at vurdere resultaternes pålidelighed. Det afgørende er, i hvilket omfang måleinstrumentet er anvendt ensartet – hvilket også, når der anvendes flere kodere, er en kraftig indikator på, at instruktionen er fulgt – og det er det i det omfang, som den i forhold til indholdsanalyser traditionelt beregnede reliabilitetskoefficient angiver. Hertil kommer at et islæt af tilfældig ensartethed ifølge sagens natur må antages at gentage sig, således at den traditionelle reliabilitetskoefficient udmærket kan fungere prognostisk.
2. Hvis Scott/Hellevik-formlen anvendes, må tolkningen af reliabilitetskoefficienten blive en anden end for den traditionelt beregnede koefficient. Det kommer hverken Scott eller Hellevik ind på. Det traditionelle mål siger noget om, hvor ofte ensartede målinger har givet samme resultat = hvor stor en andel af målingerne, der er ens. Den reliabilitetskoefficient, der tager hensyn til, hvor stor ensartethed der kan opnås ved tilfældigheder, må sige noget om, hvor stor en del af afstanden mellem det tilfældige og det perfekte, der er overvundet i målingen, en størrelse som det forståelsesmæssigt er betydeligt vanskeligere at håndtere, når det skal vurderes, hvad der er rimeligt. Hellevik og Scott kommer da heller ikke ind på dette problem.
3. Reliabilitetskoefficienten, der tager hensyn til ensartethed, der kan opnås ved tilfældigheder, er følsom over for antallet af kategorier (svarmuligheder) i måleinstrumentet, hvilket hænger sammen med beregningen af den tilfældige overensstemmelse, således at det er sværere at opnå en numerisk høj koefficient for måleinstrumenter med få kategorier.
4. Reliabilitetskoefficienten, der tager hensyn til den ensartethed, der kan opnås ved tilfældigheder, er meget følsom over for, at resultaterne har en spredning over alle svarmuligheder i måleinstrumentet. Også dette hænger sammen med beregningen af den tilfældige overensstemmelse. Hvis der er en ringe spredning, er det sværere at opnå en høj koefficient.«

Vor vurdering af disse begrundelser er:

ad 1. Begrundelsen bygger på manglende kendskab til den videnskabelige metodes formål og reliabilitetsbegrebet. Den videnskabelige metodes formål er (bl. a.) at sikre, at modtageren af rapporten (eller afhandlingen) kan gentage

undersøgelsen med rimelig sikkerhed for at opnå (nogenlunde) identiske resultater. Derfor er reliabilitet ikke et spørgsmål om graden af overensstemmelse mellem den foretagne undersøgelses kodere; men derimod om den grad af overensstemmelse, der kan forventes mellem den foreliggende undersøgelses resultater (med de her anvendte kodere) og resultaterne af en gentagen undersøgelse (med andre kodere). Iøvrigt vil vi overlade det til læseren at finde en mening i begrundelse 1's sidste punktum – vi har opgivet!

ad 2. Begrundelsen bygger på Sepstrups manglende evne til at fortolke Scott/Hellevik-koefficienten. Dette er naturligvis ikke ensbetydende med, at den ikke lader sig fortolke. Scott/Hellevik-koefficienten er principielt ikke vanskeligere at fortolke end ethvert andet statistisk associationsmål. At spørge: »Er denne reliabilitetskoefficient større, end rene tilfældigheder kan begrunde?«, afviger i princippet ikke fra spørgsmålet: »Er forekomsten af glamourisering i de undersøgte annoncer så meget større for kvinders end for mænds vedkommende, at det ikke kan skyldes tilfældigheder (stikprøveusikkerhed)?«. Spørgsmål af denne type besvares i dusinvis af Sepstrup i hans redegørelse for undersøgelsens resultater og i hans fortolkning af disse.

Den mest nærliggende forklaring på, at Scott og Hellevik ikke beskæftiger sig med »fortolkningsproblemet«, er nok, at det ikke er noget problem *for dem*.

ad 3 og 4. Begrundelserne bygger på kosmetiske hensyn: Scott/Hellevik-koefficienten giver ikke så »imponerende« numeriske værdier som den ordinære koefficient. Tillad os et citat til yderligere belysning af Sepstrups argumentation (p. 26):

»Anvendelsen af Scott/Hellevik-formlen kan således antages at ville producere numerisk små koefficienter i sammenhængen her uden mulighed for at afgøre, hvad disse udtrykker om pålideligheden, men med en (psykologisk betinget) mulighed for uheldige associationer for den tankegang, der er vant til at beskæftige sig med normerne omkring den i indholdsanalysen traditionelle beregning af reliabilitetskoefficienten.«

Bedømmelsen af et sådant argument i en »videnskabelig« rapport vil vi overlade til læseren!

Vore kommentarer ovenfor skal ikke tages som udtryk for, at vi betragter Scott/Hellevik-formlen som et genialt reliabilitetsmål, men som en påpegning af, at Sepstrups begrundelse for at foretrække den ordinære koefficient er utilfredsstillende, idet den bygger på *manglende viden* (begrundelse 1), *manglende evner* (begrundelse 2) og *kosmetiske hensyn* (begrundelserne 3 og 4).

En *rationel* anvendelse af et hvilket som helst reliabilitetsmål må *nødvendigtvis* tage hensyn til, at reliabiliteten i et vist omfang kan være opnået ved til-

fældigheder; Scott/Hellevik-koefficienten er et forsøg i denne retning – omend måske ikke det mest vellykkede.

Måske tror Sepstrup at have taget hensyn til den »tilfældige« reliabilitet ved kun at medtage spørgsmål med en ordinær reliabilitetskoefficient på mindst 0,80 i analysen? Grænsen 0,80 er imidlertid fastlagt ganske arbitrært, og *de statistiske konsekvenser af dette valg er ikke undersøgt*. Ganske vist er hans valg af 95% sikkerhedsgrænser for stikprøveusikkerheden lige så arbitrært, men det har dog en klar (omend måske ikke altid lige relevant!) statistisk fortolkning. At $18\% \pm 1,5\%$ af personerne i de undersøgte annoncer er afbildet i »arbejdssituationer« betyder, at der er 95% sandsynlighed for, at intervallet 16,5–19,5% indeholder det procenttal, som man ville finde ved en totalundersøgelse (i modsætning til en stikprøveundersøgelse). Hvad er den tilsvarende statistiske konsekvens af at benytte en maksimal reliabilitetskoefficient på 0,80?

Tillad os endnu et citat (p. 26-27):

»Pålideligheden af de resultater, der kommer ud af spørgsmål 35, kan endelig også udtrykkes på den måde, at de 4 kodere alle besvarede spørgsmålet med »nej« for de to annonceres vedkommende. For den tredje annonce svarede de 3 kodere »ja« og den 4. koder »nej«, og det lyder jo egentlig som et ganske pålideligt måleinstrument, der kun – under forudsætning af, at flertallet har ret – laver én fejl ved 12 målinger (8,3%).

Vi vil overlade det til læseren selv at fundere over den mellem tankestregerne anførte sætning (den kunne nok fortjene det!) og blot undre os over den dybere mening med tallet 8,3%. Er dette et uenigheds- eller fejlmål? Tænker vi os, at to kodere besvarer samme spørgsmål i relation til samme annonce med henholdsvis »ja« og »nej«, bliver det tilsvarende tal 50%. Lad det være koderne en trøst, at de aldrig kan blive helt uenige, men *mindst* halvvejs enige.

Behandling af spørgsmål med uacceptabel reliabilitet er et helt kapitel for sig. Som nævnt medtages kun spørgsmål, hvor reliabiliteten er mindst 0,80, idet Sepstrup *definerer begrebet spørgsmål så bredt som til at omfatte punkter i en variabels udfaldsrum*. Eksempelvis dækker et spørgsmål om illustrationens størrelse over fire delspørgsmål som følger: »Under en fjerdedel af annoncen«, »Mellem en fjerdedel og halvdelen«, »Mellem halvdelen og tre fjerdedele« og »Over tre fjerdedele«, hver med svarmulighederne »ja« eller »nej« og »usikker«. For hvert af disse bedømmes reliabiliteten med følgende resultat i den ovenfor nævnte rækkefølge: 0,92; 0,46; 1,00 og 1,00. Den variabel, som angiver illustrationens størrelse, har altså ikke én men fire reliabiliteter, hvilket i sig selv kan være slemt nok. Det bliver dog værre, thi ét af udfaldene må se sig henvist til klassen af undermålere og må derfor udelades med den absurde konsekvens, at størrelsesvariablen videreføres med kun tre punkter i sit udfaldsrum. Principielt er der tale om en variabel med fire gensidigt udelukkende kategorier, hvoraf én naturligvis altid er residualt bestemt. På den ene

side har det derfor ingen effekt at udelukke en kategori, på den anden side er det meningsløst at gøre det, thi svarmulighedernes indbyrdes afhængighed udelukker, at et af svarene kan behandles uafhængigt af de øvrige. En indførelse af svarmuligheden »usikker« på de fire delspørgsmål berører ikke dette ræsonnement.

Denne og andre underfundigheder – f. eks. at pulterkammeralternativet »andet« ofte udviser højere reliabilitet end de konkrete svarmuligheder – gør rapporten til morsom læsning, *men styrker ikke troen på materialets anvendelighed til en videnskabelig belysning af reklamens mange facetter.*

Som ovenfor nævnt indgår kun spørgsmål med en ordinær reliabilitetskoefficient på mindst 0,80 i analysen. Denne regel er dog ikke uden undtagelser, idet det hedder (p. 33):

»Hvor der alene er tale om *sammenligninger* mellem for eksempel typer af personer eller mellem mænd og kvinder medtages også spørgsmål med en reliabilitetskoefficient på under 0,80. Resultaterne fra sådanne spørgsmål er acceptable i sammenligningsøjemed, da der ikke foreligger antagelser om systematik i produktionen af de fejl, der har medført den for lave reliabilitet«.

Dette ræsonnement er så fejlagtigt, som det overhovedet kan være. Såfremt man sammenligner to usikre tal – f. eks. ved at se på differencen mellem dem – bliver usikkerheden på sammenligningen *større* end på de to tal hver for sig, *med mindre* usikkerheden er af »systematisk« art.

Den statistisk kyndige læser vil fra sin barnelærdom huske formlen: $\text{Var}(X-Y) = \text{Var}(X) + \text{Var}(Y) - 2 \text{Cov}(X,Y)$, og et tilsvarende asymptotisk resultat kan udledes, hvis vi i stedet for at se på differencen ser på forholdet X/Y . Hvis Sepstrup derfor har ret i, at der ikke kan antages at være »systematik i produktionen af de fejl, der har medført den for lave reliabilitet«, så vil troværdigheden af en sådan sammenligning være mindre end troværdigheden af den af de to målinger, der er mindst troværdig! Konsekvenserne heraf for konklusionerne i en rapport, der fortrinsvis har til formål at belyse kønsdiskriminering, dvs. *forskelle* i behandlingen af mænd og kvinder, vil vi overlade til læsernes fantasi!

Selvom vi allerede nu har beskæftiget os mere med det Sepstrupske reliabilitetsbegreb, end begrebet kan bære, da vi senere må konkludere, at det i en videnskabelig sammenhæng er aldeles uinteressant, så fortjener dog endnu et punkt at blive påpeget. Det er iøjenfaldende, at medens der er en temmelig høj koderreliabilitet for så vidt angår en lang række spørgsmål, hvis besvarelse må kræve ret subjektive, holdningsafhængige vurderinger som f. eks. »Kan personen totalt set karakteriseres som romantisk« ($r = 1$) og »Er personen glamouriseret/stereotypiseret i forhold til traditionelle normer for udseende« ($r = 0,91$) så er det spørgsmål, der har den laveste reliabilitet, følgende: »Er

illustrationen større end en fjerdedel og mindre end halvdelen af annoncen», hvor realibilitetskoefficienten er så lav som 0,46! Dette er ét blandt flere eksempler på, at koderne udviser større overensstemmelse i deres holdninger til undersøgelsesobjektet end i kodning af holdningsuafhængige spørgsmål, hvilket er et dårligt tegn, idet det rejser spørgsmålet: *I hvilket omfang er der tale om en undersøgelse af 4.238 annoncerers indhold, og i hvilket omfang er der tale om en undersøgelse af de 5 koderes kvindepolitiske holdninger?* Under alle omstændigheder bør det konstaterede forhold få den kritiske læser til at interessere sig for, om de fem kodere kan formodes at udvise holdningsmæssige ligheder – uanset hvilken holdning, der rent faktisk er tale om.

De fem kodere, der alle er nævnt ved navn i rapporten, er alle kvinder, og det er ingen hemmelighed, i hvert fald ikke her på stedet, at de alle i deres virkelighedsopfattelse er nært beslægtede og næppe i overensstemmelse med den af Sepstrup i øvrigt så højt besungne virkelighed. Dette er der naturligvis intet odiøst i *per se*, men det fører uundgåeligt til, at den kritiske læser af rapporten må betvivle dens videnskabelighed. *Koderusikkerheden elimineres ikke ved at kræve høj reabilitet i Sepstrups forstand, eftersom denne på ingen måde beskytter mod, at koderne som gruppe betragtet er biased i forhold til de personer, det hele drejer sig om, nemlig dem, der udsættes for reklamen* (jfr. formålsbeskrivelsen, hvori det hedder, at formålet med undersøgelsen er at se, hvad det er, folk bliver udsat for).

Lidt skarpt kan man konkludere, at Sepstrup har udviklet en metode til indstillingsundersøgelser, der indeholder visse lovende aspekter. En bedre vurdering af metodens fortræffeligheder ville dog kunne opnås ved også at prøve den på »forsøgspersoner« med forskellige holdninger, så der forestår endnu et vist udviklingsarbejde.

Som indstillingsundersøgelse lider metoden dog under den ulempe, at den er ret bekostelig: Antager vi, at de fem »forsøgspersoner« hver har kodet godt 850 annoncer »svar« på 508 spørgsmål, har hver »forsøgsperson« været udsat for mere end 430.000 stimuli. Det er vist verdensrekord for en indstillingsundersøgelse!

4. Undersøgelsens referenceramme og hypotesehierarki

En høj reliabilitet er kun en nødvendig, men ikke en tilstrækkelig betingelse for, at en videnskabelig undersøgelse kan tillægges værdi. Undersøgelsen må også have høj *validitet*, dvs. man må være nogenlunde sikker på, at man måler det, man ønsker at måle – det er ikke tilstrækkeligt, at man får identiske måleresultater ved gentagne målinger! Validiteten afhænger i vidt omfang af overensstemmelsen mellem de teoretiske og operationelle definitioner på de egenskaber, der er genstand for undersøgelse. De teoretiske definitioner fortæller, *hvad* der skal måles, og de operationelle, *hvordan* der skal måles. Det kan være fristende at

undlade de teoretiske definitioner og nøjes med de operationelle, men så kan undersøgelsesresultaterne principielt ikke generaliseres.

Skal en undersøgelses validitet og mulighederne for at generalisere dens resultater vurderes, må hele hypotesehierarkiet, både de teoretiske og de heraf afledede empiriske hypoteser samt disses indbyrdes relationer, underkastes en nærmere prøve.

Som det fremgår af figur 2, starter den videnskabelige verifikationsproces med de opstillede teoretiske hypoteser. Udvælgelsen af disse falder uden for den videnskabelige metodes område, og de valg, man her står overfor, kan ikke afgøres ud fra de videnskabelige spilleregler, f. eks. ud fra reliabilitets- og validetskriterier. Vi må dog nødvendigvis også her beskæftige os med selve opstillingen af de teoretiske hypoteser.

Udgangspunktet for enhver videnskabelig undersøgelse er undersøgerens *referenceramme*. Herved forstås de forestillinger, som denne har om de fænomener, der er genstand for undersøgelse. Det er her hensigtsmæssigt at skelne mellem to typer af forestillinger:

1. De forestillinger, som ønskes testet ved den forestående undersøgelse. Der er her tale om foreløbige *antagelser*, der eventuelt kan have form af hypoteser.
2. De forestillinger, som ikke ønskes testet ved den forestående undersøgelse, fordi deres »rimelighed« synes selvfølgelig. Disse forestillinger kaldes undersøgelsesernes *forudsætninger*.

Den praktiske konsekvens af forholdet mellem antagelser og forudsætninger er naturligvis, at de konklusioner, der efter undersøgelsens gennemførelse kan drages med hensyn til antagelsernes holdbarhed, kun gælder under de valgte forudsætninger. Det er derfor vigtigt, at forudsætningerne er realistiske, dvs. er i overensstemmelse med den nyeste (videnskabeligt verificerede) faglige viden på området, og ikke blot hviler på forestillinger, der er populære i det miljø, undersøgeren tilhører.

Under de begrænsninger, som udgøres af undersøgelsens forudsætninger, opstilles altså en række teoretiske hypoteser; af disse afledes en række empiriske hypoteser, hvis begreber defineres teoretisk og operationelt. Da undersøgelsesresultaterne nødvendigvis er behæftet med en vis usikkerhed (f. eks. stikprøveusikkerhed), må næste skridt være at afgøre, hvilke undersøgelsesresultater der skal føre til forkastelse, og hvilke til accept af de empiriske hypoteser. Man må altså definere de målte variables *udfaldsrum* og afgrænse den del af udfaldsrummet, som vil føre til forkastelse af de empiriske hypoteser, det såkaldte *kritiske område*.

Det er naturligvis særdeles vigtigt at skelne skarpt mellem begreber som forudsætning, teoretisk og empirisk hypotese, variabel, udfaldsrum og kritisk

område, ligesom det er af afgørende betydning, at begreberne er logisk forbundne, således at datafortolkningen kan føres tilbage til de teoretiske hypoteser, men Sepstrups bestræbelser i disse henseender er ikke præget af ubetinget succes.

Der tages i rapporten udgangspunkt i en grundlæggende antagelse om, at reklamen har en socialiserende virkning, der kan være i modstrid med såvel efterstræbelsesværdige samfundsmæssige som personlige målsætninger. Denne antagelse konkretiseres i projektets hoved- og delproblemstillinger, der stort set er indeholdt i et ønske om at undersøge, om reklamen afspejler virkeligheden. Vi skal ikke nærmere kommentere dette formål ud over at påpege, at en undersøgelse af, om reklamen gengiver en begrænset del af virkeligheden synes ret overflødig – kunne man forestille sig, at reklamen gengav hele virkeligheden – hvordan dette tågede begreb så skulle defineres?

Efter omformulering af hoved- og delproblemstillingerne fremkommer et sæt af såkaldte »grundlæggende hypoteser«, der senere danner basis for afledning af tre »hovedhypoteser«, 31 »specifikke hypoteser« og et for os ukendt antal »endelige, helt specifikke hypoteser«. Størrelsen af den sidste mængde af hypoteser har Sepstrup valgt ikke at belaste læseren med. Han skriver (p. 15):

»Denne detaljerede hypoteseudformning er . . . enormt omfattende hvortil kommer, at den fremgår af kodeskemaet . . . , hvis spørgsmål (og krydstabuleringsmuligheder) *alle* [vor fremhævelse] er udtryk for detaljerede hypoteser omkring de forskellige elementer og variabler. Da kodeskemaets indhold på den anden side må anses for tilstrækkeligt motiveret igennem den indtil nu foretagne hypoteseopstilling, er det valgt ikke at belaste denne rapport med den helt detaljerede hypoteseopstilling«.

Hvis Sepstrup mener, hvad han skriver, men det gør han nu nok ikke, må vi indrømme, at der er tale om et enormt arbejde. Taget ordret efter citatet er der tale om 508 spørgsmål og 128.778 krydstabuleringsmuligheder. En reklameverden, der kan danne basis for 129.286 hypoteser er i sandhed rigt facetteret! Denne beregning er naturligvis absurd, men den illustrerer ganske godt, hvor vigtigt det er at adskille begreber som hypotese, variabel og udfaldsrum.

Vi kan i vor redegørelse passende tage udgangspunkt i de såkaldte »grundlæggende hypoteser« (pp. 8-9):

- »A. Til ethvert produkt er knyttet en brugsværdi, der udgør køberens motiv til at købe. Producentens motiv til at sælge er produktets bytteværdi. Til fremme af producentens interesse formidles der gennem reklamen et skin af brugsværdi (æstetik) ofte i form af bestemte værdier.
- B. I nær sammenhæng med A antages det, at reklamen ikke afspejler virkeligheden, men en gengivelse (en fordrejet delmængde), der er i

overensstemmelse med dens formål, herunder dens interesse i nogle værdier og normer frem for andre.

- C. I sammenhæng med A og B antages det, at reklamen formulerer sig forskelligt om og til mænd og kvinder, henholdsvis tilskriver mænd og kvinder forskellige værdier og roller.«

Om formålet med disse hypoteser skriver Sepstrup (p. 9):

»Formålet med at opstille disse 3 hypoteser er ikke at teste dem i traditionel forstand i netop den formulering, hvori de fremtræder her. Det er derimod meningen, at disse hypoteser skal virke som styringsinstrument i forhold til et antal mere specificerede hypoteser, der kan belyse den eller de problemstillinger, som de grundlæggende hypoteser er udtryk for«.

Meningen er ikke ganske klar. Er der tale om forudsætninger (som ikke skal testes, men kun styre), eller er der tale om hypoteser, som skal testes partielt i form af test af del-hypoteser afledt af de »grundlæggende hypoteser«?

Hypotese A fremhæver, at Sepstrups virkelighedsfortolkning bygger på begreberne brugsværdi, bytteværdi og vareæstetik. Der er ikke tale om en hypotese i den sædvanlige brug af ordet, men om en valgt forudsætning, der ikke senere underkastes prøvning – og som bekendt gælder en videnskabelig undersøgelses resultater kun under de valgte forudsætninger. Hypoteserne B og C må opfattes som (teoretiske) hypoteser i sædvanlig forstand, da de direkte kan relateres til undersøgelsesformålet. Betragtes de som forudsætninger, kan analysens formål ikke realiseres. Bemærk imidlertid, at begge hypoteser er af beskrivende art. Selvom det skulle lykkes at verificere dem i traditionel forstand, kan der ikke heraf drages kausale slutninger, dvs. man kan ikke på dette grundlag udtale sig om reklamens socialiserende virkninger.

Af de »grundlæggende hypoteser« afledes som nævnt tre såkaldte »hovedhypoteser« (pp. 9-10):

- »1. Reklamens verden er en ung verden med smukke, glade mennesker, en ferie-, fritids- og fornøjelsesverden, hvor arbejde, fattigdom, alderdom, dårlige sociale forhold, konflikter, sorg og ulykke ikke forekommer, en idyllisk og harmonisk verden, hvis problemer ikke er af strukturel eller økonomisk karakter.
2. Producenterne bedrager gennem reklamen til at lære folk bestemte holdninger og en bestemt adfærd af direkte relevans for deres forbrug og indkøb. Det drejer sig om folks forhold til deres egen krop og seksualitet og til socialt samvær, om tingsliggørelse, om undertrykkelse af modsætninger mellem køber og sælger, om købsargumenter, om ressourcebevidsthed m. m.

3. En række adfærdstræk, mål og interesser tilskrives helt eller overvejende hvert af de to køn. Specielt for kvinden gælder, at hun er ung og smuk, at hun lever socialt problemløst og selvoptaget, at hun forbindes med det statiske i tilværelsen, at hun er isoleret til det private rum og primært defineres via sin krop, og at hun er et genstandsagtigt objekt til iagttagelse og erotisk pirring. Kvindens interesser er helbred, udseende, husholdning og barnepleje, medens de overvejende dynamiske, aktive, prestigesøgende mænd bevæger sig i offentlighed og er koncentreret om hobby, arbejde og karriere«.

Her er alle »hypoteser« virkelige hypoteser. Bemærk dog, at medens hovedhypotese 1 og 3 er beskrivende, så er hovedhypotese 2 kausal. Den lægger herved op til belysning af reklamens socialiserende virkning. Det er imidlertid ret overraskende at møde en kausal hypotese på dette sted. For det første er hovedhypoteserne 1, 2 og 3 – ifølge Sepstrup – at opfatte som »specifikationer« af de tilsvarende grundlæggende hypoteser A, B og C, og det er vist første gang, vi har set en beskrivende hypotese »specificeret« i en kausal hypotese – det modsatte er nok mere almindeligt. For det andet er det principielt ikke muligt at foretage kausalanalyser på grundlag af den foreliggende undersøgelse. Denne må karakteriseres som en beskrivende engangsundersøgelse, medens en kausalanalyse må bygge på data fremskaffet eksperimentelt, eller på en måde, der fra en teoretisk synsvinkel kan sidestilles hermed. Det må kraftigt understreges, at den foreliggende undersøgelse ifølge hele sin karakter ikke kan give grundlag for at udtale sig om årsager og virkninger, men kun kan beskrive! Hovedhypotese 2 må derfor nok gives en mere ydmyg, beskrivende form.

Ifølge Sepstrup skal ej heller hovedhypoteserne testes, de skal også »styre« nemlig de såkaldte »specifikke hypoteser«. Disse er nærmest, hvad vi med almindelig sprogbrug ville kalde teoretiske hypoteser. Nogle kan dog i realiteten betragtes som empiriske hypoteser, medens andre nærmest er af hybrid art. Et blandt mange eksempler herpå er (p. 13):

- »H.2.8: Reklamen socialiserer til et forvredent, kunstigt forhold til naturlige kropsfunktioner (sved, menstruation) og -tilstande (skaldethed, rynker) ved at fremhæve disse som noget negativt, der skal skjules eller ændres«.

Skal formuleringen have mening (hvilket vi forudsætter), er der tale om en teoretisk hypotese og en heraf afledt empirisk hypotese (sidstnævnte begyndende efter den sidste parentes). Bemærk desuden, at hypotesen – som de fleste »specifikke hypoteser« afledt af hovedhypotese 2 – er af kausal form: der postuleres en virkning, »reklamen socialiserer«. Som tidligere nævnt er det principielt ikke muligt at drage kausale slutninger af denne undersøgelse. Det skal des-

uden bemærkes, at denne hypotese – som de fleste andre – indeholder en række begreber (her »forvredent« og »kunstigt«), som ikke er teoretisk defineret.

Endnu et citat (p. 10):

»Såvel de grundlæggende hypoteser som hovedhypoteserne er sammenhængende og delvis også overlappende. Der er derfor et vist arbitrært element i, hvilke specifikke hypoteser der i det efterfølgende henføres til hver af hovedhypoteserne. Forholdet spiller ikke nogen væsentlig rolle, da de specificerede hypoteser ikke skal bruges til direkte testning af hovedhypoteserne, idet konstruktionen af et »hypotesehierarki« primært sigter mod en så gennemarbejdet baggrund som muligt for beskrivelsen af reklameindholdet (registreringsskemaet)«.

Bemærk, at Sepstrup her brænder broerne bag sig. Selv om samtlige specifikke hypoteser skulle kunne verificeres, er det umuligt på grundlag af dette at sige noget om hovedhypotesernes »sandhed«. Sepstrup opfatter tilsyneladende de specifikke hypoteser som teoretiske, hvorefter den spændte læser venter en afledning af et sæt konkrete, empiriske hypoteser. Som tidligere nævnt skuffes man dog på dette punkt, idet man må lade sig nøje med kodeskemaet og de muligheder, fantasien åbner.

Konklusion: Det Sepstrupske hypotesehierarki kan karakteriseres som følger:

1. Uoverensstemmelse mellem undersøgelsens formål og undersøgelsesplanen.
2. Uheldig sammenblanding af begreber.
3. Flere »brud« og »manglende led« i overgangen fra teoretisk hypotese til specifik måling.
4. Manglende teoretiske definitioner.

Hertil kommer, at såvel de 31 »specifikke hypoteser« som spørgeskemaets 508 »helt specifikke hypoteser« myldrer af kåde og barokke indfald, som nok ville have moret læseren af disse linier, men som vi af pladshensyn må udelade.

Sammenfattende kan de afgøres, at hypotesehierarkiets konstruktion forhindrer læseren af rapporten i at bedømme, hvilke hypoteser der skal testes, og på hvilket grundlag dette test skal finde sted. *De konklusioner, undersøgelsen måtte blive årsag til, vil derfor uundgåeligt komme til at stå i et uvidenskabeligt skær. Desuden er der intet – hverken teoretisk eller empirisk – belæg for at drage slutninger af kausal natur.*

5. Afsluttende bemærkninger

En gennemgang som denne kommer let til at virke ensidigt kritisk, hvilket i det foreliggende tilfælde er uheldigt, eftersom rapporten indeholder visse kvaliteter,

ligesom det ej heller må underkendes, at den repræsenterer et endog meget stort arbejde. *Det står dog fast, at den måde, hvorpå undersøgelsen er gennemført, forhindrer, at dens resultater og konklusioner generaliseres, og disse kan derfor ikke danne grundlag for udformningen af eventuelle lovindgreb på reklameområdet.*

Samtidig hermed ønsker vi at påpege, at Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd efter vor opfattelse så rigtigt, da man bevilgede støtte til projektet. Reklamen udgør en betydelig facet af dagliglivet i dagens Danmark, og det siger sig selv, at det er vigtigt, at denne facet belyses både grundigt og omhyggeligt. Det er derfor beklageligt, at Sepstrup har forvaltet de betroede talenter på en så lidet overbevisende måde, som tilfældet er.

Endelig bør det nævnes, at ingen af os nærer specielt varme følelser for reklamebranchen, men branchen har som enhver anden i et demokratisk samfund ret til en »fair trial«, og det føler vi ikke, der er lagt op til med denne rapport.

Den militære profession — som profession*)

Henning Sørensen

1. Indledning: Den militære profession

Marshal Mac Mahon besøgte engang Frankrigs berømte militærakademi St. Cyr. En sort kadet blev præsenteret for ham, og følgende ordveksling udspandt sig:

"Ah, vous êtes le négro", bemærkede generalen

"Qui, mon maréchal", svarede kadetten

"Eh bien", sagde Mac Mahon, "continuez comme ça".

Mac Mahons åndsfraværende bemærkning rammer måske noget centralt i civile menneskers opfattelse af officerers afsondrethed fra det virkelige livs nærværelse. Der er næppe tvivl om, at der både hersker myter om officerers funktion og holdning og eksisterer ren og skær uvidenhed om officerers rekrutteringsbaggrund, uddannelsesvalg, beskæftigelsesstruktur, holdningsprofil og karrieremønster. Kendskabet til »menig Jensen« er givetvis større end vor viden om »major Jensen«.

Nærværende artikel tager sigte på at belyse udvalgte forhold vedrørende den militære profession, det vil sige officerskorpset. I første halvdel indledes med et nationalt overblik over størrelsen og arten af det danske officerskorps. Dernæst skitseres den historiske udvikling af de nationale borgerhære og deres demokratiske betydning. Endvidere påpeges udviklingslinier for den militære profession og formodentlig civile professioner i samfundet. Endelig rundes denne afdeling af med betragtninger over civilisationens fastholdelse af et voldsmonopol og officerskorpsets nye rolle som statens instrument i denne sammenhæng.

I anden og teoriserende del er det væsentlige bidrag opstillingen af en professionsmodel, der til forskel fra tidligere professionsbidrag søger at inddrage de forandringer i militære og civile professioner som omtales i artiklens første del.

*) Denne artikel udgør efter en mindre omredigering første halvdel af et forskningsoplæg om »Den militære profession og den civile kontrol i Danmark«, som Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd har bevilget økonomisk støtte, jfr. skrivelse af 18.5. 1978, j.nr. 514-10116, og for hvilken jeg herved skal takke.

1.1. Den danske militære profession

Selve interessen for den militære profession, herunder den danske, skal søges i det forhold at officers-professionen er knyttet til et egenartet statsligt bureaukrati, det militære apparat.

I modsætning til andre embedsmandsgrupper forvalter officersgruppen ikke kun et ødelæggelsespotentiale, men også kommunikationsnet, transportsystemer, beredskabslagre, medicinske institutioner, juridiske love osv., der alt sammen tager sigte på at holde militæret intakt, selv om det civile samfund er brudt sammen. Alt andet lige gør disse forhold officerer til potentielt mere magtfulde tjenestemænd end nogen anden gruppe af offentlige ansatte.

Dertil skal lægges størrelsen af den ressourceallokering af mandskab og materiel, der hvert år tilgår det danske forsvar. I 1979 administrerer knapt 4.800 A- og B-officerer (se figur 1) ca. 27.000 heltidsansatte under Forsvarskommandoen, og ialt beslaglægger løn- og materialeudgifter forventeligt ca. 6 mia. kr., jfr. »Forslag til finanslov for finansåret 1979 – Anmærkninger II« til § 22, 2, s. 1050 ff.

Figur 1. Det militære officerspersonel i det danske forsvar under Forsvarskommandoen (FKO) i 1979

A - officerer			B - officerer		
Grad	Lønramme	Antal	Antal	Lønramme	Grad
GN/AD } GL/VA }	40	3			
GM/KA	39	18			
OB/KD	37/36	115			
OBL/KK	35	319			
MAJ/OK	34		270	31	MAJ/OK
KN/KL	16/31	1439		29/28	KN/KL
PL/PRLT			2594	9/21	PL/PRLT
		1894	2864		

Figur 1 er udarbejdet på grundlag af »Forslag for finanslov for finansåret 1979, Anmærkninger II«, til § 22, 2, s. 1050 ff. I disse officerstal er ikke medregnet overenskomstansatte officerer, officerer til rådighed, tilknyttet FN-styrker eller danske ambassader i udlandet som militærattachéer m. v.

Fordelingen af A- og B-officerer er sket efter grad og lønrammeindplacering. I finanslovsforslaget er officerer under chefsniveau (vist ved den stiplede linje) slået sammen. Blokkenes udstrækning illustrerer de respektive officersgruppers antal.

1.2.1. *Udviklingen af de nationale borgerhære og demokratiet*

Lad os for et øjeblik forlade den aktuelle scene og kaste et blik tilbage på de første nationale armeer, som officerskorps blev sat til at administrere.

Massearmeen bygger på princippet om »levée en masse«, dvs. borgernes bevæbning til forsvar af nationen. De første nationale borgerarmeer i den vestlige verden etableredes i det revolutionære Frankrig og USA. Fælles for disse 2 hære i forhold til tidligere militære organiseringer var netop deres nationale og revolutionære islæt. Mens det revolutionære træk aftog som en funktion af officerskorpsets voksende konservative rolleopfattelse, fastholdtes den nationale borgerarme, »citizen-army«. Dermed var skabt fundamentet for militærets – omend upåagtede – bidrag til demokratiets stabilisering og udvikling. Det der skete var, at de indkaldte menige til gengæld for værnepligten krævede demokratiske rettigheder, og at officerskorpset ved siden af den konservative indstilling udviklede en professionel, heroisk og partipolitisk neutral holdning, der bød ham at holde sig uden for den nationale politik og underkaste sig de civile organer.

Sammenhængen mellem borgeres bevæbning og demokratisk udvikling har tidlige historiske eksempler, her fra Oldtidens Grækenland:

»Enhver borger, der havde råd til at anskaffe sig en rustning, havde nu betydning. Dette medførte påny en forskydning i det politiske tyngdepunkt i staterne. Hermed forberedtes det sidste led i Antikkens politiske udvikling: demokratiet, folkets eget styre gennem folkeforsamlingen, hvor enhver voksen mand kunne tage ordet«,

side 130 i Gads Historie for gymnasier og seminarier, bind 1 ved Per Krarup, Kbh. 1965, Gads forlag.

Mere aktuelt kan det illustreres ved at henvise til at opbygningen af de parlamentariske institutioner skete parallelt med udbygningen af de nationale borgerhære baseret på almindelig værnepligt. Som kontrast til denne udvikling i den vestlige verden kan nævnes det Ottomanske Rige, hvor borgerarmeen ikke var grundlaget for militærets mandskabshvervning (1, s. 196 f.). Dette skal ikke misforstås derhen, at der ikke har været militær utilfredshed med og forsøg på indgriben over for den sociale udvikling i Vest-Europa. Både i Frankrig i forbindelse med Algier-afviklingen i 1961 (2) og i Tyskland under det 3. Rige i 1944 (3) oplevedes tilløb til officersrevolte. Men det centrale er, at på trods af den forekomne samfundsudvikling har officerskorpset anerkendt sit subordinationsforhold til statsmagten og ikke fordi denne udvikling har været gunstig for militæret.

Denne sammenhæng mellem massearme og militæret som demokratiseringsfaktor er for masseforsvarets vedkommende ved at forsvinde. Gennem de sidste 2 generationer, dvs. i tiden efter 1. Verdenskrig, har der kunnet registreres

et betydeligt fald i forsvarets størrelse. I oversigten nedenfor er alene medtaget tal for de sidste 10 år fra 1967 - 1976, – men tendensen viser fortsat klart faldet i massearmeerne for de 6 udvalgte lande samt Danmark:

Tabel 1.

	Forsvarets mandskabstal			Forsvarets mandskabstal pr. 1000 indbyggere		
	1967	1971	1976	1967	1971	1976
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
BRD	490.000	505.000	495.000	8,25	8,24	7,93
Danmark	50.000	45.000	35.000	10,30	9,07	6,86
Frankrig	595.000	565.000	(585.000) ¹⁾	12,00	11,00	–
Holland	120.000	110.000	112.000	9,52	8,33	8,12
Sverige	70.000	75.000	66.000	8,89	9,25	7,99
UK	425.000	370.000	344.000	7,74	6,64	6,11
USA	3.380.000	2.720.000	2.000.000	17,00	13,10	9,22

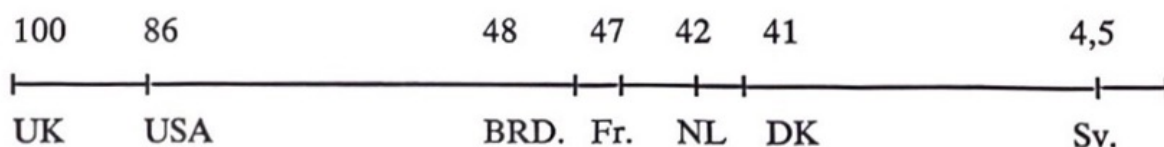
1) De franske tal er for store. Ifølge Military Balance 1977 - 78 opgøres tallet til 502.100 i 1977. Se også 4, s. 148, der understøtter dette og Erwin Häckel, »Military Manpower and Political Purpose«, Adelphi Paper nr. 72, dec. 1970, der gennem spørgeskemaer til en række lande, herunder Frankrig, får opgjort de franske styrkers officielle antal pr. 1.1. 1970 til 489.000, s. 4.

Tabel 1. Reduktionstakten i massearmeerne er aftaget i de sidste 10 år, men tabel 1's 3 første søjler viser dog stadig et vist fald i det militære styrkemål. I forhold til befolkningstallet er faldet tydeligere. Her skal dog erindres om forskydninger i befolkningsstrukturen, f. eks. at flere bliver ældre, hvilket i sig selv vil reducere andelen af militæret (ungt) mandskab i forhold til befolkningens antal.

Kilde: World Military Expenditures and Arms Transfers 1967 - 1976, tabel IV, side 76 - 112.

Faldet i militærets mandskabsstyrke, jfr. tabel 1, er dog ikke udtryk for et ensartet rekrutteringsmønster. Principielt kan et forsvar bemannes med enten frivilligt- hvervet personel, eller værnepligtigt indkaldte, eller ved mellemformer heraf.

Pr. 1. januar 1970 udgjorde det hvervede frivillige personel følgende %-andele af de 7 landes samlede militære mandskab:

Kilde: Erwin Häckel: Military Manpower and political Purpose, Adelphi Paper 72, Dec. 1970, tabel 1, s. 4.

Opstillingen viser det hvervede, frivillige personel i % af det samlede militære mandskab. Tallet for USA er i dag 100, da den militære værnepligt blev afskaffet i 1973. Tallet for DK antages at være større: I dag bliver kun ca. 40% af en årgang militære værnepligtige indkaldt, og det fortrinsvist til hæ-

ren, mens søværn og flyvevåben overvejende bemandes med hvervet personel. Det forskyder DK's placering henimod hvervet og bort fra værnepligtigt forsvaret.

1.2.2. Konsekvenser for demokratiet af faldet i massearmeerne

Umiddelbart vil militærets politiske tyngde forskydes fra forsvarets størrelse og til dets officerskorps. Med færre indkaldte begrænses relationerne mellem forsvar og samfund. Konsekvenserne vil være et mere isoleret militær med selektive i stedet for »brede« civile relationer, 5, s. LII.

Det rejser bl. a. spørgsmålet om man kan fastholde de civile værdier som individets frihed og rettigheder i militæret. »Again and again the assertion – the general hypothesis that introduction of an all-volunteer force slows the trend towards civilization becomes a focal point for examining civil-military relations«, 5, s. XII.

I det omfang denne udvikling anses for betænkelig må samfundet overveje hvilke forholdsregler, der bør foretages.

»For this reason it is important that planning for the decline of the mass army be accompanied by planning for countervailing civilian power. This would include appointing qualified civilians to political top positions in the Ministry of Defence, more parliamentary experts in military affairs, military specialists trained in the universities and technical colleges, and shorter careers for part of the professional personnel«, 4, s. 155.

En anden konsekvens af faldet i massearmeen er hvilken type forsvar DK er på vej imod. Kort formuleret har militæret bevæget sig fra massearmeens stående beredskab til mobiliseringsforsvar. Spørgsmålet er om vi er på vej imod en »constabulary force«, der kan oversættes ved et Falck Redningskorpsforsvar, og hvilke forudsætninger og konsekvenser, dette igen indebærer.

»The use of force in international relations has been so altered that it seems appropriate to speak of constabulary forces, rather than of military forces. The constabulary concept provides a continuity with past military experiences and traditions, but it also offers a basis for the radical adaption of the profession. The military establishment becomes a constabulary force when it is continuously prepared to act, committed to the minimum use of force, and seeks viable international relations, rather than victory, because it has incorporated a protective military posture. The constabulary outlook is grounded in, and extends, pragmatic doctrine . . .«, 5, s. 418 i afsnit »VIII Epilogue: Towards the Constabulary Concept«.

1.3. Det fælles udviklingsforløb for civile og militære professioner

Professionsbegrebet er et af de mest centrale begreber til forståelse af udviklingen i samfundet. Det er det professionelle lederskab i virksomheder, orga-

nisationer og administrative styrelser, der præger samfundet mere end det lederskab, der baseres på ejendomsretten til produktionsmidlerne.

»It is my view that the professional complex, though obviously still incomplete in its development, has already become the most important single component in the structure of modern societies. It has displayed first the »state« in the relatively early modern sense of that term, and more recently, the »capitalistic« organization of the economy. The massive emergence of the professional complex, not the special status of capitalistic or socialistic modes of organization, is the crucial structural development in the twentieth-century society«, 6, s. 545.

For militæret forstærkes Parsons argument af den teoretiske kendsgerning, at det er at stille Marx på hovedet at hævde, at »... control of the means of destruction has come to determine the means of production«, 7, s. 56.

Når den militære profession er et studie værd er det således fordi det må forventes, at den udvikling, militæret gennemløber, og den tilstand, den militære profession udviser, svarer til andre professioners. Det drejer sig om to forhold, overprofessionalisering og afprofessionalisering.

1.3.1. Overprofessionalisering

Den intellektuelle funktionsspecifikhed har for den militære profession været – med Harold D. Laswells velkendte formulering – »management of violence«, se også 5, s. 15. Men hvor Harold D. Laswell i »Politics, Who Gets What, and How«, N. Y. Free Press, kap. VI, »Skill« hævder, at denne specialisering medfører professionalisering, indtages neden for et mere nuanceret synspunkt.

Med teknologiske, sociale og politiske forandringer har militærprofessionen udviklet sig til også at omfatte afskrækkelse, fredsbevarelse og ikke kun slagmarksrollen«, 8, s. 130. Hvad den militære profession oplever i dag, gælder de fleste andre professioner. De udvider deres funktionsfelt.

»Modern professions are engaged in a constant search for ways of modifying and preserving or restoring (their sense of identity): one-time warriors seek new purpose in threatening war to maintain peace; curers of souls seek fresh relevance as omniscient social workers; and family doctors seek new authority as »specialists in general practice«, 9, s. 37.

Der sker altså, hvad man kunne kalde en overprofessionalisering af de enkelte professioners funktioner. Den militære, medicinske, juridiske beskæftigelse består af ikke kun én, men flere professionsgrene. For militæret er voldsudøvelsen det centrale udgangspunkt. Men det er hverken det eneste eller det almindeligste. Den militære funktion som voldsudøvelse sker ganske vist ikke i fredstid, hvorimod en læges eller jurists funktion svarer til hans daglige gerning. Man kunne derfor hævde, at officeren ikke fungerer, men simulerer i forhold til andre professioner. Men »forberedelse til en mulig funktionel voldsudøvelse gennem daglig strategisk og operationel planlægning i organisationen

og i træningen af en kampstyrke og dets styring på slagmarken er egenskaberne ved den militære professionelle udøver, der berettiger til at fastholde den militære beskæftigelse som en profession, hvad ekspertisen i at kunne bruge et våben, manøvrere heste, skibe eller flyvemaskiner, 10, s. 29, ikke gør.

Det vi altså oplever er at de professionelle funktioner »atomiseres« som følge af teknologiske, sociale og politiske forandringer i samfundet. Det positive heri er, at professionsudøveren er blevet dygtigere. Læger, officerer og jurister er blevet bedre til at helbrede, slås og advokere. Men overprofessionaliseringen har sin pris, som jeg snart skal vende tilbage til.

For den militære beskæftigelse kan denne udvikling anskueliggøres ved at henvise til den omfattende og specifikke karakter, officersgerningen spænder over: Fra operationer på »gråt« niveau, guerilla- og terror-bekæmpelse via konventionel krigsførelse og til overlevelse i en atomar konfrontation. Fra operationer rettet mod ydre trusler til opretholdelse af nationale funktioner i tilfælde af katastrofer, strejker og lock-out'er m. v.

Inden for lægevidenskaben er man nået så langt i funktionsspecifisering, at opretholdelsen af et særligt professorat i »almen praktik« ved Københavns Universitet har været nødvendig.

1.3.1.1. Konsekvenserne af overprofessionaliseringen

Sammen med faldet i massearmeen vil konsekvensen af den funktionelle overprofessionalisering bl. a. være en svækkelse af den militære profession på baggrund af en øget selvrekruttering.

»The existence of highly unrepresentative officer corps during the emergence of the all-volunteer force does not necessarily present a »putschist« threat to parliamentary institutions«, 1, s. 197. Der hersker dog en vis uklarhed i dette udsagn. Når legitimitetssvækkelsen gælder de »militære institutioner«, dvs. det militære bureaukrati, så er alle bureaukratier vel udsat for et legitimitetsfald. Men legitimitetssvækkelsens genstand kan også være den militære funktion, voldsudøvelsen, officersgruppen, dens ansvarsfuldhed i udøvelsen eller dens korpsmæssige normer. Alle 4 udgør de egenskaberne ved den militære profession. Endvidere kan der være helt andre årsager til legitimitetskrisen end den øgede selvrekruttering. F. eks. kan den danske officersgruppe rekrutteres meget bredt, men alligevel være udsat for en manglende legitimitetsbasis i større dele af befolkningen end tilfældet er for USA.

Ændringerne i den militære beskæftigelse kan også direkte forårsage upåagtede og uvillede identitetsproblemer for officersgruppen, hvad eksemplet fra Canada udtrykker:

»... the Canadian military profession is today confronting an identity crisis primarily because military professionalism in Canada has never been a natural healthy growth. This crisis was inevitable as soon as a Canadian government began the painful task of defining Canada's defence priorities with primary

attention to strictly domestic needs«, se Gray, Colin S.: »Defence Policy and the Military Profession: What are Canada's Soldiers to do?« s. 75 i R. B. Byers & Colin S. Gray: Canadian Military Professionalism: The Search for Identity«, Toronto 1973, ialt 84 s.

Legimitetssvækkelsen af den militære profession kan som sagt skyldes helt andre forhold end selvrekrutteringsgrad og beskæftigelsens specialisering. I selve den militære profession indgår forhold, der klart adskiller den fra civile professioner, og som følgelig kan have påvirket den fremhenskende opfattelse heraf. Formodentlig kan det være forklaringen på, at befolkningen i USA i følge interview-undersøgelser foretaget fra 1925 - 1963 konstant har placeret den militære profession over normale beskæftigelser, men under etablerede professioner som læge og jurist, 11 s. 43 - 47.

1.3.2. Afprofessionalisering

Den militære beskæftigelse er ikke blot blevet overprofessionaliseret, den er også blevet afprofessionaliseret. Det vil sige, at stadigt flere civile overtager tidligere militære beskæftigelsesopgaver.

Det seneste eksempel på denne udvikling er forslaget om at lade civile forrette vagttjeneste på kasernerne. Endnu tydeligere kan denne tendens iagttages højere oppe i den militære organisations hierarki, hvor civile specialister besætter oprindelige officerspositioner. Det betyder ikke, at militæret er uden indflydelse på den strategiske og praktiske tilrettelæggelse af arbejdet inden for forsvaret. Således er de militært vigtige kontorer i Forsvarsministeriet stadig besat af officerer, mens f. eks. personalekontoret for civilt ansatte har en civil kontorchef. Men den generelle tendens har i udlandet været at civile specialister i stigende grad befolker stabene på bekostning af officersgruppen.

1.3.2.1. Konsekvenserne ved afprofessionaliseringen

Afprofessionaliseringen af den militære beskæftigelse finder sit sidestykke i det civile liv. De holdningsmæssige konsekvenser af over- og afprofessionaliseringen må forventes at være et autoritets- og legimitetsfald i befolkningen, der generelt er blevet mere skeptisk over for læger, jurister og officerer.

Bl. a. som reaktion heroverfor vil den professionelle stand til sikring af egne rettigheder blive mere fagforeningsorienteret. Sat på spidsen har der vist sig tendenser også i Danmark, der bekræfter, at den militære professionelle gruppe vil være mere interesseret i at kæmpe for egne løn- og arbejdsvilkår end for nationen. Tydeligst er denne tendens nok hos de mindst professionelle NCO, menigt og civilt personel, men officerskorpset kan næppe modstå presset fra de lavere grupperes faglige resultater. Den militære professionalisme, forstået som officerskorpsets holdninger til egen funktion og stand, er blevet afløst af korporatisme. Eller mere præcist udtrykt, især A-officerer vil søge faldet i korpsånden indadtil, kompenseret gennem fagligt fællesskab udadtil, mens de

øvrige militære og civile tjenestegrupper omvendt søger at opnå professionel status og korpsånd indadtil ved at frem- og optræde fagligt stærkt udadtil.

1.3.3. *Afrunding*

Mere bredt formuleret kan der i disse år konstateres to modsat-rettede holdninger inden for professioner. Den »traditionelle« professionsrolle, der koncentrerer sig om sin funktion i tilbagetrukkethed fra det øvrige samfund, og den »fagforeningsprægede« professionsrolle, der viser stigende interesse for løn og arbejdsvilkår. I sidstnævnte kategori findes en yderligere udvikling af professionsrollen i retning af en »samfunds-bevidst« rolleopfattelse, hvor det kræves af professionsudøveren, at han relaterer sin funktion til sin samfundsideologi.

Det er min fornemmelse, at disse tre roller ligger i forlængelse af hinanden og at den enkelte profession, hvad enten der er tale om læge, arkitekt, jurist osv., vil opleve et standsmæssigt forløb i overensstemmelse hermed. Da denne udvikling også formodes at gælde for officerskorpset, er det op til det civile samfund at tage bestik af situationen.

1.4. *Civilisationens voldsmonopol*

Problemet ovenfor om officersstandens skift fra »traditionel« til »fagforeningspræget« rolleopfattelse får en yderligere dimension ved betragtning af grundlaget for vor civilisation. Uden at blive alt for lyrisk er det vel korrekt at fastslå, at forudsætningen for civilisationen er samfundsborgernes nok ubevidste og underforståede overdragelse af voldsudøvelsen til et centralt organ, der så på sin side har betinget sig monopol herpå.

»Det er blevet vist... hvorledes centrale organer skridt for skridt har udviklet fastere monopolinstitutioner for legemlig vold. Den ejendommelige stabilitet ved det psykologiske selvtvungne system, der fremtræder som et væsentligt træk ved ethvert »civiliseret« menneskes habitus, står i nær forbindelse med udviklingen af monopolinstitutionen for legemlig vold og den voksende stabilitet i de samfundsmæssige, centrale organer«, 12, bind II, s. 320.

Mennesket har pålagt sig selv at afstå fra vold til gengæld for at samfundsinstitutionen »i videste omfang sikrer det mod pludselige overfald, med chockagtigt legemlig vold«, 12, op-sit.

Herefter har det civiliserede samfund legitimeret en gruppe, officererne, til at udøve denne voldsfunktion. For det enkelte samfundsmedlem er der opnået en beskyttelse mod uorganiseret vold på bekostning af lovligheden til at tage sig selv til rette. Man kunne tale om »civilisationens forsikringsprincip«, hvor den enkelte mod et mindre præmietab (afgivelse af selvtægt) sikrer sig mod det store og pludselige tab (beskyttelse mod overfald).

Men voldsudøvelsen har gennem de sidste 4 tiår skiftet karakter. Med henvisning til Hans Speier, »The Social Types of War«, s. 445 - 454 i AJS, 46,

1940 - 41, kan der skelnes mellem 2 typer krige, den *instrumentelle* og den *absolutte*.

Absolut voldsudøvelse har til hensigt fuldstændigt at destruere fjenden. Konfrontationen er præget af mangel på aftaler og restriktioner. Guerilla-, terror- og borgerkrige er eksempler på absolut voldsudøvelse, og det er denne volds-type, der er taget til.

Den instrumentelle krigstype er baseret på visse elementære regler. Målet er ikke at ødelægge fjenden, for det kan i en kernevåbentidsalder ikke forhindres, men at afskrække ham i kraft af den militære gengældelse.

I større omfang kan den absolutte voldsudøvelse konstateres i 1930'erne ved Japans overfald på Kina, og i den spanske borgerkrig. I 1940'erne er modstandsbevægelserne mod den tyske besættelse et andet eksempel. I 1950 - 60 og 70'erne anvendes den absolutte krigstype i forbindelse med kolonifrigørelserne i Asien (Indonesien, Vietnam) og Afrika (Algier, Angola), civile modstandsbevægelser i Øst-Europa (Warszawa, Ungarn og Tjekkoslaviet), byguerilla-virksomhed i Latinamerika og Nord-Irland samt terrorisme rettet mod højt civiliserede samfund som Israel, Japan, BRD og Italien, 13, s. 32 f.

Absolutte krigstyper bliver ikke skånselsløse, fordi illegitime grupper starter dem, eller de civiliserede demokratier er imod voldsudøvelse (14, s. 5), men fordi de udgør en udfordring til nationalstatens eget voldsmonopol, uden hvilket troen på det civiliserede samfund ikke kan sikres, og fordi den absolutte voldsudøvelse giver sig til kende i stadig mere organiseret form.

For officeren er den absolutte voldsudøvelse i forhold til den instrumentelle den mest fremmede og for den militære profession endog katastrofal. For at opnå resultater i denne absolutte konfrontation føler officeren sig ofte tvunget til at benytte de samme midler, terror, tortur, vold mod civile osv. som modstanderen. Det indebærer et fald i hans selvopfattelse, professionalisme, når han fungerer i strid med sin etiske ansvarsfuldhed. Det vil dog kun for en tid anbringe officeren, især den heroisk-traditionelle, i et dilemma, når han stilles ansigt til ansigt med den uheroiske virkelighed, (se 1 og 5). Men officeren kan og skal kunne fungere i disse situationer og endog tilpasse sig dem uden voldsudøvelse, hvad de netop kan i kraft af deres professionelle egenskaber, se David N. Salomon, *The Soldier Self and the Peace-Keeping Role: Canadian Officers in Peace-Keeping Forces*, s. 52 - 69 i 57 eller for et dansk bidrag Verner Goldschmidt, *Konflikt uden Vold*, 166 s. København 1974, Gyldendal.

Mens det for officeren kan være et problem at tilpasse sig denne ændring fra instrumental til absolut konfrontation - også i FN-sammenhæng, hvis han placeres i en ideologisk konflikt med marxistiske eller revolutionære undertoner - så er problemet større for samfundet, hvis dets civile medlemmer begynder at miste troen på det civiliserede samfunds evne til at beskytte borgeren mod de pludselige, irrationelle og tilfældige overgreb. I så fald er det spørgs-

målet for borgeren, om hans selvtvungne afgivelse af voldsmuligheden til samfundet bør vedvare.

En sådan udvikling rummer næsten uoverskuelige konsekvenser, når det erindres, at civilisationens forudsætning som hævdet af 12, s. 320, op-cit., er den psykologiske mekanisme, hvor vi i tillid til samfundet har overladt det retten til monopoliseret voldsudøvelse. Hvis stigningen i absolutte konfrontationer ikke aftager, kræves der ikke blot tilpasning til den nye situation fra officersside, men også fra samfundets. For mig at se ligger der ikke blot en konfrontation mellem samfundets magtmonopol og dets egen voldelige adfærd, se Verner Goldschmidt, s. 142 et passim, op cit., men konflikten kan også eksistere mellem civilisationens krav til os om selvtvang og demokratisk ret for os til selvudfoldelse.

Et indicie for denne sammenhæng mellem etableringen af den militære profession og udviklingen af civilisationen kan historisk gives, idet den militære profession først opstod, da monarker og senere politiske forsamlinger gav en gruppe ret til monopol på at kæmpe under et politisk lederskabs legitimitet og ansvar og at det skete i kraft af denne gruppes ekspertise og uanset dens sociale eller ideologiske baggrund (15, s. 192):

»Military professionalism« refers to an officer class conforming to a model according to which the recruitment, training, and assignment of its members are carried out entirely in terms of internally formulated criteria. It is best understood in opposition to a nonprofessional officer class, which can be defined as one where these processes are more or less determined by the ideological and social biases of the dominant political system«.

Officerer i lejetropper, der var mindre pålidelige for den politiske myndighed, udgør overgangen mellem den professionelle og den ikke professionelle officersstand. I den vestlige verden er det muligt at notere et direkte udpeget officerskorps underlagt en politisk myndighed til 1585, hvor det hollandske regeringsråd foretog en sådan handling i sin revolte mod det Habsburgske monarki.

Hermed er ikke sagt, at den militære profession som sådan opstod på dette tidspunkt. Det afhænger af, hvad der lægges i begrebet den militære profession. Hvis der tænkes på den militære professions funktion, voldsudøvelse, så »repræsenterer militæret en af de ældste professioner i verden«, 16, s. 8.

På den anden side er den militære profession – forstået som en officersgruppes daglige og kontinuerlige beskæftigelse først etableret i nyere tid, 10, s. 30: »Although warfare is a time-honored pursuit and military institutions are largely coercive, it does not follow that the military constitutes the »oldest profession« at least not in any strict sociological sense. On the contrary, professionalization of the officer corps is a relatively recent development brought about by the twin forces of industrial development and modern nationalism«.

Hersker der uenighed om, hvornår den militære profession opstod, eksisterer der til gengæld ingen usikkerhed om, på hvilket grundlag den opstod.

Den etableredes i kraft af den politiske legitimitet fra en myndighed til en gruppe i form af en kommission og monopol til voldsudøvelse (17, s. 269).

Følgelig er det politikernes opgave at ændre officerskorpsete forudsætninger og betingelser for den militære funktionsudøvelse. I hvert fald bør de signalere det og sørge for at forsvaret indgives forståelse og midler til konfliktløsning med og uden vold.

2. Professionsteori – og den militære profession

I artiklens første halvdel indgik den militære profession centralt. I det følgende skal det generelle professionsbegreb afklares. Først trækkes forskellen op mellem en profession og en beskæftigelse. Dernæst påpeges hvorved den militære profession adskiller sig fra civile professioner. Afsluttende opstilles en professionsmodel, der netop inddrager den forandring af gruppe- og mere præcist fagforeningspræget art, der blev omtalt ovenfor under pkt. 1.3.

2.1. Profession contra beskæftigelse

Professioner adskiller sig på flere områder fra »normale« beskæftigelser. Professionen kendetegnes ved en specifik funktion, mens beskæftigelser må defineres ud fra individets placering i en organisation eller i et sæt af aktiviteter, 8, s. 445. Nu kan professioner ikke altid skelnes skarpt fra semiprofessionelle beskæftigelser, men et afgørende træk ved en profession foruden produktions-specifikhed er dens intellektuelle karakter, se f. eks. 18, s. 60 - 63 / 6, s. 536 / 19, s. 632 b, og alment anerkendte betydning for samfundet, 19, s. 632 b. Denne anerkendelse fra samfundets side omsættes ofte i en samfundsmæssig legitimitet i form af en statslig licensudstedelse. Licensudstedelsen beskytter standen udadtil og sikrer den ofte en monopolstilling, men muliggør også en udelukkelse af den skruppelløse udøver indadtil, 19, s. 632, ofte afgjort af standen selv.

Som et yderligere kendetegn ved professioner peges på det særlige forhold mellem den professionelle udøver og hans klient. Det består dels i klientens autoritetsfølelse for den professionelle udøver, 20, s. 7 / 21, s. 542, der giver sig udslag i dennes høje samfundsstatus. Dels i udøverens særlige ansvarsfuldhed i udøvelsen, der »... tends to make the practioner's own interests dependent on his serving the interets of his client to the best of his abilities«, 18, s. 0, og hvis »... social responsibility distinguishes the professional man from other experts with only intellectual skills«, 20, s. 9.

De særlige fordele for en professionel stand: prestige, legitimitet, autoritet, selvkontrol, »metode-frihed« og udøvelsesmonopol forklarer, hvorfor stadig flere beskæftigelser søger anerkendelse som profession og hvorfor eksisterende professioner som medicin, religion, jura stadig søger at forsvare og udbygge deres position, 9, s. 37.

Men disse fordele er afledede virkninger af en profession, ikke egenskaber ved professionen. En beskæftigelse bliver ikke til en profession alene i kraft af ydre forhold som samfundets legitimitet af dens udøvelse, standens prestige, metodefrihed, autoritet og udøvelsesmonopol. KZ-lægers ugerninger havde det ydre skær af legitimitet, men var uprofessionel, fordi den svigtede den etiske ansvarsfuldhed i udøvelsen. Derimod kan det ikke være rigtigt, at »en læge ophører med at være læge, hvis han bruger sin ekspertise til antisociale gøremål«, som hævdedet af 20, s. 9. KZ-læger ophører ikke funktionelt med at være læger, men professionelt. Derimod kan læger funktionelt set ophøre med at være læge, hvis han mangler ekspertisen og optræder som amatør. I begge tilfælde er der tale om uprofessionel adfærd. Men i første situation er begrundelsen herfor en holdningskrænkelser, i den anden en funktionsbrist.

Af det ovenfor nævnte fremgår, at professioner i dag har flere karakteristika, men kun få egenskaber. De kan sammenfattes i intellektuel funktionsspecifikhed eller *ekspertise*, *gruppekarakteristika*, samt deres udøverens holdning til disse 2 forhold henholdsvis *ansvarsfuldhed* og *korpsånd*. Det skal for en ordens skyld nævnes, at 20, s. 7 ff. omtaler det første og de to sidste begreber som en professionens 3 egenskaber.

2.1.1. Måling af profession i forhold til beskæftigelse

Afgørelsen af, om en beskæftigelse kan hævdes at være en profession, afhænger af målemetoder og professionskarakteristika.

To målemetoder kan udskilles, en kvalitativ og en kvantativ. Den kvalitative eller typologiske udskiller hovedegenskaber ved en profession, hvorefter enhver beskæftigelse kan kategoriseres som enten »profession« eller »ikke-profession« (22, s. 9 ff.). Den kvalitative metode er altså deterministisk. Således ekskluderes den militære profession af nogle forskere, fordi »... the service which soldiers are trained to render is one which it is hoped they will never be called upon to perform«, 23, s. 3, eller fordi beskæftigelsens mål er u-professionelle. »Professionals (læger og jurister) may be employed by organizations whose goals are *non-professional*, such as industrial and military establishments«, 24, s. 78.

Den kvantitative eller gradualistiske målemetode placerer beskæftigelser på et kontinuum, der går fra 0 (= mindst professionelt betonet) og til 1 (= mest professionelt præget) efter visse almenlydige variabler. På denne professionskala og i overensstemmelse med de 4 egenskaber nævnt ovenfor, intellektuel funktionsspecifikhed, gruppekarakteristika, ansvarsfuldhed og korpsånd kan alle beskæftigelser placeres. Nærmest 0 og altså mindst professionel vil være beskæftigelser som skopudser, vinduespolerer og pølsemænd, og nærmest 1 vil beskæftigelse som læge, jurist, præst og officer blive anbragt.

Fordelen ved denne kvantitative, statistiske metode er, at den ikke stiller sig i vejen for empirien. En empirisk undersøgelse af en beskæftigelse, som vi

typologisk har defineret som profession kan vise sig at have mindre grad af af f. eks. korpssånd end en beskæftigelsestype, der – ceteris paribus – er blevet kategoriseret som ikke-professionel. Dertil kommer, at professioner ikke defineres som sådanne blot fordi befolkningen giver dem en høj prestige eller beskæftigelsens udøvere har aspirationer om at fremstå som professionelle.

2.2. *Forskellen mellem civile og militære professioner*

Forskellen mellem de civile og den militære profession(er) kan sammenfattes i 3 forhold. For det første fungerer officersgruppen i en totalsituation, dvs. »... en bopæl og et arbejdssted, hvor et stort antal af ens stillede individer, afskåret fra det bredere samfund i en betragtelig tid, sammen henlever en aflukket og administreret tilværelse«, 10, s. 55.

Egentlig stammer udtrykket fra Erving Goffman, *On the Characteristics of Total Institutions: The Inmate World*, s. 16 ff., i Donald R. Cressey (ed.), *The Prison: Studies in Institutional Organization and Change*, N. Y. 1961. Findes også i E. Goffman, *Asylums*, s. XIII, N. Y. 1961.

For det andet foregår inden for den militære organisations rammer den uddannelse og træning, der for civile uddannelsers vedkommende finder sted uden for det senere arbejdsmiljø. Herved foregribes ikke blot den militære organisation, 17, s. 273, men der sker en »fusion af profession og organisation«, 17. Denne sammensmeltning er ingenlunde friktionsfri. Hvor organisation og profession konfronteres, plejer førstnævnte at vinde.

»Within the profession, levels of competence are distinguished by a hierarchy of ranks; Within organization, duties are distinguished by a hierarchy of office« . . »Although in practice there are exceptions to this principle, the professional character of the officer corps rests upon the priority of the hierarchy of rank over the hierarchy of office«, 20, s. 16 f.

For det tredje er den militære profession politisk bestemt. Officeren har kun én klient, statsmagten, der på grund af voldtmonopolet har givet den militære profession et politisk præg sammenlignet med civile professioner som læge, præst og jurist. »Ingen anden organiseret profession af tilsvarende størrelse har omfanget, strukturen, sammensætningen og formålene for hvilke den eksisterer, bestemt af en vælgeropinion og et ydre politisk forholds diktat«, Adrian Preston, »The Professions of Arms in Postwar Canada 1945 - 70. Political Authority as a Military Problem«, s. 192 i *World Politics* 1971, 23 (januar) s. 189 - 214.

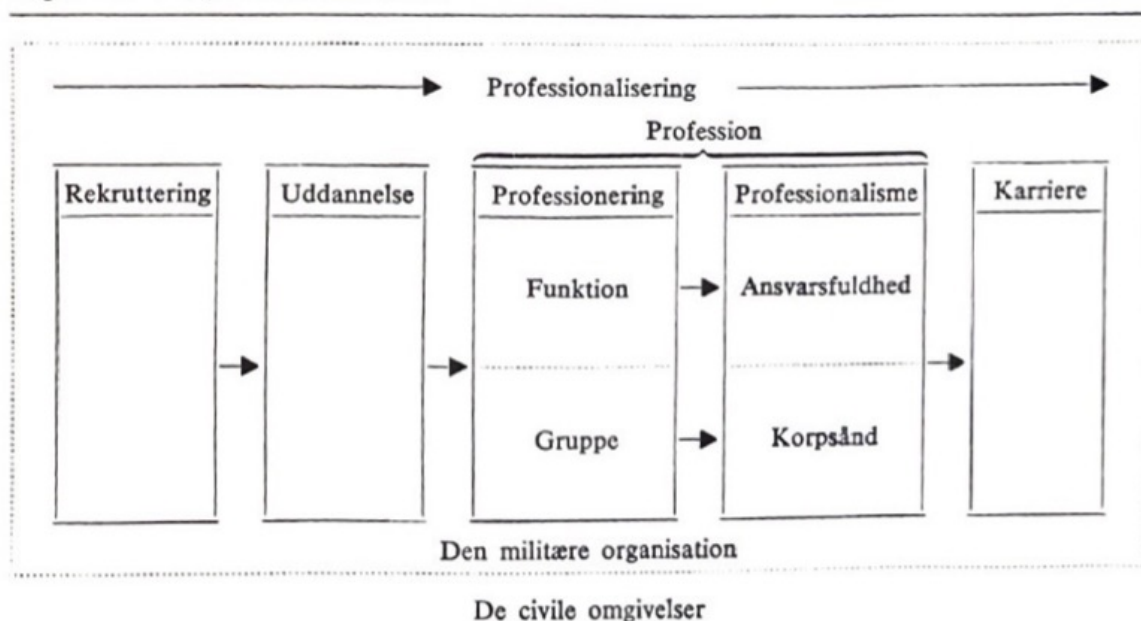
2.3. *Professionsmodellen*

Nedenstående professionsmodel, fig. 2, viser udviklingsforløbet for en profession, den være civil eller militær. Den er baseret på en systembetragtning. Mellem 7 boxe forefindes en entydig sammenhæng illustreret ved retningsbestemte pile. Disse pile går fra venstre mod højre. Ved hypoteseopstilling indebærer

det, at der kun kan testes påstande fra en box og til en tidligere. Konkret betyder det, at der for så vidt angår rekrutteringen alene »hypoteres«, at f. eks. sø-officerer overvejende rekrutteres fra højere sociale statuslag end fly- og hærkadetter. Derimod vil der ikke blive postuleret en sammenhæng i den modsatte retning, at unge fra overklassen, der søger en militær karriere, overvejende går ind i Søværnet. Forskellen mellem de 2 postulater ligger ikke kun i deres konklusion, men også i deres tidsmæssige placering. Hypotesen i det første eksempel udtrykker en konstatering af noget sket. Postulater af den sidstnævnte art foruddiskonterer virkeligheden.

Dette udgangspunkt generer ikke »springende« hypoteser, f. eks. mellem box 7, karriere, og box 1, rekruttering, i form af at topposter besættes af de socialt højest placerede. Modellen tillader også 3- eller 4-sidede hypoteser om, at officerer på topposter er af politisk liberal observans med taktisk operativ beskæftigelses- og uddannelsesbaggrund og kommer fra socialt højere lag. Endelig muliggør modellen hypotesedannelse inden for den enkelte box, f. eks. at søofficerer kommer fra Københavnsområdet, med selvrekrutteringsbaggrund og fra de højere sociale lag, sammenlignet med studenter ved Københavns Universitet.

Figur 2. Professionsmodellen

Figur 2 viser udviklingsforløbet (professionaliseringen) for et individ, en gruppe eller en beskæftigelse henimod professionel status. 4 egenskaber udgør en profession: funktion, gruppe, ansvarsfuldhed og korpsånd. Karrieren er ganske vist også bestemt af den militære organisation, men kan også udtrykke et professionelt ideal, idet kun de bedste officerer opnår de højeste grader.

2.3.1. *Professionsmodellens anvendelsesområde*

Modellen kan anvendes til at beskrive professionaliseringen, se pkt. 2.3.2.1, (udviklingsforløbet) for et individ, en gruppe eller en beskæftigelse henimod en professionel tilstand.

Beskæftigelsen professionaliseres gennem individers rekruttering og uddannelse til en bestemt funktion. I kraft af dette funktionsfællesskab blandt en afgrænset gruppe etableres holdninger henholdsvis til funktionen, ansvarsbevidsthed og til gruppen, korpsånd.

På det individuelle plan finder et tilsvarende forløb sted. Et individ rekrutteres og uddannes til en bestemt funktion og kommer derved til at tilhøre en karakteristisk gruppe. På baggrund heraf opstår en ansvarsfuldhed over for funktionen og en gruppefølelse i form af korpsånd over for standen.

Professionaliseringsmekanismen (pilene) er ikke deterministisk bestemt. En beskæftigelse eller et individ kan få afbrudt udviklingen hen imod professionen på et hvilket som helst sted i forløbet. I den konkrete model er professionen som sagt anbragt i den militære organisation. Hermed tilkendes 2 forhold. For det første at rekruttering og uddannelse aktuelt foregår i den militære organisation. For mange civile professioner finder rekruttering og uddannelse sted i en anden organisatorisk sammenhæng end det senere funktionssted. Det gælder dog ikke civile studerende, f. eks. læger og jurister, som senere ansættes på deres læreanstalt som undervisere og forskere.

For det andet indtræder i kraft af organisationen et nyt mål for den professionelle udøver, karriereplaceringen. Mens både beskæftigelsen og individets grad af professionel adfærd kan måles gennem professionering og professionalisme, er der med karrieremønstret givet individet et yderligere motiv ved siden af en professionel-faglig dygtig, nemlig at opnå en høj hierarkisk placering. I den udstrækning de professionelle udøvere selv bestemmer karriereforløbet kan det siges at udtrykke professionsgruppens tilnærmede ideal.

Genstanden for en undersøgelse af en profession kan være pilene, professionaliseringsmekanismen, eller boxene, herunder de 4 boxe, der tilsammen udgør en profession, eller begge dele.

I boxene indgår en bestand der kan opgøres på et tidspunkt. Ved at sammenligne den samme population på to forskellige tidspunkter og i 2 på hinanden følgende boxe kan professionaliseringsmekanismernes effekt afdækkes. Indholdet, bestanden, i én eller flere boxe, kan opgøres isoleret, for flere professioner (læger contra officerer), tværnationalt (officerer i Danmark og i USA), og over tiden (officerer før og nu).

I modellen kan udskilles to typer data, objektive identitets- eller baggrundsdata, box 1, 2, 3, 4, og 7, samt subjektive holdningsdata, box 5 og 6. Uanset denne sondring fremtræder bestanden i hver af de 7 boxe med Max Weber's formulering som »aktuelles Verstehen«, mens tolkningen heraf vil være »erklærendes Verstehen« (se Max Weber, »The Theory of Social and Economic

Organization», s. 94 ff., N. Y., Free Press, 436 s., 1964. Paperback, Talcott Persons, ed.).

2.3.2. Begrebsafklaring

Som allerede antydnet muliggør professionsmodellen tillige en præcisering af forskellige professionsbegreber, her koncentreret til 3 benævnelser, professionalisering, profession og professionalisme.

2.3.2.1. Professionalisering

Professionalisering angiver en proces henimod en profession. Det kan enten være en beskæftigelse eller et individ, der udvikles i professionel funktionel eller mental retning.

Professionaliseringen af en beskæftigelse vil ofte være bestemt af ydre teknologiske eller politisk forhold, mens professionalisering af et individ tilkender giver den proces, der tilpasser ham hertil, funktionelt og holdningsmæssigt. I modellen er denne konfrontation mellem beskæftigelse og individ ikke medtaget. I modsætning til 22 hævdes der nemlig en parallellitet mellem disse to, således at den professionelle udøver erkendes inden for visse grænser at kunne påvirke sin egen funktion uden først at skulle påvirke omgivelserne udenfor.

Således tages der ikke stilling til hvad der kom først, den professionelle læge eller den medicinske profession. Disse 2 elementer betinger hinanden. Inden for rammerne af professionaliseringen af et betydningsfuldt debatpunkt » . . om det er individets selv-selektion eller socialiseringen der er den vigtigste med hensyn til at forme den professionelle attitude . . .«, 26, s. 78. Mere konkret kan problemstillingen formuleres således med henvisning til den militære profession: Når det konstateres, at officerer generelt har en konservativ politisk opfattelse skyldes det så, at det er konservative personer, der bliver officerer (selv-selektion) eller indlæres de en konservativ holdning (socialisering).

2.3.2.2. Profession/Professionering

En profession er en betegnelse for en specifik beskæftigelse eller stand. Professionering er udøvelse heraf. Enten direkte ved den daglige praktisering eller indirekte gennem den gruppemæssige fremtræden. Det er nok artiklens væsentligste tese, at gruppefremtræden i form af uniformering, faglig organisering og optræden, videnskabelig kontakt gennem tidsskrifter og ved konferencer os. udgør et selvstændigt element til etableringen af en profession og er genstand for en stadig opprioritering i forhold til de 3 andre elementer, der er bred enighed om indgår i en profession: Funktionel ekspertise, korpsånd og ansvarsfuldhed, se 20, s. 7 ff. / 16, s. 9 / 27, s. 211 ff. / 8, s. 129 ff. og 28, s. 7 ff.

Nødvendigheden i at inddrage gruppeaspektet i professionsbegrebet er ikke kun praktisk begrundet, men også teoretisk. I modellen figur 2 eksisterer en sammenhæng mellem den funktionelle udøvelse og følelsen af ansvarsfuldhed

under varetagelsen heraf. Foruden disse 2 elementer indgik korpsånden alene i professionsbegrebet. Men korpsåndsfølelsen kan kun forstås under forudsætning af et gruppeelement. Først hermed hersker der, som figur 2 viser, symetri.

Årsagen til den praktiske styrkelse af gruppeaspektet hænger som nævnt tidligere sammen med overprofessionaliseringen af beskæftigelsen og afprofessionalisering af beskæftigelsespositionerne, se afsnit 1.3. For at imødegå denne udvikling søger professionsudøverne at styrke sig. Da korpsånden bl. a. på grund af den funktionelle overprofessionalisering er aftagende, kompenseres herfor organisatorisk. Dertil kommen en yderligere skærpelse gennem stadig flere professionelle udøvers funktionering i en organisatorisk ramme, hvor de civile professionsudøvere tidligere praktiserede individuelt. I konfrontationen mellem profession og organisation har professionsudøverne erkendt nødvendigheden af selv at organisere sig.

Endelig ses styrkelsen af gruppeaspektet også for beskæftigelser, der professionaliseres. Manglende funktionel specifikhed og ekspertise søges imødegået gennem kraftigere gruppeadfærd.

Disse betragtninger gør det rimeligt at inddrage de tidligere omtalte 4 elementer i professionsbegrebet og ikke kun 3, også fordi disse 4 elementer indgår i et relativt forhold til hinanden. En funktionel specifik og oprindelig markant ekspertise (præstestanden), kan gruppe- og holdningsmæssigt stå svagere. Omvendt kan en bredere og mindre ekspertbaseret beskæftigelse imødegå dette gennem en kraftigere gruppeadfærd og øget holdningsbevidsthed (børne- og ungdomspædagogerne).

Disse betragtninger indebærer ikke, at en profession undlader at udbygge de øvrige 3 elementer. Tværtimod søger nyetablerede beskæftigelser ofte at styrke de uddannelsesmæssige krav, hvilket i sig selv giver anledning til øget specialisering og udadtil kan indebære muligheden for en senere samfundsmæssig legitimitet og dermed en højere status for gruppemedlemmerne.

2.3.2.3. *Professionalisme*

Professionalisme betegner en holdning. Mange »-isme«-begreber henviser samtidigt til et indhold, marxisme, protestantisme, funktionalisme. Det er for at undgå denne sammenblanding af identitets- og ideologisk indhold, at termen professionalisme alene er reserveret holdninger hos professionsudøvere. Når holdninger rettes mod beskæftigelsen kaldes den ansvarsfuldhed, og når den gælder gruppen, korpsånd. Men professioner er først sådanne, når disse holdninger eksisterer generelt hos dens udøvere. Der skal med andre ord være tale om et holdningsfællesskab omfattende den konkrete beskæftigelse og de øvrige professionelle kolleger. Da holdningsfællesskabet alene er begrænset til professionens forhold, kan den kaldes intern professionalisme. Ekstern professionalisme foreligger, når professionsudøvere har et holdningsfællesskab til

forhold og forteelser uden for professionen. Jurister vil f. eks. kunne have et overvejende konservativt holdningsfællesskab, mens socialrådgivere kan forventes at besidde en mere progressiv samfundsopfattelse. Mens den interne professionalisme er en betingelse for at der foreligger en profession, gælder det ikke den eksterne professionalisme.

At professionsudøvere ofte tenderer mod at have holdningssammenfald både for så vidt angår indre professionelle og ydre samfundsmæssige forhold ændrer ikke ved at der oftere er klarere afvigelser for så vidt angår den eksterne professionalisme end den interne.

3. Slutning

I artiklens første halvdel blev det på grundlag af en analyse af den militære profession søgt påvist, hvordan professioner samtidigt både over- og af-professionaliseres, dvs. både opdeles i en lang række afgrænsede funktioner inden for samme profession, tænk blot på læge-professionen, samt infiltreres af andre faggrupper.

I anden del af artiklen påpegedes det på et teoretisk grundlag, hvordan professionerne søger at hindre denne udvanding af deres funktion ved at styrke det gruppemæssige eller organisatoriske element i enhver profession.

Hvis jeg må vende tilbage til historien i indledningen, så har marshal Mac Mahon's bemærkning om at »continuez comme ca« fået en drejning. Professioner er ikke blot »fortsat« men har især igennem den sidste generation i høj grad tilpasset sig de teknologiske og bureaukratiske ændringer i samfundet.

Synes professioner derfor upåvirket af disse forandringer, og med profession tænkes såvel på den enkelte udøver, standen som beskæftigelsen, så er det netop udtryk for i hvor høj grad de har ændret sig. Lad mig forsøge med mit franske endnu engang: »Plus c'est la meme chose, plus ca change«.

Kommenteret litteraturliste over professionsbegrebet og den militære profession

1. Janowitz, Morris

1976

Military Institutions and Citizenship in Western Societies, s. 185 - 204, AFS bd. 2. No. 2,

Belyser først begrebet »borgerskab« og dernæst militærets komplekse rolle i den historiske udvikling i vigtige vestlige lande ud fra 3 faktorer:

1. De første borger-armeer, der var revolutionære og nationalistiske (i USA og Fr.), og dette forholds betydning for staternes udvikling i mere demokratisk retning, hvilket igen fik militæret til at acceptere den civile kontrol her i vesten, hvad der ikke skete andre steder.

2. Teknologien, der repræsenterer perfektioneringen af krig, bærer samtidig sin egen undergang i sig, hvorfor militæret nu mere må afskrække end udøve vold, hvad der igen har muliggjort troppereduktioner, fra massearme til hvervet forsvar.

3. Officerskorpsets forandring, dels med hensyn til en bredere rekruttering påbegyndt efter den fr. revolution i 1789 og dels holdningsmæssigt, fra den heroiske officer, der ikke deltager i politik, og til den »management«-officer, der personligt og organisatorisk bliver stadig mere inddraget i de politiske processer.

2. *Stupak, Ronald*

1968 The Military's Ideological Challenge to Civilian Authority in Post World War II France, s. 582 - 604, Orbis (sommer)

Fr. Efter en kort gennemgang af den 4. republiks civile og militære relationer, opstilles det franske forsvars (især hærens) forsvarsideologiske doktrin (om »revolutionær krig mod kommunismen« og for et nyt samfund), og hvordan de Gaulle søgte at »udspille« militæret. Der mundes ud i generelle forslag til styring af militæret, dels baseret på en ideologisk holdningsændring hos officererne, der må forstå, at der ikke findes militære (endelige) løsninger på politiske problemer og dels i et krav om styrkelse af de civile regeringsorganer.

3. *Lang, Kurt*

1968 The Military Putsch in a Developed Political Culture: Confrontations of Military and Civil Power in Germany and France, s. 202 - 228 i J. van Doorn, Armed Forces and Society. Sociological Essays, 386 s. Haag, Paris, Mouton

BRD, Fr. Viser at de forsøgte men mislykkede kup i Tyskland i 1944 og Frankrig i 1961 skyldes de modne politiske institutioner tillige med militærets professionelle holdning og traditionelle modvilje mod politik understøtter herved S. P. Huntington, 20.

4. *van Doorn, Jacques A. A.*

1975 a The Decline of the Mass Army in the West, s. 147 - 157, AFS bd. 1, No. 2.

På baggrund af de konstant faldende militærstyrker i Belgien, DK, Frankrig, Holland, Norge og UK vist for årene 1964 - 1968 - 1973 påpeges nødvendigheden af øget civil kontrol med militæret i form af flere civile eksperter på politiske top-poster i Forsvarsministerierne, øget militær ekspertise stillet til rådighed for parlamentet, officerer uddannet på civile højere læreanstalter og kortere karriereforsløb for visse officerskategorier.

5. *Janowitz, Morris*

1960/71 The Professional Soldier: A Social and Political Portrait, N. Y. Free Press.

Her benyttes reprint-udgaven fra 1971 med tilføjet prolog, ialt 464 s.

USA. Hovedværk inden for militærsociologien. Ud fra et teknologisk-organisatorisk perspektiv beskrives USA's officerskorps fra ca. 1910 - 1960.

De 5 hypoteser (Forandring i den organisatoriske autoritet, tilnærmelse mellem militære og civile elites kundskaber, ændring i officersrekrutteringen, eksistensen af et karrieremønster samt -udvikling i den politiske indoktrinering) testes, diskuteres og bekræftes.

Prologen (1971) koncentrerer sig om, hvordan vi kan fastholde de civile værdier i militæret (f. eks. tilnærmelse mellem civil og militær uddannelse/nye lederskabsformer) nu da centrale støttepunkter herfor især den almindelige værnepligt med dens massearme) er borte og ved overgang til hvervet forsvar.

6. *Parsons, Talcott*

1968 Professions, s. 536 - 547 i International Encyclopedia of the Social Sciences, bd. 12, Sills, David L. (ed.), N. Y., Macmillan and Free Press.

For øvrig professionslitteratur, se 9, 18, 19, 23, og 24. Derudover Dædalus-særnr. 92, 4, 1963 med artikler af bl. a. Bernard Barber, Talcott Parsons, Everett C. Hughes og Samuel P. Huntington. Et nyere oversigtsbidrag se Hansjürgen Daheim, Berufssoziologie, s. 1 - 100, i R. König, Handbuch der empirischen Sozialforschung, band 8, 1977 Stuttgart.

7. *Moskos, Charles C. Jr.*

1976 The Military, s. 55 - 77 i Annual Review of Sociology, vol. 2.

8. *Jordan, Amos A. & William J. Taylor Jr.*

1973 The Military Man in Academia, s. 129 - 145, Annals bd. 406 (marts).

USA. Viser den bredere funktionelle ramme for officeren, der iøvrigt kompliceres af 3 afgørende forandringer i USA: ofte uklare politiske mål foranlediget af spæn-

dingen mellem terrorbalance og guerillakrig, interne problemer som narkotika, alkoholisme og militærnægtelse samt den teknologiske udvikling med edb og nye våbensystemer, og hvordan uddannelsessystemet søger at leve op hertil. Således foreslås officersuddannelsen baseret på 3 søjler: den tekniske-videnskabelige, den menneskelige evne »for human judgment«, samt »assessment of the values and attitudes which the nation wants its officers to hold«, s. 143.

Iøvrigt beskrives det militære uddannelsessystems omfang og niveaudeling som hos Amos A. Jordan 1971), s. 27.

9. *King, M. D.*
1968 *Science and the Professional Dilemma*, s. 37, i *Penguin Social Sciences Survey*, London.
10. *Lang, Kurt*
1972 *Military Institutions and the Sociology of War. A Review of the Literature With Annotated Bibliography*, s. 337, Beverly Hills/London, Sage.
11. *Coates, C. H. & Pellegrin, R. J.*
1965 *Military Sociology: A Study of American Institutions and Military Life*, 424 s. University Park, Md.
12. *Elias, Norbert*
1969 *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische Untersuchungen*, bd. I + II, 333 s. og 492 s. Især bd. II Zusammenfassung, kap. 1: *Der gesellschaftliche Zwang zum Selbstzwang*, s. 312 - 336.
Argumenterer her for at skønt civilisationen i sig selv hverken er rationel eller irrationel planlagt, s. 313, så er monopoliseringen af et magtapparat i en central stats hænder en forudsætning for civilisationen.
13. *van Doorn, Jacques, A. A.*
1976 *The Military and the Crisis of Legitimacy*, s. 17 - 39 i Harries-Jenkins & van Doorn eds.) *The Military and the Problem of Legitimacy*, 216 s. Beverly Hills, Sage.
Afklarar begrebet »legimitet« og viser grunde til forsvarrets legitimitetskriser: Den generelle politisering over for et neutralt militær, civilisering, isolering og fremmedgørelsen af den militære profession i. f. t. samfundet, samt den generelle afstandtagen fra vold i forhold til militæret som udøvere af organiseret vold.
14. *Feld, Maury D.*
1970 *Professionalism and Politicalization: Notes on the Military and Civilian Control*, 16 s. Paper, *The Perceived Role of the Military*, 390 s., Rotterdam University Press, 1971.
Opregner 6 forskelle mellem den civile og militære profession med hensyn til forhandlingsret, arbejdets omdømme, officersprestige, -opnåelse, begrænset klient (kun staten) og virkefelt, manglende evne og vilje til at »play the social game as others feel it should play«, p. 5, samt udskiller 3 typer af civil kontrol ved rekruttering: indoktrinering, status-allokering og målbeskrivelse.
15. *Feld, Maury D.*
1975 *Military Professionalism and the Mass Army*, s. 191 - 214. AFS bd. 1, no. 2, (Winter).
NL. Viser at den militære profession kom før massehæren og at militær professionalisering skete i overensstemmelse med indremilitære kriterier. Her nævnes den hollandske revolte i 1500-tallet, der ændrede den hidtidige rekruttering fra adelen til en bredere folkelig rekruttering. Denne udvikling, tillige med samfundets erkendelse af militæret som et særligt organ med en høj status, udgjorde forståelseselementerne for den professionelle officer.
Hans uddannelse og dygtighed er så igen grundlaget for massearmeen, foruden nationalstatsideen og den franske revolutions borgersoldat. Således vil faldet i massearmeen stille den professionelle soldats status i et problematisk lys.
16. *Sarkesian, Sam C.*
1975 *The Professional Army Officer in a Changing Society*, 268 s., Chicago, Nelson-Hall, USA.

Beskriver som udenforstående – men meget indforstået – den vanskelige rolletilpasning for officerer til en ny professionel identitet.

17. *van Doorn, Jaques A. A.*
1965 The Officer Corps. A Fusion of Profession and Organization, s. 262 - 282, AES bd. 6, 88.
Hypotesen er, at både den militære profession og organisation bidrager med at understøtte karakteristika ved en profession, hvorfor der er tale om en fusion mellem profession og organisation, som det kendes fra kirkesamfund, hvis præster også afsondrer sig, hvorved beskæftigelsen og beskæftigelsesstedet går op i en højere enhed. Iøvrigt påvises med historiske tal fra Holland, at den bredere rekruttering og den militære profession er kommet efter den militære organisation.
18. *Blau, Peter & Richard Scott*
1962 Formal Organizations, især s. 60 ff., San Francisco, Chandler.
19. *Baruch, Lloyd E.*
1971 Professional Education, s. 632 b - 633 i Encyclopedia Americana.
20. *Huntington, Samuel P.*
1957/1964 The Soldier and the State, 534 s., Cambridge: Havard University Press.
Her reprint-udgaven: N. Y. Vintage Press, 1964.
USA, Fr. BRD., UK.
Et hovedværk inden for den militær-sociologiske litteratur, der beskriver udviklingen af den militære profession i en række lande, især i USA, til en profession, der i sig selv udtrykker militærets effektivitet og modtagelighed for politisk styring. Men denne modtagelighed understøttes bedst ved isolering (»maximizing military professionalism and objective, civilian control«, s. 83).
21. *Elias, Norbert*
1964 Professions, s. 542 i A Dictionary of the Social Sciences, af Gould, J. & W. L. Kolb, N. Y., Free Press.
22. *Abrahamsson, Bengt*
1972 Militärer, Makt och Politik, 214 s., Stockholm, Prisma oversat fra eng. Military Professionalization and Political Power, 184 s., Beverly Hills, Sage.
K. Ud fra 2 professionaliseringsbegreber: P1, der er samfundets påvirkning af militæret, og P2, der er militærets påvirkning af samfundet »(military mind)« advares mod militærets øgede »normative indflydelse«, der uundgåeligt omsættes i »politisk magt«. Hypotesen er, at jo mere P2 er udviklet, desto vanskeligere er det for samfundet at styre militæret.
23. *Carr-Saunders, Alexander & P. A. Wilson*
1933/1964 The Professions, London.
24. *Etzioni, Amitai*
1964 Administrative and Professional Authority, Kap. 8, s. 75 - 93 i Modern Organizations, ialt 120 s., N. F., Prentice Hall.
25. *Larson, Arthur D.*
1974 Military Professionalism and Civil Control: A Comparative Analysis of Two Interpretations, s. 57 - 72 i JPMS bd. 2, No. 1.
Komparativ analyse af begrebet civil kontrol og militær profession hos S. P. Huntington, 1957, (hvis teori betegnes som »radikal professionalisme«) og Morris Janowitz 1960/71 (»pragmatisk professionalisme«), som A. D. Larson selv går ind for.
26. *Kourvetaris, Georg A. & Dobratz, Betty A.*
1976 The Present Stage and Development of the Sociology of the Military, s. 67 - 105 i Journal of Political and Military Sociology, bd. 4, nr. 1.
27. *Jordan, Amos A.*
1971 Officer Education, s. 211 - 246 i Little, Roger W. (ed.).
1971 Handbook of Military Institutions, 607 s., Beverly Hills, Sage, USA.
Efter en afklaring af begreberne militær profession og træning i forhold til uddannelse, beskrives uddannelsen af den amerikanske officer i 4 faser:
1. Kadetuddannelsen (officersskoler) og ROTC-programmet (civile universiteter).

2. Officersuddannelse (efter 3 - 8 års tjeneste).
3. Stabsuddannelse (efter 9 - 15 års tjeneste).
4. Forsvarsakademi-uddannelse (efter 16 - 23 års tjeneste).

Udover den generelle uddannelse beskrives også den specialiserede uddannelse, der løbende finder sted i f. eks. management, efterretningstjeneste, logistik m. v.

28. *Larson, Arthur D.*

1975 Political Involvement of the Military: Perspective, Theory, and Practice, 30 s., Paper.

Komparativ analyse af S. P. Huntingtons, 20, Bengt Abrahamssons, 22, og S. E. Finers, 29 opfattelse af begrebet »civil kontrol med militæret« med henblik på en ny approach, hvor militæret som »politisk aktiv« og »den politiske arena« identificeres for at fastslå, hvor og på hvad militæret øver indflydelse.

Således hævdes det, at militæret øver indflydelse i »policy-making«-facen (og ikke beslutningsfacen) og i den rationelle internationale strategiske politik og ikke den hjemlige irrationelle.

29. *Finer, S. E.*

1962 The Man on Horseback - The Role of the Military in Politics, N. Y. Frederick A. Praeger.

K. Viser at både officerernes professionalisme (attituder) og politiske forhold uden for officerskorpset er baggrundsfaktorer for militær »take-over« i den 3. verden.

Forkortelser for tidsskrifter

AFS	Armed Forces and Society
Annals	Annals of the American Academy of Political and Social Science
Archives/AES	Archives Europeenes de Sociologie
JPMS	Journal of Political and Military Sociology

Udviklingen i den internationale og danske økonomi

DEN INTERNATIONALE ØKONOMI

De stigende oliepriser skaber stigende betalingsbalanceproblemer for de olie-importerende lande, ligesom inflationen i de industrialiserede lande efter generelt set at være blevet nedbragt i 2. halvår af 1978 og begyndelsen af 1979 nu atter begynder at vise stigende tendens.

Udviklingen i forbrugerpriserne i udvalgte lande, procentvis stigning år over år

	1977	1978	jan. - april 1979
USA	6,5	7,6	10,0
Japan	8,1	3,8	2,6
Vesttyskland	3,9	2,6	3,2
UK	15,9	8,3	9,7
Sverige	11,8	9,8	5,6
OECD	8,3	8,5	9,2
OECD - Europa	11,7	9,7	10,3

Der er tendens til, at hensynet til betalingsbalancen og ønsket om fastholdelse af en lavere inflationstakt sættes i højsædet, og dette har ført til en stramning af pengepolitikken i mange lande, hvilket har afspejlet sig i et stigende renteniveau internationalt.

Ved udgangen af juni vedtog OPEC-landene endnu engang at forhøje oliepriserne. På det frie marked i Rotterdam havde priserne på råolie på det tidspunkt været oppe over 33 \$ pr. tønde (1 tønde = 159 l), en del OPEC-lande lå på 22 \$ pr. tønde, men Saudi Arabien, der tegner sig for 1/3 af OPEC-landenes samlede produktion, havde kun gennemført de tidligere aftalte forhøjelser og lå på en pris på 14,55 \$ pr. tønde. Nu vedtoges det at forhøje prisen på Saudi Arabiens olie til 18 \$ pr. tønde og sætte en maksimalpris på de øvrige lande på 23,50 \$. Enkelte OPEC-lande erklærede, at de kun ville føle sig bundet af aftalen, såfremt de øvrige lande afstod fra at øge produktionen. Da Saudi Arabien kort efter mødet erklærede, at de ville øge produktionen med 1 mio. tønder pr. dag, skabtes der således tvivl om aftalens holdbarhed.

På et efterfølgende topmøde i Tokyo vedtog de syv største industrialiserede lande en begrænsning af væksten i deres olieimport frem til 1985. Såvel EF-landene som USA forpligtede sig til at holde olieimporten i de kommende år på det nuværende niveau, mens Japan i 5-års perioden kun må øge olieimporten med i alt 20 - 30 pct. i forhold til det nuværende niveau. De vesteuropæiske

lande har længe kritiseret USA for dets manglende indsats på det energipolitiske område, og ikke mindst har man kritiseret, at USA i foråret indførte tilskud til import af olieprodukter, hvilket var stærkt medvirkende til at presse priserne på Rotterdam-markedet i vejret.

I USA er inflationen fortsat høj og lå i de fem første måneder gennemsnitlig 10,2 pct. over niveauet året før. Til gengæld er betalingsbalanceunderskuddet blevet nedbragt kraftigt. For 1978 er betalingsbalanceunderskuddet blevet revideret til 13,9 mia. \$ mod 15,3 mia. \$ i 1978, og de foreløbige tal for 1. kvartal 1979 viste et overskud på 157 mio. \$.

Den stærke stigning i den japanske Yen's internationale værdi i 1978 sætter sig nu spor i udviklingen i eksporten af japanske varer. Eksportordreindgangen faldt i 1. kvartal 1979 ca. 13 pct. i forhold til niveauet i samme periode året før. Den faldende afsætning markerer sig især på det amerikanske marked, og forringelsen af Japans konkurrenceevne markerer sig nu i en faldende Yen-kurs. De stigende oliepriser rammer Japan særligt hårdt, og det er ikke usandsynligt, at sidste års overskud på betalingsbalancen på 16,6 mia. \$ i år vil blive afløst af et underskud. I 1. kvartal 1979 var der således et underskud på betalingsbalancens løbende poster på 534 mia. \$. Inflationstakten, der er blevet nedbragt kraftigt i Japan, især som følge af de faldende importpriser efter Yen'ens kursstigning, er nu atter stigende og forventes at komme helt op i nærheden af de 8 pct. i løbet af 1979.

Vesttysklands overskud på betalingsbalancen tegner til at blive nedbragt kraftigt i år. I de fem første måneder var overskuddet på 3,98 mia. DM mod 6,09 mia. DM i samme periode 1978. Den relativt høje økonomiske aktivitet i Vesttyskland fortsætter, men de stigende oliepriser markerer sig også her i inflationsudviklingen, og selv om inflationen i Vesttyskland internationalt set fortsat er meget lav, er udviklingen blevet imødegået med en stramning af pengepolitikken. Renteniveauet er blevet hævet, og gennem den førte interventionspolitik har man søgt at holde dollar/DM-kursen nede. De mindre lande i EMS (Det Europæiske Monetære System), der startede den 13. marts i år, har anklaget Vesttyskland for gennem denne politik at skabe yderligere spændinger i systemet. Siden starten af EMS, der har alle EF-lande med undtagelse af UK som medlemmer, har Brf. konstant været under pres og i begyndelsen af juli måned røg den Dkr. også ned i bunden af systemet og var en overgang den svageste valuta i EMS.

Den nye konservative regering i UK under Margaret Thatcher's ledelse er mere positivt stemt overfor EMS-samarbejdet, og det har skabt forventninger til, at UK snart vil tilslutte sig EMS. I slutningen af juni besluttede UK at tilslutte sig Swap-arrangementerne indenfor EMS og indbetalte en del af sine reserver til Den Europæiske Fond for Monetært Samarbejde (FECOM). Den nye engelske regering har i sit budget for det kommende år foretaget en omlægning af den økonomiske politik, idet de direkte skatter er blevet lempede

samtidig med, at de indirekte skatter, d.v.s. momsen, er blevet hævet. Momsforhøjelsen vil sammen med en nylig devaluering af det »grønne pund« medvirke til en kraftig stigning i forbrugerpriserne, og den engelske regering regner officielt med, at forbrugerpriserne til efteråret vil ligge 16 pct. over niveauet sidste år. Renteniveauet i UK er meget højt, og dette har sammen med de mere gunstige udsigter i forbindelse med den stigende olieproduktion medført en styrkelse af det engelske pund. Den engelske eksportindustri oplever derfor stigende vanskeligheder, men regeringen vil gerne fastholde en ret høj pund-kurs af hensyn til inflationsudviklingen.

DEN DANSKE ØKONOMI

SV-regeringens energiafgifter juni 1979

Med baggrund i de stærkt stigende oliepriser gennemførte SV-regeringen i slutningen af juni en kriselovgivning, der skulle nedbringe det forventede betalingsbalanceunderskud i 1979 og 1980. Foranstaltningerne tog samtidig sigte på at begrænse forbruget af olieprodukter af hensyn til forsyningssikkerheden.

Forliget indebar øgede afgifter i størrelsesordenen 4,6 mia. kr. på årsbasis, heraf 3,1 mia. kr. på olieprodukter og elektricitet.

Følgende afgiftsforhøjelser blev gennemført:

- benzin 50 øre pr. liter
- gas/dieselolie 23 øre pr. liter
- fuelolie 26 øre pr. kg
- elektricitet 6 øre pr. kw.time
- charterrejser 50 kr. pr. passager
- cigaretter 10 øre pr. stk.

Dertil kommer moms af afgifterne.

For afgifterne på olieprodukterne gælder, at den hidtidige fritagelsesregel for momsregistrerede virksomheder opretholdes. Som noget nyt fritages erhvervslivet helt for el-afgiften, dette gælder dog ikke liberale erhverv.

Tankerne om en egentlig billøs dag efter ejernes eget valg blev foreløbig udskudt.

I krisepåen indgik også en hensigtserklæring fra SV-regeringen om besparelser på de offentlige budgetter. Udover allerede aftalte besparelser på 300 mio. kr. på finanslovsforslaget for 1980, skal der gennemføres en yderligere besparelse indenfor de rammebelagte udgifter på 700 mio. kr. Endvidere vil regeringen søge tilvejebragt begrænsninger af statens udgifter – herunder de lovbundne – med 1,8 mia. kr. på årsbasis. Foruden staten skal kommunerne og amterne også gennemføre besparelser. Der stiles mod, at udgiftsstigningen fra 1979 til 1980 ikke kommer til at overstige 3 pct. i faste priser.

For at bøde på de beskæftigelsesmæssige virkninger indeholdt forliget også forskellige beskæftigelsesfremmende foranstaltninger.

Det økonomiske Råds maj-rapport 1979

Mange lande har i disse år betydelige økonomiske problemer. Den økonomiske situation i Danmark er imidlertid mere alvorlig end i de lande, vi normalt sammenligner os med, understreges det i maj-rapporten fra Det økonomiske Råd. Dette skyldes et relativt stort underskud på betalingsbalancen over for udlandet kombineret med en betydelig arbejdsløshed.

Under forudsætning af uændret økonomisk politik beregner vismændene, at betalingsbalanceunderskuddet vil blive på mere end 10 mia. kr. i 1979 og stige op til 18 mia. kr. i 1982. Samtidig skulle ledigheden falde fra 160.000 (omregnet til fuldtidsbasis) i 1979 til 140.000 i 1982. Tallet 160.000 repræsenterer et fald i forhold til 1978 på ca. 25.000. Denne nedgang hænger i høj grad sammen med indførelsen af efterlønsordningen samt pligten til at anvise langtidsledige beskæftigelse.

En sådan betalingsbalanceudvikling vil ikke være politisk acceptabel. Men siger vismændene videre, medmindre de indgreb, der iværksættes, samtidig fører til en forbedring i den danske konkurrenceevne, vil deres virkning i hovedsagen bestå i en forskydning af sammensætningen af det fremtidige samlede balanceproblem, således at betalingsbalanceunderskuddet bliver mindre og arbejdsløsheden til gengæld større.

Vismændene omtaler bl. a. disse løsningsmuligheder:

- 1) Indkomstpolitik
- 2) Valutakurspolitik
- 3) Selektiv erhvervspolitik

ad) 1 Efter der i mange år har været sat lid til indkomstpolitikken som hovedinstrument, uden at det rent faktisk er lykkedes at ændre Danmarks konkurrenceposition, ville det være temmelig urealistisk at basere en vurdering af udsigterne på noget længere sigt på forventninger om større fremtidig succes for indkomstpolitikken.

ad) 2 En kombination af valutapolitik og den grad af indkomstpolitik, det er muligt at føre i Danmark, kan i alle tilfælde give et vist bidrag til løsning af de store danske balanceproblemer. Dette skulle opnås ved en realdevaluering, d.v.s. en nedsættelse af kronens internale værdi, hvor virkningerne på konkurrenceevnen ikke bliver neutraliseret af tilsvarende stigninger i de indenlandske priser og omkostninger. Dette kan ske enten ved en stor engangsdevaluering eller som en glidende devalueringspolitik. Vismændene vurderer, at den sidstnævnte løsningsmulighed vil være den mindst risikable hvad inflationsfaren angår, men at den kun langsomt kan løse problemerne. En sådan

strategi kan gennemføres uden at udløse spekulation mod kronen, hvis den glidende devaluering pr. år er mindre end forskellen mellem det danske og udenlandske renteniveau, således at der trods kronenedskrivningen fortsat opnås et reelt merafkast ved placering i danske papirer. Hvad den korte rente angår, må der yderligere tages hensyn til, at det stramme kreditloft i nogen grad modvirker spekulation mod kronen.

ad) 3 Hvis der ikke er politiske muligheder for at følge devalueringstrategien peger vismændene på, at tyngdepunktet bør forskydes i retning af en selektiv industripolitik med en højere grad af tilskudsfinansiering end nu. Danmark har imidlertid hidtil internationalt set placeret sig forholdsvis lavt med hensyn til mere specifik industristøtte, og generelt er der en betydelig modvilje i erhvervslivet mod en sådan, ligesom der er mange problemer af såvel teoretisk som praktisk art.

Budgetredegørelsen 1979

I slutningen af maj fremlagde finansministeren en budgetredegørelse for 1979. Den omfatter hele den offentlige sektor, idet statsbudgettet og de kommunale budgetter er koblet sammen. Foruden budgettet for 1979 indeholder redegørelsen det offentlige flerårsbudget 1979 - 82.

1979-budgettet viser i forhold til 1978-budgettet en vækst målt i faste priser i overførslerne (folkepension m. v.) på 6,5 pct. og i de egentlige driftsudgifter til serviceydelser m. v. på 6,1 pct. På grund af et fald i anlægsudgifterne bliver den samlede reale vækst i de offentlige udgifter 5,5 pct.

Flerårsbudgetterne frem til 1982 viser imidlertid kun en gennemsnitlig vækst i de samlede udgifter på 1,1 pct. målt i faste priser. Budgetterne må da også antages at undervurdere det faktiske forløb, og finansministeriet har derfor suppleret budgetforløbet med en fremskrivning.

Spillerum for udviklingen i de offentlige udgifter

	Niveau 1979	1978 - 79	Arlig vækst 1979 - 80	1979 - 82
	Mia. kr.		Pct.	
Overførsler m. v.	63,9	6,5	2,5-3	2,5-3,5
Driftsudgifter	105,9	6	2,5-3	2 -3
Anlægsudgifter	18,0	0	3,5-4	-2 -2
Udgifter i alt	188,2	5,5	2,5-3	2 -3

Kilde: Finansministeriets Budgetredegørelse 1979

Tabellen viser denne fremskrivning i de offentlige udgifter. Den nedre grænse bygger på foreliggende planer og tendenser i de underliggende udgiftsbehov og ligger generelt i underkanten af, hvad der kan forventes. I den øvre grænse

er der også taget hensyn til de højst prioriterede nydannelser, opgaveudvidelser og investeringsprojekter.

Det skønnes, at det er muligt at tilrettelægge udgiftspolitikken indenfor de viste grænser. Væksten i de samlede udgifter skulle kunne nedbringes til 2,5 - 3 pct. i 1980 og yderligere til 2 - 3 pct. årligt som gennemsnit for perioden 1979 - 1982.

Uforudsete standardglidninger i form af øgede normeringer o. lign. indenfor blot et enkelt af de store serviceområder, d.v.s. social velfærd, sundhed og uddannelse, kan således indebære merudgifter, der overstiger det afsatte beløb til nydannelser. En af problemstillingerne i udgiftspolitikken er, at der må tages hensyn til, at antallet af børn falder, mens antallet af ældre stiger med ca. 2 pct. om året. Skulle f. eks. standarden i folkeskolen fastholdes på 1979-niveauet, ville det indebære et udgiftsbehov, der i 1982 ville ligge omkring 800 mio. kr. lavere end budgetteret. Omvendt vil de offentlige udgifter til gruppen af ældre m. fl. alene af demografiske grunde vokse en del, hvis bare standarden skal holdes uforandret.

Gennemføres der både nydannelser og tillader man samtidig uforudsete standardforbedringer vil de samlede driftsudgifter i budgetperioden vokse med mindst 3 - 4 pct. om året.

Frem til 1982 regnes der i budgetredegørelsen med, at BNP vil stige med $2\frac{3}{4}$ pct. om året. Det betyder, at holdes de offentlige udgifter indenfor spillerummet på 2 - 3 pct., så vil de offentlige ydelser udgøre en nogenlunde uændret andel af BNP i perioden.

Produktion og beskæftigelse

Danmarks Statistiks opgørelse af industriens ordre- og omsætningssituation i perioden februar - april 1979 viser en omsætningsfremgang på 10 pct. i forhold til samme periode året før. Fremgangen for eksportmarkedet var 14 pct. og for hjemmemarkedet 8 pct. Målt i mængder steg omsætningen med 8 pct. Ordreindgangen steg 10 pct. fordelt med 15 pct. fra eksport- og 8 pct. fra hjemmemarkedet. Ordrebeholdningen steg 11 pct.

Industriens ordre- og omsætningssituation: Hovedområder - årlig ændring i pct. februar - april 1979 i forhold til februar - april 1978

	Omsætning (lb. priser)	Omsætning (mængde)	Ordreindgang	Ordrebeholdning
Industri i alt excl. skibsværfter	+ 10	+ 4	+ 10	+ 11
heraf:				
Investeringsgodeindustri	+ 15	+ 8	+ 12	+ 8
Mellemproduktindustri	+ 9	- 1	+ 13	+ 14
Forbrugsgodeindustri	+ 8	+ 4	+ 8	+ 12

Investeringsgodeindustrien. Jvf. tabellen steg omsætningen i løbende priser 15 pct. Omsætningsfremgangen på eksportmarkedet var størst. Stigningen i ordreindgangen på 12 pct. stammer fra 17 pct. fremgang fra eksportmarkedet og 7 pct. fra hjemmemarkedet.

Mellemproduktindustrien. Også for mellemproduktindustrien er fremgangen for eksportmarkedet større end for hjemmemarkedet. Eksporten steg 21 pct., mens hjemmemarkedssalget steg 5 pct. Ordreindgang og ordrebeholdning fra eksportmarkedet steg henholdsvis 31 pct. og 20 pct.

Forbrugsgodeindustrien. Omvendt viser forbrugsgodeindustrien større vækst overfor hjemmemarkedet end på eksportmarkedet. Ordreindgang og ordrebeholdning til hjemmemarkedet steg henholdsvis 8 pct. og 17 pct.

Nedenstående tabel viser industriens ordre- og omsætningssituation for de enkelte brancher i perioden februar - april 1979.

Industriens ordre- og omsætningssituation: Brancher – årlig ændring i pct. februar - april 1979 i forhold til februar - april 1978

	Omsæt- ning (lb. priser)	Omsæt- ning (mængde)	Ordre- ind- gang	Ordrebe- hold- ning
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	+ 8	+ 9	+ 7	+ 4
Tekstil, beklædning-og læderindustri	+ 8	+ 1	+ 9	+ 24
Træ- og møbelindustri	+ 3	- 3	+ 13	+ 19
Papir- og grafisk industri	+ 12	+ 4	+ 11	+ 12
Kemisk industri	+ 14	+ 1	+ 14	+ 16
Sten-, ler- og glasindustri	- 5	- 12	- 3	+ 1
Jern- og metalværker og støberier	+ 8	- 13	+ 20	+ 8
Jern- og metalindustri excl. skibsværfter	+ 12	+ 6	+ 12	+ 10
Anden industri	+ 18	+ 11	+ 29	+ 43

Arbejdsløshedssituationen. Danmarks Statistik opgjorde for april 1979 det gennemsnitlige antal registrerede fuldtidsledige til 170.700. Sæsonkorrigeret var antallet 164.200 svarende til en ledighedsprocent på 6,3 pct. mod 7,2 pct. i april 1978. Af de 170.700 fuldtidsledige var 91.600 ledige i hele perioden, mens 190.200 var delvist ledige, således at i alt 281.800 personer var berørt af ledighed i april.

Antallet af fuldtidsledige fordelt efter alder viser, at 27,5 pct. udgøres af unge under 25 år, mens knapt 7 pct. er 60 år eller mere.

Det gennemsnitlige antal deltagere i offentlige beskæftigelsesforanstaltninger var i marts 1979 3.200, hvilket var næsten det samme som i marts 1978.

Ifølge arbejdsformidlingsstatistikken var antallet af nyanmeldte ledige pladser (der havde stået ubesat i mindst 1 uge) 1.947 ved udgangen af maj 1979. For perioden marts - maj 1979 var antallet af ledige pladser 30 pct. større end året før.

Beskæftigelsen. Industrien beskæftigede ved udgangen af marts 1979 271.200

arbejdere og 103.100 funktionærer. I forhold til marts 1978 var det en stigning på henholdsvis 1,1 pct. og 0,1 pct.

Antallet af beskæftigede arbejdere og medarbejdende mestre ved bygge- og anlægsvirksomhed var i februar 1979 137.000 mod 147.000 i februar 1978 og 160.000 i november 1978.

Det samlede antal fuldtidsbeskæftigede i den offentlige sektor er opgjort til 621.600 i januar 1979. Det er en stigning på 4,5 pct. i forhold til året før. Det betyder, at godt 25 pct. af de beskæftigede er ansat af det offentlige. Det er især personaleforbruget i kommunerne og i de private og selvejende institutioner med offentlig støtte, der er steget. Kommunerne beskæftigede i januar 1979 351.400 eller 6,5 pct. flere end året før, mens personaleforbruget i institutionerne steg med 4,1 pct. til 55.400.

Betalingsbalancen og udenrigshandel

Ifølge Danmarks Statistiks foreløbige opgørelse af betalingsbalancen for 1. kvartal 1979 var underskuddet på de løbende poster på 3,8 mia. kr., hvilket er 800 mio. kr. mere end i 1. kvartal 1978. Det er det største underskud der nogen sinde er konstateret i et enkelt kvartal.

Af følgende tabel fremgår, hvordan de enkelte poster på betalingsbalancen har bidraget til underskuddet.

Betalingsbalancens løbende poster 1. kvartal 1979

	Indtægter	Udgifter	Nettoindtægter	Nettoindtægter
	1. kv. 1979		1. kv. 1979	1. kv. 1978
	mio. kr.			
Eksport (fob) / import (fob)	17.790	21.420	- 3.630	- 3.805
Søtransport	2.670	1.920	750	610
Rejser	690	1.295	- 335	- 215
Øvrige varer og tjenester	2.450	1.215	1.235	1.125
De europæiske Fællesskaber	1.340	750	590	860
Renter, udbytter o. lign.	1.000	2.775	- 1.775	- 1.280
Ensidige overførsler	110	735	- 625	- 285
I alt	26.320	30.110	- 3.790	- 2.990

I forhold til 1. kvartal 1978 faldt underskuddet på varehandelen (fob) knapt 200 mio. kr., mens nettoindtægterne på tjenesteposterne steg med godt 100 mio. kr., således at saldoen på vare- og tjenesteydelser i alt blev forbedret med omkring 300 mio. kr. De øvrige løbende poster blev forringet med 1.100 mio. kr. som følge af et fald i nettoindtægterne fra De europæiske Fællesskaber på næsten 300 mio. kr., merudgifter til renter, udbytter og lignende på knapt 500 mio. kr. og en stigning i de ensidige overførsler (bl. a. u-landsbistand) på lige ved 350 mio. kr.

Kapitalposterne viste et fald i den offentlige nettolåntagning fra 3,4 mia. kr.

i 1. kvartal 1978 til 2,4 mia. kr. i 1. kvartal 1979. Derimod viste den registrerede private nettolåntagning en stigning fra 400 mio kr. i 1978 til 6,5 mia. kr. i 1979. Valutareserverne blev forøget med 4,8 mia. kr.

Den samlede indførsel og udførsel månedsvis i 1978 og 1979 (værdi i mio. kr.)

	Indførsel		Udførsel		Merindførsel	
	1978	1979	1978	1979	1978	1979
Januar	6.463	6.969	4.711	5.360	1.752	1.610
Februar	6.231	6.675	5.281	5.319	949	1.355
Marts	6.851	8.339	5.206	7.097	1.645	1.242
April	6.357	7.483	5.350	5.857	1.006	1.626
Maj	6.598	8.302	5.416	5.879	1.182	2.423
JAN. - MAJ	32.514	37.784	25.964	29.512	6.550	8.272
Juni	6.755		6.017		739	
Juli	5.332		4.062		1.269	
August	6.857		5.281		1.576	
September	6.854		5.873		981	
Oktober	7.247		5.950		1.298	
November	7.512		5.788		1.725	
December	7.126		5.824		1.302	
Året i alt	80.183		64.758		15.425	

Merindførslen for januar - maj 1979 er af Danmarks Statistik opgjort til 8,3 mia. kr., hvilket er 26,3 pct. mere end i samme periode 1978. Indførslen er steget med 16,2 pct., mens udførslen er steget 13,7 pct.

Danmarks Statistiks indeks for udenrigshandelen viser, at importen målt i faste priser steg 8,5 pct. fra 1. kvartal 1978 til 1. kvartal 1979. Importen af råvarer og halvfabrikata til byerhvervene steg 12 pct., mens importen af brændselsstoffer m. v. steg 9 pct. og importen af forbrugsvarer 8,5 pct. De gennemsnitlige priser for de importerede varer målt ved indekset for enhedsværdier viste en stigning på 5 pct. OPEC-landenes olieprisforhøjelser begyndte at vise sig i statistikken, idet priserne på brændselsstoffer m. v. steg hele 15 pct.

Målt i faste priser steg eksporten med 15 pct. De gennemsnitlige eksportpriser steg med 2,5 pct. og bytteforholdet blev derved forringet med 3 pct. Landbrugseksporten målt i faste priser steg kraftigt, men priserne faldt en smule. Industrieksporten steg 14 pct. målt i mængder, mens prisstigningerne var på 3,5 pct.

Forbrug og investering

Forbrug. Ifølge Danmarks Statistiks foreløbige opgørelse af nationalregnskabet var det samlede private konsum i 1978 på 171 mia. kr. svarende til 55,5 pct. af BNP. I forhold til 1977 faldt det private konsum målt i faste priser med 0,8 pct.

Detailomsætningsindekset for februar - april 1979 var i løbende priser 6,6 pct. højere end i samme periode 1978. Målt i mængder og sæsonkorrigeret viste indekset i forhold til den foregående tre-måneders periode et fald på 1,9 pct. Mens såvel mængdeindekset for nærings- og nydelsesmidler som for beklædning m. v. faldt knapt 5 pct., steg mængdeindekset for varige forbrugsgoder med 13 pct.

Antallet af nyregistrerede personbiler var i januar - april 1979 54.095, hvilket var en stigning på 19 pct. i forhold til samme periode 1978.

Erhvervsinvesteringer. I årets første fire måneder blev der nyregistreret 7.768 vare- og lastbiler, hvilket var 18 pct. flere end i samme periode året før.

I 1. kvartal 1979 blev der påbegyndt 818.000 m² erhvervsbyggeri, hvilket er 80.800 m² mindre end i 1. kvartal 1978. Påbegyndelserne må antages at være påvirket af den strenge vinter. Antal kvadratmeter under opførelse viste i samme periode en stigning på 5 pct. Avlsbygninger til landbrugsejendomme viser fortsat stigning, mens byggeriet af fabrikker, værksteder, kontorer og butikker er faldende.

Boligbyggeriet. Antallet af påbegyndte boliger var i årets første fem måneder 12.438, hvilket er et fald på 11 pct. i forhold til samme periode 1978. Antallet af påbegyndelser i maj 1979 var 3.368, hvilket er 4 pct. flere end i maj 1978. Ved udgangen af maj 1979 var der i alt 32.254 boliger under opførelse, hvilket var praktisk talt det samme som året før.

Pris- og lønudviklingen

Prisindeks

	Råvarepris- indeks		Engrospris- indeks		Forbruger- prisindeks		Månedspris- indeks	
	1978	1979	1978	1979	1978	1979	1978	1979
	1968 = 100 ¹⁾		1968 = 100		1975 = 100		Jan. 1975 = 100	
Januar	294	286	216	224	129,2	137,9	128,2	135,3
Februar	291	297	218	227	129,8	138,7	128,9	136,1
Marts	291	308	219	230	130,7	139,9	129,6	137,2
April	291	319	219	231	131,2	140,4	130,1	137,8
Maj	292	331	220	235	132,3	142,7	132,0	140,5
Juni	286		222		132,6		132,3	
Juli	286		220		132,9		132,4	
August	287		221		133,5		133,0	
September	286		221		134,4		133,9	
Oktober	283		221		136,9		134,3	
November	282		223		137,8		135,5	
December	284		222		137,9		135,4	

¹⁾ 1978-vægte

Råvareprisindekset steg fra februar til maj 1979 med 11,4 pct. I maj 1979 var indekset 13,4 pct. højere end i maj 1978. Specielt priserne på brændsel

m. v. har været stærkt stigende. I januar 1979 var priserne 5,1 pct. lavere, i februar 1,1 pct. højere, i marts 7,5 pct. højere og i april 14,5 pct. højere end i samme måned 1978.

Engrosprisindekset steg fra februar til maj 1979 med 3,5 pct. Dermed var indekset steget med 6,8 pct. i forhold til maj 1978. Engrosprisindekset for produktionsmidler var i maj 1979 8,9 pct. højere end i samme måned året før, mens indekset for forbrugsvarer var steget 4,3 pct. Fordelt efter oprindelse steg indekset for dansk-producerede varer med 5,6 pct. og for importvarer med 8,9 pct.

Forbrugerprisindekset steg fra februar til maj 1979 med 2,9 pct. I maj 1979 lå forbrugerprisindekset 7,8 pct. højere end i maj 1978. Af stigningen fra april til maj på 2,3 points skyldes 1,1 point den halvårige regulering af huslejeposten.

Månedsprisindekset lå i maj 1979 6,4 pct. højere end i maj 1978. Reguleringspristallet for april blev opgjort til 137,0. Med et månedsprisindeks i maj på 140,5, må reguleringspristallet for juli forventes at udløse 2 dyrtidsportioner. Reguleringspristallet for januar udløste en dyrtidsportion ved indeks 133.

Lønudviklingen. Timelønsindekset for industriens arbejdere lå i marts 1979 9,1 pct. højere end i marts 1978, mens månedslønsindekset for industriens funktionærer viste en stigning på 8,7 pct.

Lønstatistikken for de statsansatte viser ifølge Danmarks Statistiks foreløbige opgørelse et samlet gennemsnit i 1978 på 109.100 kr. Det er en stigning på 6,4 pct. i forhold til 1977.

Penge- og kapitalmarkedet

Danmarks Nationalbank satte diskontoen op med 1 pct. til 9 pct. den 15. juni 1979. Forhøjelsen blev begrundet med det stigende renteniveau i udlandet kombineret med den store uligevægt i dansk økonomi. Kronens placering i bunden af EMS på det tidspunkt, har dog givetvis også spillet en rolle.

Fra juni 1978 til maj 1979 steg forretningsbankernes indlån 10,0 pct. og de større sparekassers 10,3 pct. Udlånene steg i samme periode henholdsvis 11,2 pct. og 7,7 pct. Med virkning fra 1. juli blev udlånsloftet hævet 2 pct. I den forløbne del af 1979 er det dermed i alt hævet 5 pct.

Den effektive udlånsrente for kassekreditter i bankerne er i 1. kvartal 1979 opgjort til 15,1 pct., hvilket er uforandret i forhold til 4. kvartal 1978.

Salget af danske obligationer til udlandet var fortsat stort i marts og april. Nationalbanken har anslået nettokøbet fra udlandet til at være henholdsvis 1.600 og 900 mio. kr. I maj kølnedes udlandets interesse imidlertid kraftigt, og i juni var der et mindre tilbagesalg.

Obligationsrenten var stigende i 2. kvartal. Den effektive rente på 20-årige

10 pct. åbne serier i almindelig realkredit steg fra 16,7 pct. ultimo marts til 17,4 pct. ultimo juni. Tilsvarende steg renten på 10 pct. statsobligationer 1977/78 fra 15,6 pct. til 17,0 pct.

Forsikringsselskaber og pensionskasser har i de sidste par år i stigende grad ydet lån mod pant i ejerboliger. I maj og juni 1979 blev der indgået en aftale mellem Nationalbanken på den ene side og forsikringsselskaberne og pensionskasserne på den anden side om en begrænsning af disse udlån. For at forhindre at lånene går til forbrug, må de nu kun ydes til finansiering af nybyggeri, om- og tilbygning samt i forbindelse med ejerskifte.

Anne-Katrine Pilegaard

12/7-1979